

A MAGYARORSZÁGI ZSUGORITOTT TEMETKEZÉSEK.

1926. áprilisában a Szeged melletti Ószentiván községben, a már régebb idő óta ismert őskori telep ásatása alkalmával, a teleptől kissé távolabb, zsugorított temetkezésre bukkantunk. A csontváz erősen zsugorított helyzete és az a gondolat, hogy e helyen még több hasonló sír is előfordulhat, arra az elhatározásra készítetett, hogy amúgy is tervezett bécsi tanulmányútam egész idejét e kérdésnek szenteljem.

A Naturhistorisches Museum praehistorikus osztályának vezetősége lehetővé tette, hogy a kérdésnek nem csak a régi, de a legújabb irodalmával is foglalkozhassam. A kérdés tanulmányozása kapcsán az őskori ethnologiai problémák egész sora tárult elém, amelynek megoldása nem minden tekintetben elégíthetett ki. Ez a gondolat és az a tapasztalat, hogy a magyarországi adatokat a külföld nem ismeri, arra vezettek, hogy a hazai anyagot leletstatisztikába összefoglalva, az azokból leszűrhető eredményekkel együtt, idegen nyelven is, a szakkörök elé vigyem.

A külföldi irodalom utalásai néhány olyan ethnologiai cikkel ismerettertek meg, amelyeknek hatása alól szabadulni nem birtam. *Sartori* (Feuer und Licht im Totengebrauche. Zeitschrift des Vereins f. Volkskunde. 1907. Ersatzmitgaben an Tote. Arch. f. Religionswissenschaft. V. 64—77 II. Die Totenmünzen. U. ott II. 205 l.). *Vidossich* (Opferhaufen. Zeitschrift f. österr. Volkskunde. 1914.). *Ankert* (Opferhaufen. U. ott 1913. és 1914.) és *Dachler* (Stein und Reisighaufen im nördlichen Böhmen. U. ott 1901.) cikkei arról győztek meg, hogy az őskori kérdéseknek tanulmányozása nem csak a külföldi irodalomban nagyon elterjedt, természeti népekkel való összehasonlításra, de a hazai népek szokásaival való összehasonlításra is alkalmasak s nem egy jelenség van, amely a hazai népszokásokkal is megmagyarázható.

A hazai irodalomban *Wosinszky* óta többen foglalkoztak a zsugorított temetkezések kérdésével. Nem szólva azokról, akik a saját maguk kiásta anyagot ismertették s akikről a leletstatisztikában amúgy is lesz szó, *Roska Márton* dr. (A Földközi tenger művelődésének hatása Magyar-

ország újabb kőkori temetkezésére. Kolozsvár, 1908.; és Az őskori temetkezés zsugorító módja okáról. U. ott 1911.), *Bátky* Zsigmond dr. (A zsugorított temetkezésről. Term. tud. Közl. 1910.) és *Hillebrand* Jenő dr. (Der kupferzeitliche Gräberfeld im Pusztasvátin bei Kunszentmárton, Wiener Praehist. Zeitschrift. 1926.) foglalkoztak behatódiban a kérdéssel. Roska munkáiban az addig megjelent külföldi irodalommal is részletesen foglalkozott s így az ott is említett munkák felsorolása helyett elégnek tartjuk, ha az ő érdemes munkájára utalunk. Az azóta megjelent irodalom jelentősebb munkáit, az *Ebert* Reállexikon vonatkozó cikkén kívül *Tschumi* lentebb említendő munkája is ismerteti s az itt külön is megemlítendő munkákon kívül, ezekre utaljuk az olvasót. Természetes, hogy ezek a munkák, a megfigyeléseken kívül az okokat is kereső munkákat nem említhetik.

Götze (Bronzezeitliche Hockergräber bei Halberstadt. Prähist. Zeitschrift. 1910.) a zsugorítás okát a vámpirizmusban keresi s kimutatja, hogy az összekötözés mellett a sírra nagy köveket is tettek s még a sírdombnak is ezt az értelmet tulajdonítja.

Frobenius (Der Kleinafrikanische Grabbau. U. ott 1916.) a hellyel való takarékoság gondolatával száll szembe s kimutatja, hogy a tumuluszok építése sokkal nagyobb munkával járt, mint a kisméretű sírok ásása.

Schuchardt (Aufgrabungen zweier Tumuli bei Constanza. U. ott 1918.) a zsugorítás okának az alvó helyzetet tekinti s e véleményét később is fenntartja. (Alteuropa. 1926. 23 és 94 ll.)

Ezen a nyomon jár *Forrer* véleménye is (Neolithisches Gräberfeld bei Höhnheim-Suffelweiersheim. Anz. f. Elsässische Altertumskunde 1918.), aki azt tartja, hogy *azért fektetik így a halottat, hogy alvónak tűnjék fel, de a halottól való félelem is megvan, ami a lábak összekötözésére vezetett.*

Részletesen foglalkozik a kérdés irodalmával *Tschumi* is (Steinzeitliche Hockergräber der Schweiz. 1920—1921.), aki nem tagadja a halottól való félelmet, de helyenként más okok fennforgását véli.

Ebert (Die Anfänge des europäischen Totenkultes. P. Z. 1921—22.) a halotti szokások kialakulásával és azok indító okaival foglalkozik egész a halott hamvasztásig.

Joshikyo Koganei (Bestattungsweise der Steinzeit Menschen in Japan. Z. f. Ethnologie. 1923.) a japán konyhahulladék halmok vázairól ad összefoglaló képet.

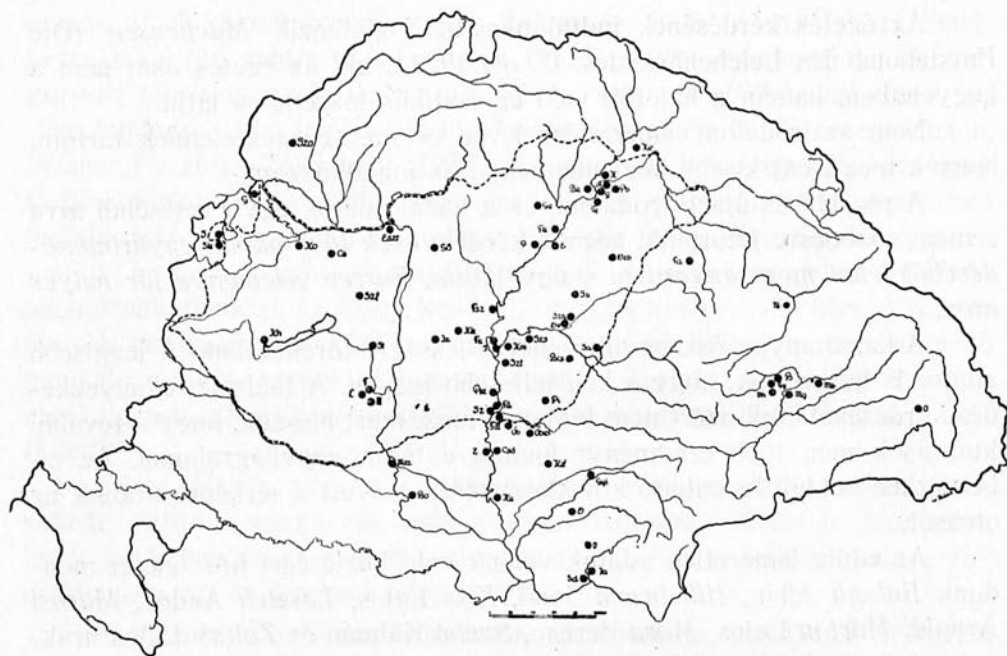
Az égetés kérdésének indító okaival foglalkozik *Mackensen* (Die Entstehung des Leichenbrandes. U. ott 1923.), aki az égetés okát nem a kegyeletben, hanem a halottól való egoisztikus félelemben látja.

Nem az irodalom ismertetése lévén céлом, szükségtelennek tartom, hogy a megjelent kisebb közleményekkel is foglalkozzam.

A régebbi és újabb irodalom, és a hazai adatok egybevetéséből arra a meggyőződésre jutottunk, hogy a kérdést *csak több oknak együttműködéséből lehet megmagyarázni* s úgy látjuk, *Forrer véleménye jár helyes úton.*

A hazai anyag összegyűjtésénél teljességre törekedtünk. A legkisebb adatot is felsoroltuk, hogy a kép teljesebb legyen. A földrajzi elhelyezkedés kérdésével csak azért nem foglalkoztunk, mert hisszük, hogy a további kutatások még több eredményt fognak e téren napvilágra hozni. Az elhelyezkedésekből levonható következtetések helyett a térképre utaljuk az olvasót.

Az eddig ismeretlen adatok velünk való közléséért köszönetet mondunk *Balogh Albin, Hillebrand Jenő, Kiss Lajos, Leszich Andor, Marosi Arnold, Márton Lajos, Móra Ferenc, Szabó Kálmán és Zoltay Lajos* uraknak, akik részben levélben, részben szóbelileg adták meg szíves felvilágosításukat. Köszönettel tartozom *Bálint Alajos* dr. egyetemi gyakornok úrnak is, aki a mellékelt térképet útmutatásaim alapján elkészíteni szíves volt. De köszönetet mondok *Huhn Gyula* úrnak is, aki a Néptanítók Lapjában közzétett kérdéseinkre felvilágosítást adva, a temetkezési szokásokról közölt újabb adatokat.

A ZSUGORITOTT TEMETKEZÉSEK LELOHELYEI.

A = Anarcs.	Kh = Keszthely.	St = Simontornya.
B = Bedellő.	Ké = Kécsa.	S = Sopron.
Bcs = Békéscsaba.	Kir = Királyhelme.	Sk = Sopronkeresztur.
Bk = Bodrogkeresztur.	Ko = Koronco.	Sd = Stari Dubovac.
Bo = Bogojeva.	Ku = Kumand.	Szs = Szarvas.
Cs = Csep.	Km = Kunszentmarion.	Sz = Szeged.
Csó = Csoka.	L = Lengyel.	Szh = Szeghalom.
Deb = Debrecen.	Mb = Marosbogát.	Szt = Szentes.
D = Detta.	Mg = Marosgombás.	Szf = Székesfehérvár.
Dv = Dévaványa.	Msz = Monostorszeg.	Szi = Ószentiván.
Eszt = Esztergom.	M = Morágy.	Szo = Szomolány.
E = Egyek.	Ni = Nagyiklód.	Ta = Tasnád.
G = Gáta.	Óbes = Óbesenyő.	Tá = Tápe.
Ge = Geszt.	Ób = Óbéba.	T = Tevel.
Gö = Gödöllő.	O = Oklánd.	Te = Tiszaeszlár.
Gy = Gyertyános.	Pb = Paszab.	Tk = Tiszakeszi.
Gyi = Gyírok.	Pi = Pitvaros.	Tu = Tiszaug.
I = Pa. Istvánháza.	Po = Poroszló.	Tsz = Tószeg.
Izs = Izsák.	Psz = Pusztaszer.	V = Versec.
Ja = Jaszenova.	R = Rakamaz.	Vh = Vládháza.
Kk = Kecskemét.	Sa = Sarkad.	Z = Zenta.
K = Kenézlő.	Su = Sárrétudvari.	

A zsugorított temetkezések leletstatisztikája.

Békéscsaba. 1867 őszén a megyeháza táján pinceásás alkalmával őskori temetőre bukkantak, melyben mintegy 2' mélységben 8—9 csontvázat találtak. Ezek közül kettő ülőhelyzetben volt.¹⁾

Koroncó. (Győr megye.) 1867 májusban Greszler Antal földműves birtokán, a bábótai magaslaton, sírt talált. Saját megfigyelése szerint a szélhordta homokban egy koponya tűnt fel; továbbkutatva, nyújtott lábszárú ülőhelyzetű csontváza talált, amely arccal Ék. felé volt fordulva. A gerinccsontokat függélyesen a koponya alatt találta, a karesontokat szintén, de kevésbé oldalt, a lábszárakat közel a fejhez az említett irányban. A fej bal részén, de vele csaknem egy szintben 12 cm. magas durva csupor volt a vállra helyezve. Sem a csuporban, sem egyéb helyen nem volt egyéb melléklet. A kis sír feneke agyaggal és az agyagba berakott egynéhány lapos kövel volt kitapasztva, az agyag megégetve. Az egyik kődarab malomkő töredék lehetett. Anatómiai vizsgálat szerint a csontváz 10—14 éves nő lehetett.²⁾

Csep. (Komárom megye.) 1869-ben Thaly Kálmán közlése szerint az u. n. szőlők alatti dűlőben, szántás közben a föld beszakadt, mire a bérések tovább ástak és sírra akadtak, melyben egy ülőhelyzetben lévő csontváza találtak.³⁾

Anarcs. (Szabolcs megye.) 1870-ben Rómer Flóris tárta fel az első magyarországi jólmegfigyelt zsugorított temetőt. A feltárt 12 sír mindegyikében, ha nem is egyformán, de oldalt fekiüdtek a vázak úgy, mintha összehúzott lábakkal aludnának s kezeikre támaszkodnának. A fekvés iránya mindenütt Ék.—Dny.; az arc K. felé néz.

Mellékletként edényeket talált a sírokban és pedig leginkább több darabot. A fametszetben mellékelt rajz szerint az edények elhelyezése az egyes sírokban a következő volt:

1. A fejtől Ék.-re egy nagyobb és egy kisebb edény egymásba illesztve. Az arc előtt egy nagyobb és két kisebb, melyek közül az egyik kissé távolabb fekszik.

2. A fej mellett mindkét oldalon, a medence táján és a hát közepe táján egy-egy edény.

3. A váll magasságában mintegy a két kéz közt, egy edény.

4. A váz előtt két edény.

5. Ugyancsak a váz előtt két edény.

6. A váz háta mögött két kisebb és egy nagyobb edény, párhuzamosan haladva a váz felsőrészeivel.

7. A váll magasságában egy nagyobb edény.

8. A mell magasságában, mintegy a felső karon nyugodva, egy nagyobb edény.

9. A vázlatról edény alakja ki nem vehető.

10. A far alatt egy edény.

11. A fej környékén három edény.

12. A fejtől jobbra és a csipő magasságában egy edény, a fejtől balra kettő.

¹⁾ Arch. Közl. 7 : 184. l.

²⁾ U. ott. 7 : 178. l.

³⁾ Arch. Ért. r. f. 2 : 221. l.

Fém vagy egyéb melléklet a sírokban nem fordult elő.⁴⁾

Ebben az ásatásban tevékeny részt vett Dr. Jósa András is, aki sok tekintetben kiegészítte Rómer adatait. Szerinte: a csontvázak arccal K-re irányítva, baloldalra fektetve, fejüket bal kezükön nyugtatva, összekuporodott helyzetben voltak. Némely csontváznak hátuljánál, lábainál nagyobb — a föld súlya által összetörött edény volt. Mind-egyik csontváz szája előtt 4—6 apró edény volt elhelyezve. Az edények többnyire nem korongon készültek, de akadnak korongon készültek is, de minden díszítés nélkül és rosszul égetve.⁵⁾

Gyírok. (Temes megye.) 1874. Földmunkálatok közben guggoló helyzetben lévő, oldalvást fekvő csontvázra bukkantak, amelynek ölében átfúrt kőgolyó volt.⁶⁾

Keszthely. Egregyi kőbánya. 1875. Lipp Vilmos közlése szerint a munkások sziklába vágott sírt találtak. A keskeny folyosó kupolás kamrában végződött, amelynek fenekeén egy csontváz volt guggoló helyzetben.⁷⁾

Csepelsziget. 1879-ben a régészeti és embertani társulat gyűlésén számolt be Csetneki Jelinek Elek a csepelszigeti földmunkálatok alkalmával előkerült leletekről. A talált sírok közt vannak olyanok is, ahol a halott ülőhelyzetben, kinyújtott lábakkal, mellre csüggesztett fővel, kinyújtott s a testhez zárt karokkal a pusztá földbe volt eltemetve. A sír feneke sem kövel kirakva, sem kitapasztva nem volt. Az arc egyenesen előre tekintett. Mellékletük edényekből állott, melyek a lábfej körül voltak minden rendszer nélkül elhelyezve. Rendesen két-három edény volt, nyílásával felfelé egymás mellé téve; de volt eset arra is, hogy egy bögre két tál közé volt téve, melyeknek szája is össze volt fordítva; vagy két bögre szájjal egymásra helyezve. Egy csontváz n.ellen négy szegletén átfúrt agyagpalalap volt. Korhatározó melléklete nem volt. A sírok száma 34.⁸⁾

Keszthely. 1882-ben a Csókakő melletti kőbányában a felszín alatt másfél méterre sziklábavágott sír volt, amelyben egy guggoló csontvázat találtak. A váz körül durva fekete cserepek heverték.⁹⁾

Kumánd. (Torontál megye.) 1883-ban Szentklárai Jenő a kumándi homokbánya megnyitása után talált tárgyakról hírt kapva, a helyszínén megjelent. Akkorra már 20—30 sírt bontottak fel avatatlan kezek s részben tönkre is tették azokat. A sírok stílusában változatokat talált, amelyekből arra következtetett, hogy két őskori temető feküdt egymás felett. Talált sírokat, amelyekben a kétszeri temetkezés jellege igen jól kivehető volt. A mélyebben fekvő sír feneke homorú volt s benne a csontok úgy voltak egymásfőlé helyezve, hogy azt kellett feltenni, hogy a halottat, miként Letenyén, Geszterédén Keszthelyen, Szeged-Óthalmon, vagy Anarcsen guggoló állapotban ültették a sírba és a sír alját azért vájták homorúra hogy benne a túlvilági örökálmom annál kényelmesebb legyen. A legmélyebb sírvermek öt, a legcsokélyebbek három lányi mélységben vannak a földszintől. A sírok járulékaai szabadkézzel idomított durva gőlönésér

⁴⁾ Arch. Ért. r. i. 3 : 221—223. II.

⁵⁾ Jósa A.: Szabolcsvármegye őstörténete 371 l. (Szabolcs megye monografiája.)

⁶⁾ Ortway: Temes vármegye és Temesvár város története. I. 217 l.

⁷⁾ Lipp Vilmos: A keszthelyi sírmezők 3. l.

⁸⁾ Arch. Ért. r. i. 13 : 50—52. II.

⁹⁾ Lipp i. m. 3. l.

művek, bronz ékszerek, különféle gyöngyök és nagyobb emlős állatok csontjai, melyek gyakran kisebb darabokra törvelve fordulnak elő.¹⁰⁾

Jassenova. (Temes megye.) 1883. A helység szélén a sárga agyagrétegben félig elporlott emberi csontvázra találtak, amelynek lábainál fületlen agyagböggre volt.¹¹⁾

Zenta. 1885. márciusában Dudás Gyula a zentai oromparti magaslatok közt levő u. n. Kishalomban végzett próbaásatást. Nyolc sírt nyitottak fel, melyekben kisebb-nagyobbmértű csontvázak voltak egymáshoz igen közel. Mellékleteket nem talált, de a vázak kétségkívül ülőhelyzetben voltak eltemetve. A koponyák a felső lábszárakra voltak esve.¹²⁾

Dévaványa. (Jász Nagy Kún Szolnok megye.) 1887-ben a dévaványai Templomdomb elhordása alkalmával Dr. Frenyó Pál megfigyelései szerint ülőhelyzetben lévő csontvázak kerültek elő.

1. 3 m. mélységben ülőhelyzetben eltemetett csontváz.

2. A felszíntől 7-75 m., a halom alapszínétől 2 m. mélységben, két méter hosszú, egy méter széles sírűreg volt, függélyes oldalfalakkal. A sír két végén, a halom alapszínén, fehér hamu darabokat talált, de voltak olyan darabok is, melyeken kívülről szenes elválkozás volt. A csontvázat, az agyag földemelkedésen fekvő fej kivételével, 15 cm. összeálló iszapnemű föld fedte. A rétegen 1—2 cm. összenyomott hamuréteg feküdt. A csontváz K. felé nézett. A fej baloldala mellett tyúktojás alakú és nagyságú, hártyszerű burokkal körülvett cinóberszínű por volt, összeálló állapotban.

3. 3 m. mélységben rossz állapotban lévő váz bal lábánál az előbbihez hasonló cinóberszerű festék volt.

4. Fiatal csontváz, lábszárai félig felhúzva, K. felé hanyatt feküdt. Feje mellett hamuréteg.¹³⁾

Lengyel. (Tolna megye.) A mindezideig legnagyobb zsugorított temetőt Wosinszky Mór tárta fel 1882—1884-ig.

1. Kettős sír. Női csontváz, feje fölött fekvő gyermekkel. Zsugorított helyzetben. Fej D., láb É., arc K. felé. Mellékletek a csontvázak alatt voltak. Egy kisebb és egy nagyobb tölcséres edény és több kova kés penge.¹⁴⁾

2. Zsugorított csontváz: mint az előző, K. felé néz. Mellékletei: a nyak mellett baloldalt jáspis kés. Csiszolt kőbalta. A test közepe táján jobb oldalt kisebb edényke és csiszolt csonttű. A lábnál kagylóhéiból faragott gyöngy. A nyak táján apró réz gyöngyöcskék, kerek és hosszúka csigákkal keverten (dentáliumok). Talpcsöves edény a fejtől 30 cm. távolságra.¹⁵⁾

3. 1-25 m. mélységben egymás mellett fekvő négy csontváz zsugorított helyzetben. Mellékletei: Megmunkált szarvasagancs. Jáspis magkő. Két kőpenge. Jáspis vakaró. Köralakú csontgomb. Lapos véső. Három égetett agyaggyöngy. Egyik csontváz nyakán

¹⁰⁾ Arch. Ért. 3 : 153—55. II.

¹¹⁾ Ortvay: i. m. 217. és Tört. és Rég. Ért. 9 : 188. I.

¹²⁾ Arch. Ért. 5 : 128. I.

¹³⁾ U. o. 9 : 53—57. II.

¹⁴⁾ Wosinszky: Das Prähistorische Schanzwerk von Lengyel etc. Bpest. 1888. 25., 29. és 30. II.

¹⁵⁾ U. o. 26—27. II.

dentálium gyöngyök, az elpusztult rézgyöngyöktől patinásan. Mindegyik mellett, kissé nagyobb távolságban talpcsöves edény.¹⁶⁾

4. Az árok meghosszabbítása után még két csontváz, ugyanolyan helyzetben. Mellékletei: Két köpenge, néhány vörösrre festett edény. Csont simító. Ékszergyanánt használt, festett édesvízi kagyló. Csigákból és vörösréz gyöngyökből álló nyakék. Közvetlen mellettük tűzhely.¹⁷⁾

5. Egy üregben három, nagyobbára korhadtt, csontváz. Mellékletek: Nyolc kőkés. Egy lapos edény. Szerpentin balta. Néhány patakkavics. (Szigonyos bronzhorog?) Agancstokba való balta és egy magkő.¹⁸⁾

6. Feldúlt sír. Melléklete: Talpcsöves edény és egy kis talpú öblös edény.¹⁹⁾

7. 79 cm. mélységben, az eddigiekkel egyező irányítású, jobboldalán fekvő zsugorított csontváz. Melléklete: Talpcsöves edény. A váll mellett dísz-edényke. Egy tojásdad alakú durva edény. Egy fél patakkavics, melyet vörös vasoxyd törésére használhattak, mint a rátapadt festék igazolja. A lábnál féloldalán pattintott magkő. Négyszögű, gyöngyházból készült gyöngyszem.²⁰⁾

8. 55 cm. mélységben kisebb csontváz. Mellékletei: Egy kőbalta. Két jáspis kés-penge. Kagylóhéjból készült vésőeszköz. A nyak körül őskori kagylóhéjból faragott fennér színű gyöngyök. Csiszolt kővő. Obsidián késpenge. Obsidián penge hegye. Agyaggyöngy. Kovakőkés. Jáspis vakaró. Keskeny kovakés. Talpcsöves edény.²¹⁾

9. Egy elporladt gyermek csontváz, melyből csak a szabályosan zsugorított láb-szárak maradtak meg. Irányítása és fekvése az eddigiekkel egyező. Mellékletei: lapos találatkú edény. Talpcsöves edény. Barna mázzal bevont kagylóhéjból készült gyöngyök. Tridacna gigász kagylóból készült dísz tárgy.²²⁾

10. 51 cm. mélységben nagyobb üregben három csontváz. Ennél a temetkezésnél figyelte meg azt a szokást, hogy a halottaknak nem ástak külön sírt, hanem csak az agyagra fektették őket és a korhadó földrétegből rájuk kapart földdel fedték be. Az egyik csontváz mellén keresztben egy gyermek csontvázának részei voltak. A nagy csontváz arca előtt egy kicsi és egy nagy talpcsöves edény volt. A bal váll mellett átfúrt kőbalta. Az arcól 40 cm.-re kova magkő, egy patakkavics és megmunkált szarvas agancs feküdt. A második csontváz fekvése és helyzete az eddigiekkel egyező. Arca előtt fekete színű edényke. Közvetlen mellett volt a harmadik csontváz. Az állkapocs mellett egy édesvízi kagyló volt. Minden csontja épen és háborítatlanul volt, csak a zsugorított térde volt megbolygatva, ami valószínűleg akkor történt mikor a mellette lévő temették. (A kettő csontjai 16 cm. távolságra voltak egymástól.) A kettőnek csak egy talpcsöves edénye volt.²³⁾

11. Korhadtt csontokat tartalmazó gyermek sír. Egyik megmaradt koponyacsonton trepanálás nyomai vannak. Mellékletei: Kővő. Öt darab kis edény fenék. Kis talp-

¹⁶⁾ U. o. 35—36. II.

¹⁷⁾ U. o. 37—38. II.

¹⁸⁾ U. o. 39—40. II.

¹⁹⁾ U. o. 47. I.

²⁰⁾ U. o. 49—50. II.

²¹⁾ U. o. 51—53. II.

²²⁾ U. o. 53—54. II.

²³⁾ U. o. 62—63. II.

csöves edény. Sírgödör itt se volt, de a váz alatt 23 cm.-re egy méteres hamuréteg kezdődött, melyben sok töredék volt.²⁴⁾

12. 45 cm. mélységben, még a korhadtt rétegben, elporladt gyermek csontváz; a csontok fölött pápaszem alakú bronzspirális; a csontok körül édesvízi kagyló darabok s néhány vörösréz darab hevert. Az ujjcsont patinás, amiből gyűrűre következtetett.²⁵⁾

13. 75 cm. mélységben két egymásmellett fekvő zsugorított csontváz. Mellékletei: Silex vakaró; néhány jáspis és opál ködarabka; két talpcsöves edény. Ezeken kívül edénycsoport vette körül a vázakat. Az egyik edényben mészbetétes edénydarab feküdt.²⁶⁾

14. 70 cm. mélységben kettős sír. Az egyik nagyon rosszfenntartású. Melléklete: Átfúrt kőbalta. A másik közvetlen mellette feküdt zsugorított helyzetben. Mellette 5 silex penge. Mindkettőnek volt talpcsöves edénye. E sírnál figyelte meg, hogy a minden sírnál előfordult mésztufa, a halottak alá rakott, tervszerű ágyazás volt. Ez az ágyazás hol kisebb darabokból, hol egész nagy lapokból készült.²⁷⁾

15. K. felé fordult, jobboldalán fekvő erősen zsugorított kezű és lábú váz. Mellékletei: Az állkapocs alatt 17 dentálium csiga, vörös-barna mázzal bevonva. Köztük három lapos ércgyöngy. A nyakcsigolya körül tizenkilenc dentálium, köztük 14 lapos ércgyöngy. A kar körül kagylóból készült karperec, melyen szintén több helyen látszik a barna-vörös máz. A balkéz mellett kettőtört silex penge. Egy csiszolt balta. Az arc előtt durva edényke. A test hosszában silex kés. Tölcsér alakú csiga, vastagabb részén átlukasztva. Edény.²⁸⁾

16. A lakásokkal határos temetőszélen két közvetlenül egymás mellett fekvő váz. K. felé fordult jobboldalon feküdtek erősen összezsugorítva. Egyik mellett silex kés. A másiknak nincs feje, habár teste nincs bolygatva. Az ép váz előtt talpcsöves edény. Egy lépéssel az arc előtt buzával telt csésze.²⁹⁾

17. Jobboldalon fekvő K.-re fordult zsugorított váz. Az arc előtt talpcsöves edény. E mellett több edény töredéke és állati csontok. 28 dentálium csiga, halvány rózsaszín mázzal bevonva. A csigák közt 9 ércgyöngyöcske. A halott alatt égetett földdarabok és darabokra tört edény. A patinás bal vállcsont felett néhány rézgyöngy és rézlemezből összehajtogatott csőszerű gyöngyök. A bal váll alatt kagylóból csiszolt véső. Egyik patinás ujjcsont mellett spirális rézgyűrű. A nyak és a váll körül 40 kagylóból faragott négyszögletű gyöngy; 61 dentálium és néhány kerek rézgyöngy; a könyvek körül három vastag kagylóból faragott gyöngy, vékony kagylóból kivágott gyöngy. 168 apró csiga és különféle gyöngy.³⁰⁾

18. K. felé néző, jobboldalon fekvő zsugorított váz. A föléje hányt földben sok feltörött állati csont feküdt. Mellékletei: Az arc előtt talpcsöves edény; mellette egy nagy tál, benne öt feltörött állati csonttal. A tál mellett átfúrt nyelű kanál. Kagylóból csiszolt véső. Törött csonttű. A koponya felső részén silex kés. A nyakcsigolyánál átfúrt

²⁴⁾ U. o. 63—64. II.

²⁵⁾ U. o. 65. I.

²⁶⁾ U. o. 66—67. II.

²⁷⁾ U. o. 66—67. II.

²⁸⁾ U. o. II. 50—51. II.

²⁹⁾ U. o. 65. I.

³⁰⁾ U. o. 69—71. II.

kalapács. A nyak és a könyök körül 65 dentalium, 16 kagylózmáncból készült gyöngy; 6 nagyobb kagylóból való gyöngy, 20 lapos és kerek ércgyöngy, 6 csőalakú hosszú rézgyöngy. A lábai alatt állati csontok. (Általában sok volt e sírban az állati csont, mert alól, felül és oldalt mind a két oldalán állati csontok vették körül.)³¹⁾

19. K. felé néző, jobboldalán fekvő zsugorított váz, melynek a feje a törzsnél kissé magasabban fekszik. Mellékletei: A nyak körül néhány dentalium. Arca előtt talpcsöves edény. Henger alakú durva edény. Hátmögött durva edény töredéke. A test hosszában öt kisebb sílex penge és egy csiszolt tű. Kagylóból készült véső. Nagy kalapács töredék.³²⁾

20. Szabályosan irányított, jobboldalra fektetett erősen összehúzott lábú csontváz, melynek lábai a felbontáskor is K.-re voltak irányítva, felsőteste azonban hanyatt fekiúdt s arca kissé balra fordult. Megfigyelései alapján tetszhalottra vagy büntetésből elevenen eltemetettre következtet Wosinszky. A más sírokban nyugodtan fekvő kezek kapaszkodó jellege s az alsó- és felsőtestrészek ellentett helyzete erősítette meg ebben a feltevésében. Azt, hogy a nagy erőlködés dacára sem változtatta meg a láb helyzetét, abból magyarázza, hogy a lábszárak erősen össze voltak kötözve. Mellékletei: A nyak táján kagylóból faragott kúp alakú gomb. A test hosszában három csiszolt kővéső. Két kőkés. 96 kagylóbélből faragott gyöngy. Csiszolt balta. A fej előtt talpcsöves edény. Hátmögött négy edény, melyek közül egy a láb sarkánál volt s néhány kagylógyöngy volt benne.³³⁾

21. Szokott helyzetben lévő zsugorított csontváz. Mellékletei: A nyak hátulsó részén és a könyök körül kagylóból való gyöngyök. Az arc előtt talpcsöves tál és két egymásra fektetett vörösre festett edény. A mell előtt a bal kézben krétából faragott átfúrt golyó alakú buzogány. A test hosszában csiszolt kővéső és obsidián nucleus. Vadkan agyarból készült kés. A hát mögött csiszolt csonttű s több porladozó edény. Az egyik edényben szárnyas- és kutya fajhoz tartozó állat csontjai voltak. A mésztűfával kirakott fenék alatt egy nagy, nyakatlan edény.³⁴⁾

22. Az előbbeni mellett kettős sír. A két csontváz egymásmellett, de nem egészen egy színvonalban fekiúdt. A kissé mélyebben fekvőt utóbb temették s ekkor a másik karcsontja megsérült s fejének felsőrésze elveszett. Mellékletei: A nyak és könyök táján 82 négyszögletű kagylóból való gyöngy, 28 dentalium. 8 kagylóból készült gyöngy. Krétából készült átlukasztott golyó. Jáspis vakaró. Kővéső. Vörösre festett talpcsöves edény. A láb mellett a nyak mellettiéhez hasonló gyöngyök. A gyöngyök fekvése azt árulta el, hogy a szorosan egymásmellett fekvő csontokat, mikor még hús volt rajtuk, átkötötték s a kötés körül rakták a gyöngyöket.³⁵⁾

23. Magas testalkatú, szabályosan zsugorított, jobb oldalán fekvő csontváz. Mellékletei: Trapéz alakú véső. Sílexből hasogatott kés. A nyak körül nyolc dentalium. (Tőle egy lépésre három érc tárgy: átfúrt ércgyöngy, két bronztű.)³⁶⁾

³¹⁾ U. o. 71—72. ll.

³²⁾ U. o. 72—73. ll.

³³⁾ U. o. 84—86. ll.

³⁴⁾ U. o. 87—88. ll.

³⁵⁾ U. o. 89—90. ll.

³⁶⁾ U. o. 101—102. ll.

24. K. felé néző zsugorított csontváz. Mellékletei: A lábnál kőből csiszolt átfúrt golyó. Teste körül elszórtan három jáspis penge, egy jáspis nucleus és egy trapéz alakú véső. Az arc előtt, de föle egy jó lépés távolságra több edény; egy nagyobb edényben állati csont; két silex nucleus és egy silex vakaró. A váz alatt sok nagy állati csont törött darabjai.³⁷⁾

25. Három, arccal keletnek fordult, jobb oldalon fekvő, erősen összehúzott kezű és lábú csontváz. Az első melléklete: A koponya felső részén fekvő jáspis kés. A kéz-fej mellett csiszolt balta. A könyöknél négy gyöngy kagylóbélből faragva. A nyak körül 9 dentálium. A hátgerinc közepetáján monolith véső. A váll körül pálcaszerű kőeszköz. A lábnál talpcsöves edény, élénk vörösre mázolja.

A második váznál semmi ékszer nem volt. Volt három jáspis kés, az arc előtt talpcsöves edény s még két edény és egy fekete csiszolt balta.

A harmadik testének hosszában hat silex és jáspis kés, két obsidián szilánk és két vadkan agyarból készült vakaró. Egyik kezében fehér kőből csiszolt, átfúrt lapos golyót tartott. Lábánál talpcsöves edény, vörös mázolásal.³⁸⁾

26. Zsugorítva fekvő csontváz. Mellékletei: Csiszolt véső. Csiszolt kőbalta. A test körül elosztva három jáspis kés. Közvetlen mellette egy csekély mélységű kerek üreg; halotttörő tűzhelye; égett földet, hamut és állati csontmaradványokat tartalmazott.³⁹⁾

27. Szabályosan fekvő zsugorított csontváz. A feje hiányzott. Mellékletei: Csiszolt kövesség. Agancsból készült átfúrt kalapács. A test körül egy obsidián és három kovács penge. Az arc előtt talpcsöves edény.⁴⁰⁾

28. Nagyon rossz állapotban lévő zsugorítva fekvő váz. Mellékletei: Talpcsöves edény és több másformájú; valamennyi vörösre mázolja. Egy vékony obsidián penge és négy jáspis kés.⁴¹⁾

29. Rosszfenntartású zsugorított váz. Mellékletei: Csiszolt kőből készült átluskasztott félgömb. A test körül három hosszú jáspis s egy obsidián penge. Arca előtt talpcsöves tál. Több elporladt edény, mellettük néhány állati csont. A halott mellett csekély mélységű tűzhelyen a halotttörő maradványai, hamu, néhány edénytöredék és állati csontok.⁴²⁾

30. A szokott irányításban zsugorítva fekvő váz. Mellékletei: A nyak körül dentálum csigák és réz gyöngyökből álló ékszer. Bal váll mögött szerpentin balta. A kéz mellett jáspis kés. A test körül egy hegyesre csiszolt borda csont, két silex és három jáspis szilánk. Arc előtt talpcsöves edény, vörösre mázolja. A többi edény szétmállott.⁴³⁾

31. A szokott tájolással elhelyezett zsugorított váz. Mellékletei: A nyak körül 20 dentálum és tizenhárom lapos ércgyöngyöcske. A dentálumokat vörösbarna máz borítja. A mellkasnál jáspis kés. A gerincnél csiszolt kőbalta. A fejnél csiszolt csonttű. A

³⁷⁾ U. o. 105—106. II.

³⁸⁾ U. o. 110—111. II.

³⁹⁾ U. o. 127. I.

⁴⁰⁾ U. o. 127—128. II.

⁴¹⁾ U. o. 128. I.

⁴²⁾ U. o. 130. I.

⁴³⁾ U. o. 133. I.

test körül elszórtan három jáspis penge, egy jáspis vakaró s egy vadkanagyarból készült simító. A lábnál talpcsöves tál s még több elporladt edény.⁴⁴⁾

32. Két szabályosan zsugorított csontváz. Az elsőnél egy porladt edény volt. A másik mellett egy jáspis nucleus, jáspis penge, vörösre mázolt talpcsöves tál s néhány elporladt edény volt.⁴⁵⁾

33. 47 cm. mélységben a fekete korhadt rétegben kb. 10 éves gyermek nagyon elkorhadt zsugorítva fekvő csontváza. (A váz nem a rendes temetőhelyen feküdt.) Feje északnak, lába délnek, arca nyugatnak nézett. Arca előtt vörösre mázolt talpcsöves edény és a csontváz körül még két edény volt.⁴⁶⁾

34. 83 cm. mélységben a korhadt rétegben zsugorított váz. Jobboldalon feküdt D.-nek fordult arccal, feje Ny., lába K. felé nézett. Erősen felhúzott lábairól a két láb bokában le volt vágva. A csontvázon néhány felhasogatott csont és egy sílex penge volt.⁴⁷⁾

35. Az előbbtől néhány lépésnyire térdenülő helyzetben eltemetett váz volt. Feje alatt a csontjai mind egyaráson voltak. Felső- és alsólábszárai szorosan egymásra hajlottak. Három jáspis penge s néhány állati csont feküdt mellette. Egyéb melléklet nem volt.⁴⁸⁾

36. Az előbbtől 4 lépésnyire újabb zsugorítva fekvő váz. Alsó- és felsőlábszára annyira összeért hogy a sarka a medencecsontot érintette. A lábfej Ény., a térd Dk.-nek feküdt. Teste hanyatt fordult. Melléklete nem volt.⁴⁹⁾

37. 34 cm. mélységben fiatal, összezsugorított váz. Karjai annyira visszahajlottak, hogy ujjaival alsó állkapcsát, lábasarkával medencecsontját érintette. Baloldalon feküdt, feje Ny., lába K., arca É. felé fordult. Feje alatt egy nagyobb, teste hosszában több apróbb vörösre égett agyagdarab volt. Mellette szétmállott bütykös edények, egy nagyobb nucleus és négy sílex penge voltak.⁵⁰⁾

38. Az előbbtől 10 lépésnyire, 70 cm. mélységben újabb zsugorított váz. A karok és lábak erősen egymásra hajolva feküdtek. Feje K., lába Ny. arca D. felé fordult. Baloldalon feküdt. Mind a két lábfeje hiányzott, a lábszárral együtt törött le. Mellékletei: Vállá táján csiszolt kőbalta. A mellkas végén kicsi obsidián szilánk. A hát mögött belülről vörösre mázolt tál. Közvetlen előtte kis díszedény. Több edény töredéke. 23 cm.-rel mélyebben tapasztott tűzhely. A sír feneke is helyenkint ki volt égetve, de a vázon égés nyoma nem látszott.⁵¹⁾

39. Zsugorított váz. Feje Ny., lába K., arca D. felé nézett. Jobboldalon feküdt. Keze visszahajtva úgy, hogy ujjaival alsó állkapcsát érintette. Mindkét lábszára le volt vágva. Mélysége 47 cm. Mellékletei: néhány sílex penge és egy edényke.⁵²⁾

⁴⁴⁾ U. o. 133—134. II.

⁴⁵⁾ U. o. 135 I.

⁴⁶⁾ U. o. 152—153. II.

⁴⁷⁾ U. o. 165. I.

⁴⁸⁾ U. o. 167. I.

⁴⁹⁾ U. o. 167—168. II.

⁵⁰⁾ U. o. 173—174. II.

⁵¹⁾ U. o. 174—175. II.

⁵²⁾ U. o. 177. I.

40. 75 cm. mélyen, fej nélküli zsugorított váz. Lába Ny., törzse K., arca D. felé fordult. Baloldalán feküdt. Mellékletei: Két silex penge. Vörösre mázolt talpcsöves edény. A többi edény teljesen szétmállott.⁵³⁾

41. Az előbbi közelében egy magányos koponya és 87 cm. mélységben újabb zsugorított csontváz. Feje K., lába Ny., arca D. felé fordult. Baloldalán feküdt. Mellékletei: Hátamögött talpcsöves edény, egész felületén vörös mázolás nyoma látszik. Feje mögött kővéső. Ágyékánál jáspis penge.⁵⁴⁾

42. Az előbbi mellett 38 cm. mélységben egy fiatal csontváz. Feje K., lába Ny., arca D. felé fordult. Baloldalán feküdt. Karjai visszahajlottak és ujjai a feje alá nyúltak. Lábai olyan erősen voltak zsugorítva, hogy a két lábszár csaknem párhuzamos egymással. Mellékletei: Kőbaltá töredék. Jáspis kés penge. Lábánál nagy fazék. A fazékban kagylóból készült gyöngy.⁵⁵⁾

43. 34 cm. mélységben rossz állapotban lévő csontváz. Feje K., lába Ny., arca D. felé fordult. Baloldalon feküdt. Mellékletei: Csiszolt csonttű és vörösre mázolt talpcsöves edénytöredék.⁵⁶⁾

44. 43 cm. mélységben magas egyén zsugorított váza. Feje K., lába Ny., arca D. felé fordult. Baloldalán feküdt. Lába erősen össze volt zsugorítva. Szétmállott edények és egy silex kés volt mellette.⁵⁷⁾

45. 33 cm. mélyen újabb zsugorított csontváz. Feje K., lába Ny., arca D. felé fordult. Baloldalt feküdt. Kézujjai a koponyája alatt feküdtek, teste alá húzott lábai erősen össze voltak húzva. Két apró jáspis penge és szétmállott edények darabjai voltak mellette.⁵⁸⁾

46. 64 cm. mélységben az előbbi mellett újabb zsugorított váz. Feje K., lába Ny., arca D. felé nézett. Lábai erősen összehúzva. Baloldalán feküdt. A fej körül néhány vörösre égett rög. A lába felőli rétegben 17 cm. magasságban 3—4 éves gyermek korhadtsontjai voltak. Valószínűleg későbbi temetés a családból. A gyermek mellett talpcsöves edény feküdt. A nagy csontváz mellékletei: A nyak táján vadkanagyardból készült függődísz. A váll táján csiszolt kőbaltá. A fejnél talpcsöves edény élénk vörös mázzal. A mellkasnál ép edény.⁵⁹⁾

47. 68 cm. mélységben, az előbbitől egy lépésre zsugorított váz. Feje K., lába Ny., arca D. felé fordult. Baloldalt feküdt. Keze ujjai a fej alatt voltak. Lába erősen összehúzva. Könyökénél korhadtsontú gyermek váz feküdt keresztben. Mellékletei: Lábánál vörösre festett talpcsöves edény. Emellett vörösre festett edénytöredékek és a gyermek csontváz talpcsöves edénye. A test körül három jáspis nucleus és két penge.⁶⁰⁾

48. 65 cm. mélyen az előbbitől 70 cm.-re, erősen zsugorított váz. Feje K., lába Ny., arca D. felé nézett. Ujjai ajkát érintették. Lábszárai csaknem párhuzamosak. Mellékletei:

⁵³⁾ U. o. 178. I.

⁵⁴⁾ U. o. 178—179. II.

⁵⁵⁾ U. o. 179. I.

⁵⁶⁾ U. o. 180. I.

⁵⁷⁾ U. o. 180. I.

⁵⁸⁾ U. o. 180. I.

⁵⁹⁾ U. o. 181—182. II.

⁶⁰⁾ U. o. 182. I.

Váll táján kőbalta. Lábánál vörösre festett talpcsöves edény, amellelt még két edény. Teste körül 3 jáspis penge.⁶¹⁾

49. 68 cm. mélyen, az előbbtől 2 lépésre, D. felé forduló, baloldalt fekvő, zsugorított váz. Keze, lába erősen össze volt húzva. Mellékletei: Vörösre festett talpcsöves edény. Csiszolt kőbalta. Tojásdadalakú edény. Edénytöredékek. A test körül elszórtan két jáspis nucleus, négy jáspis és egy átfúrt agyaggyöngy.⁶²⁾

50. Az előbbi közelében, 37 cm. mélységben rosszfenntartású zsugorított váz. Feje K., lába Ny., arca D. felé fordult. Baloldalon feküdt. Mellékletei: Balta töredékből készült csiszolt balta. Teste körül elszórtan 5 jáspis penge és egy simításra használt kavics volt. Talpcsöves és egyéb edénytöredékek is voltak mellette, melyek közt egy kerekre tördelt, közepén fúrni kezdett darab is volt.⁶³⁾

51. Az előbbi közelében 34 cm. mélyen újabb zsugorított váz. Feje K., lába Ny., arca D. felé volt. Baloldalon feküdt, erősen összehúzott lábakkal. Kinyújtott tenyere a feje alá nyúlt. Mellékletei: Vörösre festett kicsi talpcsöves edény. A térd és könyök közt egy csoportban három edény. Teste körül elszórtan öt jáspis penge s aprótorított állati csontok feküdtek.⁶⁴⁾

52. Az előbbi mellett 23 cm. mélyen újabb zsugorított váz. Feje K., lába Ny., arca D. felé fordult és baloldalon feküdt. Mellékletei: Lábánál vörösre festett talpcsöves edény, emellelt még három nagyobb edény. Feje felett véső. Könyökénél több kicsi edény töredéke. A test körül négy jáspis penge és feltört állati csontok.⁶⁵⁾

53. 62 cm. mélyen, az előbbi mellett bal oldalán fekvő zsugorított váz. Feje K., lába Ny., arca D. felé fordult. Lábai a székenülő ember helyzetét mutatták. Mellékletei: Feje hátsó részén kőbalta és tokbaillő kővéső. A test körül három penge és két nucleus. Lábfejnél vörösre mázolt talpcsöves edény s több edény töredéke.⁶⁶⁾

54. 36 cm. mélyen, az előbbihez egész közel, baloldalt fekvő zsugorított váz. Feje K., lába Ny., arca D. felé fordult. Lábszárai erősen összehúzva, kezujjai állkapcsát érintik. Mellékletei: Vállánál egymás mellett kőbalta és véső. Térdével az egyenesen álló talpcsöves edényt érinti. Könyökénél vékony vörösre festett edény.⁶⁷⁾

E csontváz alatt 17 cm.-re egy újabb zsugorított csontváz feküdt. Erősen összehúzott lábai Ny. felé nyúltak. Bal oldalán feküdt, D.-re néző arccal. Kinyújtott tenyere bal szemét fődte. Feje felett átfúrt kőbalta, mellette kővéső. Lábánál egész raktárra való edény volt, de összetörve.⁶⁸⁾

55. 59 cm. mélyen erősen korhadt zsugorított váz. Feje K., lába Ny., arca D. felé fordult. Baloldalt feküdt erősen összehúzott lábakkal, feje alá nyúló kézzel. Mellékletei: Fejénél átfúrt balta. Térd körül átfúrt fehér kőből készült buzogány. Könyökénél néhány edény töredékei. Lábánál talpcsöves edény vörösre mázolv.⁶⁹⁾

⁶¹⁾ U. o. 182—183. II.

⁶²⁾ U. o. 183—184. II.

⁶³⁾ U. o. 184. I.

⁶⁴⁾ U. o. 184. I.

⁶⁵⁾ U. o. 185. I.

⁶⁶⁾ U. o. 186. I.

⁶⁷⁾ U. o. 186—188. II.

⁶⁸⁾ U. o. 188—189. II.

⁶⁹⁾ U. o. 190. I.

56. 39 cm. mélyen, az előbbi közelében, erősen korhadt zsugorított váz. Feje K., lába Ny., arca D. felé fordult. Lábai összehúzza, visszahajtott keze feje alá nyúlt. Baloldalán feküdt. Mellékletei: Feje fölött csiszolt kőbalta. A mellkas táján kissé lapított, csiszolt kőbuzogány. Könyök táján vékony edények töredékei. Lábánál vörösre mázolt talpcsöves edény.⁷⁰⁾

57. 37 cm. mélyen, az előbbi közelében, rosszfenntartású zsugorított váz feküdt. Feje K., lába Ny., arca D. felé fordult. Baloldalán feküdt. Mellékletei: Nyak táján kagylóból készült átfúrt korong. Könyökénél vörösre festett edény. Mellette egy durvább edény. Lábánál pici talpcsöves edény.⁷¹⁾

58. 41 cm. mélységben újabb váz. Feje K., lába Ny., arca D. felé fordult. Baloldalán feküdt. Lábszárai erősen fel voltak húzva. Keze feje alá nyúlt. Mellékletei: Térdénél vörösre festett talpcsöves edény, mellette egy másik magas edény. Több edénytöredék.⁷²⁾

59. A sáncnak másik részén lévő temetőben újabb zsugorított váz. Feje K., lába Ny., arca D. felé fordult. Baloldalán feküdt. Feje mögött lapos golyóhoz hasonló kőbuzogány. Teste körül néhány silex és jáspis penge és két obsidián szilánk. Lábánál talpcsöves edény, vörös, fekete és sárga színre festve. Mellette több edénytöredék.⁷³⁾

60. Közelében újabb váz. Feje K., lába Ny., arca D. felé nézett és baloldalt feküdt. Mellékletei: Kővéső, néhány silex és jáspis penge. Lábánál talpcsöves edény.⁷⁴⁾

61. Egyvégtében öt zsugorított váz. Fejük K., lábuk Ny., arcuk D. felé nézett. Valamennyi baloldalt feküdt és kezét feje alatt tartotta. Mellékleteik:

Az elsőnél: Feje mögött vastag véső; lábánál talpcsöves edény. Több edénytöredék.

A másodiknál: Feje mögött kőbalta és véső; lábánál több edénytöredék; négy-lábú állat- és madárcsontok. A csontok egyrésze égett volt a földdel együtt.

A harmadiknál néhány silex penge és szétmállott edénytöredékek voltak.

A negyediknél talpcsöves edény; még egy pici edény, kőbalta és néhány állati csont volt.

Az ötödiknél néhány silex kés és szétmállott edénytöredék feküdt.⁷⁵⁾

62. Az előbbitől Ny. felé talált váz feje K., lába Ny., arca D. felé fordult. Baloldalt feküdt. Talpcsöves edénye és egyéb edényei darabokra törtek. Néhány jáspis penge és spondylus kagyló beléből faragott karperec volt mellette.⁷⁶⁾

63. Egészen közelében újabb zsugorított váz feküdt. Feje K., lába Ny., arca D. felé fordult. Baloldalt feküdt erősen összehúzott lábakkal. Szeme előtt egy vékony edényke állott. A térdénél másik edény. Feje hátsó részénél véső. Lábánál talpcsöves edény, kívülről vörösre festve.⁷⁷⁾

⁷⁰⁾ U. o. 190—191. II.

⁷¹⁾ U. o. 191—192. II.

⁷²⁾ U. o. 192. I.

⁷³⁾ U. o. 193—194. II.

⁷⁴⁾ U. o. 194—195. II.

⁷⁵⁾ U. o. 196—197. II.

⁷⁶⁾ U. o. 198. I.

⁷⁷⁾ U. o. 198—199. II.

64. 64 cm. mélységben, egy lépéssel tovább, baloldalán fekvő, D.-re néző zsugorított váz. Mellékletei: Lábánál vörösre festett talpcsöves edény, kagylóbélből faragott gyöngy és egy kis véső.⁷⁸⁾

65. 69 cm. mélységben újabb zsugorított váz. Feje K., lába Ny., arca D. felé nézett. Baloldalt feküdt erősen felhúzott lábakkal. Mellékletei: Talpcsöves tál az arca előtt. Könyökénél három edény. Lábánál több elporladt edény közt egy tölcséralakú csúcsban végződő ép darab. Néhány jáspis penge feküdt mellette.⁷⁹⁾

66. A fentebb leírt öt csontvázat tartalmazó üregtől két lépéssel K. felé, újabb három zsugorított váz következett. Fejük K., lábuk Ny., arcuk D. felé nézett. Lábuk erősen összehúzva, kezük a fej alatt.

Az első 61 cm. mélységben volt. Csak a lábánál volt talpcsöves tál, benne állati csonttal. Háta mögött a föld hamuval volt keverve.

A második 64 cm. mélységben volt. Lábai szorosan összehúzóva. Lábfejek levágva. Feje mellett kőbalta. Mellkasától egy araszra átfúrt agyaggyöngy, egy tál és állati csontok heverték. Arca előtt széndarabkák. Kissé mélyebben edénytöredékek közt hal és emlős csontok kerültek elő.

A harmadik 93 cm. mélységben feküdt. Ujjai balszemét fődtek. Szeme előtt talpcsöves edény. Feje mögött agancsszerszám és csiszolt véső. A mellkasnál még egy véső.⁸⁰⁾

Vládháza. (Alsófehér megye.) Herepey Károly, a nagyenyedi főiskola tanára Vládháza határában a „Szirb” és „Kerpenyesi” hegyeken tumuluszokat talált, melyeknek feltárásakor megállapította a beletemetkező nép temetési szokásait. A halottakat zsugorított helyzetben tették a földbe, különböző irányban, de jobboldalra fektetve. A tetemekre kevés földet hantoltak s arra terméskő tuskókból, kötőanyag nélkül, kettős boltívet emeltek. Egy-egy tumuluszba néha több embert is temettek.

A Szirb fensíkján három tumulusz volt. A két felbontottban négy sírt talált.

1. Ény.-ra tekintő, jobboldalán fekvő váz. Feje a jobbkeze tenyerén feküdt. Fejénél egy váza; a mell táján kettős tekerceses korongú réz nőkapocs és egy kettős kampójú rézhorog. A törzse közelében három kőbalta és egy csontár. Lábainál használatban megcsiszolódott homokkőlap, rajta keresztbe fektetve egy gabona morzsoló.

2. Ugyanabban a tumuluszban teljesen azonos fekvésű csontváz. Törzse mellett egy ép és egy tört balta. Arcával szemben egy pár csésze. Sok állati csont és hamuval vegyes szén és két agyagból formált állati idol volt még a sírban.

3. A második tumuluszban fejjel É., lábbal D., arccal Dny. felé néző, jobboldalt fekvő zsugorított váz volt. A feje három lapos kő közé volt helyezve és egy negyedikkal befedve. Balkezénél fenéknélküli serleg. Dereka táján néhány kőbalta és egy csont edénysímító feküdt.

4. Az előbbivel egyező helyzetű váz. Koponya táján díszítetlen edény. A törzsnél egy pár kőbalta; számos cserép.

A kerpenyesi hegységben hét tumulusz közül csak kettő volt épségben. Az eddig

⁷⁸⁾ U. o. 199. I.

⁷⁹⁾ U. o. 199—200. II.

⁸⁰⁾ U. o. 200—201. II.

en.lítetteknel kisebbek voltak. A kötuskók rendetlenül összetúrva feküdtek egymáson. Mindkét tumuluszban egy-egy váz feküdt.

5—6. K.-Ny. irányban, D. felé néző arccal fekvő zsugorított váz. Mindegyik mellett egy-egy rosszul égett bögre.⁸¹⁾

Gyertyános. (Torda-Aranyos megye.) 1887-ben Fenichel Samu tett jelentést a sírokról. A gyertyánosi „La Strunga” nevű helyen talált tumulusz fennmaradt északkeleti végében, az e sírokat jellemző burkolat alatt, egy oldalt fekvő vázat talált. Mellékletei: A koponya közvetlen közelében két csupor; lábainál jáspis nucleus és egy n.ész dörzskő. A váz közelében tűzpad, amelyen állati csont, hamu és faszén volt.⁸²⁾

A gyertyánosi „La Gruu Darului” nevű határrészen négy halomsírból, három már helyetvesztett állapotban volt. Az első egészen ép. A halom hossza 27 m., szélessége 10.5 m. Két kőburkolat takarta. A külső nagy, néha mázsás kövekből állott, a belső kisebb kövekből. A burkolat alatti televényes földben volt hat csontváz. A szétszórt csontok még öt temetkezésről tettek tanúságot.

1. Az északi részben fejjel Dny., lábbal Ék. felé fekvő zsugorított váz. Koponyájától 12 cm.-re kis csupor, szájjal a koponya felé fordúlva. Egyéb melléklet nem volt.

2. E váz alatt 50 cm.-re két felnőtt ember csontváza feküdt egymás mellett. Fejük Ék., lábuk Dny. felé irányult. Mindkét váz jobbkéze a fej alatt volt. A koponyák mellett szájjal felfelé egy-egy kis csupor volt. Az egyik lábánál kőkés is volt.

Még három váz volt azonos helyzetben, különböző mélységben, minden melléklet nélkül. És pedig:

3. 40; 4. 60; 5. 150 cm. mélységben.⁸³⁾

Bedellő. (Torda-Aranyos megye.) 1887-ben ugyancsak Fenichel Samu fedezett fel tumuluszokat a „La Cruce” határrészben. A felásott halom javarészen már el volt hordva. Itt is kétfős kőburkolat volt, melynek óriás nagyságú kövei, úgylátszik szándékosan — épen a négyes sír felett voltak. A kőburkolat alatt 80 cm.-re a felszíntől, egymás mellett két csontváz volt; alattuk, keskeny földdel elválasztva, még kettő. Valószínűleg egyszerre kerültek a sírba. Fejük Dk., lábuk Ény.-ra volt. Mellékletek: Az egyik felső feje mellett 40 cm.-re oldalt fektetett kis csupor, ennek közelében egy csiszolt kőeszköz darabjai. A másik mellett egy törött agyag korongocska. Az alól fekvő két gyermek váza mellett semmi se volt. Alattuk 12—15 cm.-nyi döngölt, szénmel kevert agyagréteg volt, amely a sír fenekét képezi.⁸⁴⁾

1888-ban a bedellői „La Fures”-i határrészen ásott Fenichel. Négy halom sírt talált s egy sértetlenebbet bontott fel; 18 m. hosszú, 11.5 m. széles volt. A halom északnyugati végén két vázat talált. Fejük Ény., lábuk Dk.-re irányult. Úgy voltak egymás mellé helyezve, hogy térdszögeik egymásba illettek. Az egyik közelében belől homorú, törpe gúla alakú tárgy, másik mellett egy fél eszköz töredék volt. Lábainál állati bordából készült ár feküdt. Volt még a sírban egypár silex darab és négy őrlőkö töredék. 30 cm.-re egy rakás holt szén volt.

⁸¹⁾ Alsófehér vármegye történelme. I. 18—20. II.

⁸²⁾ Arch. Ért. 11 : 65. I.

⁸³⁾ U. o. 66. I.

⁸⁴⁾ U. o. 67. I.

A „La Gruiu Rosu“-i határrészben két épebb és két elmosódott tumuluszt talált; közülök egyet felbontott. Nagysága, szerkezete és alakja az eddigiekkel megegyezett. Három különböző helyen elhelyezett sírt talált benne, de csak egynek lábainál volt egy ép és egy törött kőbalta. Néhány apró szilánkot és cserepet talált elszórtan. Bár a vázak helyzetéről nem ír, bizonyosan zsugorítottak voltak. E mellett szól a többivel hasonló leletkörülmény.⁸⁵⁾

Versec. 1888-ban Milleker Bódog a ludosi határrészben, csatornamunkálatok alkalmával előkerült őskori anyag ismertetésénél, megemlékezik arról, hogy egy guggoló helyzetben eltemetett csontvázat is találtak.⁸⁶⁾

Szeged-Percsora. 1891 táján a percsorai major építése közben, egyik sertésakol építése alkalmával, üllő helyzetben lévő csontvázakra akadtak. A csontvázak két méter mélységben voltak, de felettük szélhordta homoktöltés volt. Az egyik csontváz mellett egy bronzkés feküdt.⁸⁷⁾

Rakamaz. (Szabolcs megye.) 1888-ban Jósa András dr. a Rakamaz és Timár közti telepen egy elporladt csontvázat talált. A csontváz kucorodott helyzetben arccal lefelé, háttal felfelé feküdt, minden melléklet nélkül.⁸⁸⁾

Királyhelmec. (Zemplén megye.) 1894. Lehóczky Tivadar a királyhelmeci határban lévő Erős nevű erdőben mintegy negyven halmot talált. Közülök nyolc kisebbet ásott meg. Az egyik halomban teljesen szétmálló emberi csontvázat talált guggoló helyzetben. Mellette edény volt.

Egy másik halom kilenc méter terjedelmű és két méter magas volt. 60 cm. mélységben fekete égett réteget talált, amelyen guggoló helyzetben eltemetett csontváz feküdt. A csontváz balján, északi oldalon egy medve koponya feküdt. A medve többi része elszenesedett állapotban volt. A váz másik oldalán urna-féle agyagedény feküdt, melynek tetején néhány csont volt.⁸⁹⁾

Oklánd. (Udvarhely megye.) 1894—1895. Solymosy Endre Oklándon 18 halmot ásott fel. Legtöbbjében szétmállott csontvázakat talált. Az egyik halomban 150 cm. mélységben csontvázra bukkant. A váz hátán feküdt, arccal K. felé. A karok oldalt nyújtva, a combkoncok kissé felhúzva feküdtek. Melléklete nem volt.

Egy másik halomban 1 m. mélységben arccal K. felé fordult váz feküdt; karok fenyújtva, lábszárak felhúzva egymáson feküdtek. Melléklet nem volt.⁹⁰⁾

Szomolány. (Pozsony megye.) 1895. Sándorfy Nándor a szomolányi östelephez tartozó sírmezőn, több ízben, 23 sírt talált. Egy sírban hatalmas kövekkel borítva két guggoló csontvázat talált, K. felé néző arccal. Mellékletei: Az első térde táján szarvasagancs töredék. A térdtől felfelé karperec és nyílhegy. Ezekről 80 cm.-nyire tű. Lejjebb még egy tű. A tű közelében még egy karperec. A lábtól egy méterre három tű és egy bögre. A másikonál a lába mellett három tű.⁹¹⁾

⁸⁵⁾ Arch. Ért. 11 : 160—162. II.

⁸⁶⁾ U. o. 286. I.

⁸⁷⁾ U. o. 355. I.

⁸⁸⁾ Arch. Ért. 12 : 206. I.

⁸⁹⁾ A. É. 14 : 250—252. II.

⁹⁰⁾ A. É. 15 : 417—418. II.

⁹¹⁾ A. É. 16 : 117. I.

Tiszaeszlár. 1889. Jóna András dr. a 36 m. átmérőjű, 8 m. magas Poty-halmot ásatta meg. Egy 170 cm. hosszú és 71 cm. széles árokkal határolt területet talált, ahol vörhenyes porrávált, 30 cm. magas, 5 cm. vastag deszkából készült feneketlen láda nyomai látszóttak. A ládát vízszintes deszkázat fedte. A fenék agyaggal volt kisímtva. E sírban nagytermetű férfi csontváza feküdt, oldalt, összekucorodott helyzetben, jobb oldalán. Feje Ny. arca D. felé nézett. Melléklete csak egy fülbevaló volt.⁹²⁾

Esztergom. Borz hegy. 1895—96. Némethy Lajos ásatott a hegyen, ahol nemcsak úrnasírok, de csontvázak is kerültek elő. Sajnos, részletes beszámolót nem hagyott róla, de mivel úrnasírok közt fordulnak elő, valószínűleg zsugorított temetkezések voltak.⁹³⁾

Bogojeva. (Bácsbodrog vármegye.) 1898—1899. Cziráky Gyula tárt fel azokat a sírokat, amelyek a bogojevai őstelep lakásai közt, nem különálló temetőben húzódtak meg.

1. 140 cm. mély, felső részén 91, fenékén 140 cm. átmérőjű verem alakú sírban zsugorított csontvázat talált. A verem alakja olyan, mint a lengyeli lakásoké. A váz feje D., lába É., arca Ny. felé nézett. Baloldalán feküdt. Kezei nincsenek erősen visszahajlítva. Lába erősen összehúzza. Először a ballábszárat zsugorították, aztán a jobbat, melynek combcsontja a gerinccel egy irányban halad, s térd csuklója a balláb bokáján feküdt. A gödörben élénk vörösre égett föld volt. Sok cserép, csont és békateknő volt a gödörben. (Temetkezési célokra használt lakógödör volt!) A váz feje mögött bögre volt; ezenkívül egy csont ár és egy kis nucleus került ki a gödörből. Lehet, hogy a nagyobb földdarabokkal hozták a vázat ebbe a helyzetbe; ezeket rakták a hulla és a gödör fala közé. A jobbláb alszárcsontja alá vastag cserépdarabokat tettek.⁹⁴⁾

2. A második sír az előbbtől nyugatra 7 méterre feküdt. Verem alakú, de méretei az elsőnél nagyobbak. Alsó átmérője 2 m. A sírban emberi és állati csontváz volt. A váz oldalt feküdt és Ny.-ra nézett. Feje É., lábai D. felé voltak irányítva. A csípőcsontok helyzetéből ítélve, a hullát arccal lefelé helyezték a sírba. Az állat feje az emberéhez közel volt. Csontjai után ítélve, valami szarvasmarhaféle lehetett. A sír feneke cserépdarabokkal volt kirakva, de a csontokon is volt cserép. Némelyik talán mint egész edény került a sírba. A cserepek közt szárnyas csontok is voltak.⁹⁵⁾

3. A harmadik sír is a lakógödrök közt volt. Benne két csontváz feküdt. Mélysége 110 cm. Az egyik csontváz fejjel D., lábbal É., arccal Ny. felé fordult és baloldalt feküdt. Bal lába annyira fel volt húzva, hogy a gerincoszlop és az alsólábszár hegyes szöget alkotott. A jobb láb kevésbé volt felhúzva. A másik csontváz az első hátamögött volt. Irányítása kissé Ék.-Dny.-i. Hanyatt feküdt. Feje Ék., lába Dny.-ra irányult. Arca K.-re fordult. Jobb kezében állati borda volt.

4. A negyedik sírban fekvő váz irányítása rendes. A hulla megtámasztására itt is rögöket használtak. Zsugorítása eltér az eddigiektől. Hanyatt fekszik. A zsugorításnál a térdeket felhúzták, ameddig lehetett s aztán két oldalt a csuklókból kifordították. A bal lábszár és combcsont csaknem párhuzamos, a jobb kevésbé zsugorított. A fej balra fordul. Jobb kézfej a nyakon, bal a mellen fekszik. 120 cm. mélységben volt. Díszítetlen cse-

⁹²⁾ A. É. 17 : 321. l.

⁹³⁾ Dr. Balogh Albin levélbeli szíves közlése.

⁹⁴⁾ A. É. 18 : 256—257. ll.

⁹⁵⁾ U. o. 19 : 62—66. ll.

repek, égett vörös földdarabok voltak mellette.⁹⁶⁾ (Cziráky megjegyzi, hogy valószínűnek látja, hogy külön sírt nem ástak, csak az elhagyott gödörbe helyezték a halottakat.)

Gáta. (Moson megye.) 1898. Sötér Ágost ásatásai közben, mélyen iekvő, nyújtott helyzetű vázak közt, 60 cm. mélységben egy jobboldalt fekvő, felhúzott térdű vázra talált, mely alatt egy második is feküdt.⁹⁷⁾

Sarkad. (Bihar megye.) 1899. Pokornyi László szerzett tudomást arról, hogy a „Harmatszög” nevű szőlőben két, egymástól egy méter távolságban iekvő zsugorított-helyzetű vázat találtak, 50 cm. mélységben. Az egyik mellett, bemondás szerint, semmi sem volt. A másik mellékletéből egy vékony bronzhuzalból készült karikát és egy filigrán (valószínűleg) fejéket menthetett meg.⁹⁸⁾

Stari Dubovac. (Temes megye.) 1896-ban dr. Almássy György a Duna partján vastag kulturrétegre talált, amelyben állati csontok és cseréptöredékeken kívül, egy kuporodó emberi csontvázat is talált. Az edények díszes betétfűiek.⁹⁹⁾

Pusztá Ráboly. (Poroszló határában, Heves megyében.) 1900. Az uradalmat körülvevő védgát kubikgödreiből, zsugorított vázakat találtak, bögre, csupor és egyéb mellékletekkel. Milecz Béla két sírt bontott fel e helyen. A sírok igen mélyek voltak; de semmiféle mellékletük nem volt.¹⁰⁰⁾

Geszt. (Borsod megye.) 1901. Geszt és Mocsolyás-pusztá közti határban egymástól 3—400 lépésnyire Sennovitz Gyula zsugorított csontvázakat talált. Az egyik két arasznyi húmuszréteg alatt feküdt, arccal kelet felé. A másik szintén közvetlenül a húmusz alatt feküdt.¹⁰¹⁾

Marosbogát. (Torda-Aranyos megye.) 1902. A községhatárában a vasút közelében lévő kavicsbányában földmunka alkalmával a munkások emberi csontvázat és azok mellett edényeket találtak. Bemondás szerint a csontok egy és fél méter mélységben voltak. Egy sírban a halott ülőhelyzetben volt eltemetve.¹⁰²⁾

Szentes. (Csongrád megye.) 1896. Csallány Gábor közli, hogy a Dancsik Gergely-féle földön, ahol már 1872-ben a tanya építéskor akadtak az első csontvázra, 1896-ban a tanya mellett zsugorított csontvázat találtak, 1897-ben pedig a tanya más helyén több csontvázat találtak, melyek mellé kardok és edények voltak téve.¹⁰³⁾

Szeged-Bilisits. (Alsó tanya.) 1902. Tömörkény István három sírt talált egymás mellett, minden melléklet nélkül. A csontok is nagyon hiányosak voltak. Hogy valamennyi zsugorítva volt-e, a jelentésből megállapítani nem lehet; egy azonban kétségtelenül ilyen helyzetben volt. A három sírra vonatkozó szüksézáú adat csak ennyit mond: egy oldalt, zsugorítottan fekvő csontváznak a koponyája hiányzott, egy másiknak az alsó lábszárai, a harmadiknak kar- és kézcsontra.¹⁰⁴⁾

⁹⁶⁾ A. É. 20 : 257. I.

⁹⁷⁾ A. É. 19 : 49. I.

⁹⁸⁾ U. o. 259—260. II.

⁹⁹⁾ A. É. 18 : 103—106. I..

¹⁰⁰⁾ A. É. 21 : 362. I.

¹⁰¹⁾ A. É. 22 : 281. I.

¹⁰²⁾ A. É. 22 : 405. I.

¹⁰³⁾ A. É. 23 : 15. I.

¹⁰⁴⁾ U. o. 51. I.

Egyek. (Hajdu megye.) 1903. Lehoczy Tivadar ásatásának eredményeként több zsugorított sírt talált.

1. Nagy István telkén 1 m. mélységben zsugorított helyzetben baloldalon fekvő vázat talált, edényekkel körülrakva. Irány D.-É., arc K.

2. A szomszédos Mucsá Pálné telkén 1 m. mélységben újabb zsugorított csontvázat talált, amely mellett egy csupor volt. Irány D.-É., arc K.

A szomszédos telken, Bruckner István földjén 8 csontvázat talált és pedig:

3. 60 cm. mélységben D.-É.-i irányú, K.-re néző, oldalt fekvő zsugorított váz. Fejénél lapos fejű bronzhajtű. Mellén bütykös tál. Lábai közt díszes csupor. Karjai feje alá nyúltak.

4. Az előbbtől 4 m.-re, 1 m. mélységben feküdt a második zsugorított váz. Feje D., lábai É. felé fordultak. Lábaijánál egy méceses, egy csupor és egy díszes cserép feküdt.

5. 2 m.-rel tovább feküdt a harmadik, D.-re nyúló fejjel, É.-ra fordult lábbal. Térdeinél egy tálka, lábaijánál kis csupor, lábai közt nagyobb díszes csupor.

6. Közeliében volt a negyedik sír, 60 cm. mélységben, ugyanolyan elhelyezésben. Fejénél fekete tálcaska volt, melyben két kis csupor feküdt.

7. Alig egy méterre volt az ötödik sír; mélysége 120 cm. Feje Ny. felől volt. Oldalánál két csupor feküdt. Ennek a váznak a feje egy másik váz fejével érintkezett, amelynek feje K., lába Ny. felé volt irányítva. Karján vékony bronz karperec. Feje mellett fülbevaló. Mellette két csupor.

8. 140 cm. mélyen volt a hatodik sír. Ugyanígy zsugorítva. Fejénél tálcaska, e mellett egy csupor. Oldalánál csupor, e mellett egy szögletes agyagedényke.

9. A hetedik sírban szintén zsugorított váz volt. Ez volt a leggazdagabban ellátva mellékletekkel. Volt mellette egy ovális tál. A tálban négy csupor, egy csészecske és egy edény töredéke. Az egész temetőre általánosságban megjegyzi, hogy a vázak többnyire zsugorított helyzetben, de néhol hanyatt és részint K. felé néző arccal, részint D. vagy É. felé oldalt fektetve vannak eltemetve. A sírok 1—1.5 m. távolságú soros sírok. Az idősebb embereket zsugorították, a fiatalokat vagy gyermekeket kinyújtva is temették s a tájolásra nem ügyeltek.

10. Ugyanitt, de bent a faluban 1904-ben ásatott Miliesz Béla aki fél méter mélységben guggoló csontvázat talált.¹⁰⁵⁾

Nagyiklód. (Szolnok Doboka megye.) 1903. Zsugorított fekvő helyzetű temetkezést találtak az Erd. Múz. Érem- és Régiségtárának ásatása alkalmával. Közelebbi adataink erről nincsenek.¹⁰⁶⁾

Tápé. (Lebő sziget. Csongrád megye.) 1903. Reizner János a Szeged város tulajdonát képező tápéi réten, a Lebő szigeten végzett ásatásokat, ahol sok bolygatott sír közt három épen maradt sírt is felbontott. A három közül kettő rendes fekvő helyén volt, de minden melléklet nélkül. A harmadik sír mélysége 70 cm. A váz K. felé fordult arccal oldalt feküdt. A lábszárak az övig felzsugorodva egymás fölött voltak. Kézfejek

¹⁰⁵⁾ A. É. 23 : 365—370. és 24 : 287. l.

¹⁰⁶⁾ Roska: A Földközi tenger művelődésének hatása Magyarország újabb kőkori temetkezésére. 1908. 5. l. és Pósta B.: Jelentés: Erd. Múz. 1904. 228—232. l. Arch. Ért. 22 : 282—284. ll.

az arc előtt feküdtek. Ólében egy edény, melyben a földtől elűtő anyag, valószínűleg ételmaradék volt. Az alsó lábszárnál, a halott mögött volt még egy edény (tál).¹⁰⁷⁾

Kecskemét. 1903. Ladánybenei pusztán, urna temetőben, Kada Elek jobboldalán fekvő zsugorított vázra akadt. A kecskeméti múzeumban lévő fénykép után összerakott csontváz egészen úgy fekszik, mintha zsugorítva ültették s aztán eldöntötték volna. A csontváz talpánál és medencéjénél egy-egy edény, nyaka előtt egy bronztű gömbös feje, arca előtt örlőkö foglal helyet.¹⁰⁸⁾

Óbéba. (Torontál megye.) 1903. Reizner János ez évben két ízben is ásatott Óbébán. Az első alkalommal talált két sírt ő maga, a második alkalommal talált 14 sírt halála után Tömörkény István tette közé.¹⁰⁹⁾

Az első sírokat útépitő munkások találták, Óbéba és Kiszombor közt, az előbbtól három kilométerre. Az egyik munkás jelentette, hogy az útmelletti vezérárok, 10 csontváz fekvőhelyén ment keresztül, amelyek 30 cm. mélységben feküdtek. Csak egy sírban volt melléklet és pedig egy aranylemez, három sodronykarika aranyból és négy sodronykarika bronzból. A csontváz nem hanyatt, hanem baloldalán feküdt, lábbal D., fejjel É. felé. A bronzok részben a nyak, részben a kar körül voltak. Az arany sodronyok az ujjakon az aranylemez a mellen volt. A rendszeres ásatások során több sírt talált.

1. 30—40 cm. mélységben jobb oldalt fekvő, arccal K.-re néző zsugorított váz. Feje D., lába É. felé volt irányozva. A lábszárak a has alá húzódtak, az alsó lábszárak a medencéig visszahajlottak. A karok visszahajlítva; a kezek két oldalt takarták a koponyát. Mellékletei: A sarkoknál egy csésze alakú edény. A nyak körül és a mellen fűzéresen elhelyezett kagylók és csigák, melyek a karcsontot is átölelték. Az áll és mellcsont közt, valószínűleg tű lehetett.

2. Ettől 5 m.-re, ugyanolyan mélyen és helyzetben újabb váz. Kezei az arc előtt keresztbetéve nyugodtak. Mellékletei: Csésze alakú agyagedény. Bronzkarika. a fej mögött egy méterre. Balkaron bronz karperec. A nyak és mell tájékán kagyló és csiga fűzéresen elhelyezkedve, 8 gyöngyszem. Sarló alakúra csiszolt sertésagyar. Csiszolt csonttű a fejbúbon, mellette kisebb bronztű és bronz töredékek. Nyakcsigolya körül lyukas gömbszelvény kőből.

A második alkalommal feltárt sírok elhelyezésében bizonyos rendszer volt. Három sorban sorakoztak egymás mellett s egymástól egyenlő távolságra voltak. Valamennyi É.-D. irányban húzódott. A vázak leginkább zsugorítva fejjel K., vagy Ék. felé feküdtek.

3. 25 cm. mélységű sír. Benne zsugorított női csontváz, minden melléklet nélkül. Lábai Ény., feje Dk., arca K. felé nézett.

4. 30 cm. mélyen ugyanilyen fekvésű váz. Melléklete egy kis edény.

5. 40 cm. mélyen jobboldalán fekvő váz, minden melléklet nélkül.

6. Baloldalán fekvő váz. A nyakszirt mögött edény. A nyakon torques. Jobb karján karperec. Balkaron vékonyabb karperec. A koponya alatt több bronz töredék, köztük öt hajfibula. A mellestől táján arany karika; ugyanitt két madárcsontból készült tű.

¹⁰⁷⁾ A. É. 24 : 78. I.

¹⁰⁸⁾ Kecskeméti múzeumban.

¹⁰⁹⁾ A. É. 24 : 85—88. és 25 : 255—257. II.

7. 50 cm. mélységben jobboldalra fektetett női váz. Feje Dk., lába Ény., arca K. felé nézett. A nyak, illetőleg a bal vállon egy fél torques. A mellen kagyló és agyaggyöngyök és egy Cardium kagyló, két átfúrt kagylócsüngő, három csont és agyarczüngő. Arany sodrony karika. A fejten bronz nyomok. Térdénél nagyobb és kisebb agyagedény. A lábánál agyag csésze.

8. Zsugorított helyzetben lévő, É. felé néző női váz, amely mellett egy agyagedény volt.

9. Feldúlt sír. A koponya hiányzott; melléklete nem volt.

10. Zsugorított férfi váz. Feje Ék., lába Dny. felé nézett; melléklete nem volt.

11. Zsugorított gyerek váz. Feje Ény., lába Dk. felé irányítva; melléklete nem volt.

12. Magában álló koponya.

13. A már ismert helyzetben lévő váz. Melle körül 18 átfúrt kagyló. Disznó agyarból és állatfogakból álló nyakék. Két csonttű. A koponya körül hat csőalakú bronztárgy.

14. Fejjel Ény., lábbal Dk., arccal K. felé fordított váz. Csorba edényke volt mellette.

15. Előbbihez hasonló helyzetű váz. Csak annyi az eltérés, hogy kezei a koponyához vannak húzva. Egy agyag tál volt mellette.

16. Ugyanolyan helyzetű váz. Egy tál volt mellette, melyben nagyobb állatcsont hevert.

Monostorszeg. (Bács-Bodrog megye.) 1901. Gubitz Kálmán az „Opoljenik” nevű határreszen talált egy zsugorított temetkezést. A sír mélysége 47 cm. A váz jobboldalán pihent. Jobbkarja hátra húzva a gerincsigolyák alatt feküdt. Balkarjának könyöke a has tájékán, keze az arc előtt volt. A láb annyira zsugorítva volt, hogy a térd csaknem a könyökhöz ért. Feje Dny., lába Ék.-re nézett. Melléklete nem volt.¹¹⁰⁾

Tiszakeszi. (Borsod megye.) 1901. Gálffy Ignác a „Szóda domb”-on ásátva zsugorított vázat talált. Lába Ny., feje K. felé nézett. Térdénél füles edény, melynek vállán kis méretű csupor volt. Jobboldalán feküdt és keze a feje alatt volt. Szája táján valószínűleg marha lapocka csont s még egyéb csontok feküdtek. A medence csontnál kifúrt köeszköz. A lelet „in situ” a miskolci múzeumban van.¹¹¹⁾

Csőka. (Torontál megye.) 1904. A Kremenyák halomban egy putri lakás közelében, Gubitz Kálmán 54 cm. mélyen csontvázat talált. A halott ülő helyzetben volt. A csontváz kétért görnyedve, úgy feküdt, hogy a mellkas a térdre, a koponya arccal a lábfejekre hajolt. A karok az oldalak mellett zsugorodtak. Melléklete két oldalas csontszigony. A sír fölött tűzpad törmelék volt.¹¹²⁾

1907—1913 közt Móra Ferenc nyolc ízben ásátott a csőkai Kremenyákban. Négy ásátása alkalmával talált K. felé néző zsugorított temetkezést és pedig:

1. 1907-ben 180 cm. mélységben zsugorított gyermek csontvázat minden melléklet nélkül, égett tapasztok alatt.

1911-ben három sírt talált a 80 cm. mélységben lévő szűzföld alatt 20—25 cm.-re.

2. 20 cm. mélységű 140 × 90 cm. méretű sírban, rosszfenntartású női csontváz. Lábai kevésbé, karjai erősen fel voltak húzva. A bordák közt átfúrt kőgomb feküdt.

¹¹⁰⁾ A. É. 25 : 248. l.

¹¹¹⁾ Lesz'ch Andor levébeli szíves közlése.

¹¹²⁾ A. É. 26 : 446. l.

3. 22. cm. mélységű, 100×200 cm. méretű gödörben, erősen zsugorított lábú váz. A felső része valamivel magasabban feküdt. Jobb kezének mutató, középső és gyűrűs ujján az alsó ízeken egy hármás, a mutató ujj középső ízén és a balkéz mutató ujján egy egyes csontgyűrű. A medence csontok közti kés alakú csont eszköz.

4. 25. cm. mélységű, 300×100 cm. méretű sírban hatalmas zsugorított váz, ugyanolyan helyzetben. Jobb kéz középső és gyűrűs ujjának alsó ízén egy kettes gyűrű.

5. 1912-ben 180 cm. mélységben rendes helyzetű váz. Vállán ismeretlen csont-eszköz volt.

1913-ban négy sírt bontott fel.

6. Zsugorított váz a szokott irányban, erősen felhúzott lábakkal és kezekkel, 80 cm. mélységben, keményre döngölt föld alatt feküdt. Bal könyök hajlásában csirke-csont, jobb könyök hajlásában emlőszálat csontja és egy csonttű.

7. Az előbbi alatt 50 cm.-re ugyanolyan helyzetű csontváz. Övében bordából csiszolt tör. Vállánál két csont lécs. Dió nagyságú vörös festék volt mellette.

8. Ugyanolyan helyzetű korhadt váz. Övében szarvas agancsból csiszolt tör és két darab vörös festék. Bal keze gyűrűs ujján csontgyűrű; mutató ujján még egy. Volt még a sírban egy szigonyvég és egy szarvas agancs faragott vége.

9. 80 cm. mélyen igen korhadt zsugorított váz. Felső karcsontjain vörösfesték nyomai. A koponyatetőn szintén. A medence csontok közt tompa hegyű kés, csontból. Egy edény felsőrése és egy hajas mandulát utánzó cseréptárgy volt mellette.¹¹³⁾

Pusztaszer. 1905. Felsőpusztaszeren Kada Elek mintegy 4–5 sírt tárt fel, amelynek edény mellékletei a rézkorra utalnak. A váz jobb oldalán fekszik felfelé álló gerincoszloppal. Lábai erősen össze vannak húzva. Feje mögött bütykös edény. Álla alatt kavics. Könyökénél füles edény, benne csontok. Lábánál alól gömbös, felől hengeres edény, kicsi fülekkel. Medencétől lefelé állati csont.¹¹⁴⁾

Tószeg. (Jász-Nagykún-Szolnok megye.) 1907. Márton Lajos két helyen talált zsugorított temetkezést.

1. Tipikus terramarás hulladékokban feküdt egy zsugorított váz. Feje hiányzott; mellékletei nem voltak. Gondos elhelyezése tervszerű temetkezésre mutat. Baloldalán feküdt.

2. Jobboldalán fekvő zsugorított gyermekcsontváz. A váz egy őskori lakás le-sulykolt földjén feküdt. A váz későbbi kora mellett szól, hogy úrnatemetkezéssel áll kapcsolatban.¹¹⁵⁾

Tasnád. (Szilágymegye.) 1909. Orosz Endre a tasnádi neolith telepen járva értesült, hogy a „Zölce” teteje alatt a munkások melléklet nélküli csontvázat találtak, amely állítólag zsugorított helyzetben volt.¹¹⁶⁾ Dr. Roska Márton a zölcei telepet nem Tasnád, hanem *Balázsháza* határába tartozónak tartja.¹¹⁷⁾

¹¹³⁾ A nem publikált csókai adatokat a Szegedi Múzeum régiségtári naplójából Móra Ferenc szíves engedelmével közlöm.

¹¹⁴⁾ Kecskeméti Múzeumban in situ kiállítva.

¹¹⁵⁾ Jelentés a M. N. Múzeum 1907. évi állapotáról 182–183. II. és Márton Lajos hozzám intézett szíves levele.

¹¹⁶⁾ A. É. 30 : 185 I.

¹¹⁷⁾ A. É. 30 : 359–361. II.

Sopronkeresztúr. 1909. Bella Lajos egy domboldalban vesztőhelyre mutató csontvázakat talált. Az egyik váz alatt mélyebben fekvő zsugorított csontváz volt, erősen korhadtt állapotban. Baloldalt feküdt. Lábai K., feje Ny., arca délre irányítva. Nyakán tömör bronzgyűrű volt, kifelé hajló végekkel. Lábaihoz egy csücskös és egy füles agyag pohár volt.¹¹⁸⁾

Debrecen. Hortobágyi 2. sz. *Pipáshalom.* 1910-ben Zoltai Lajos a Pipáshalomban két csontvázat talált. Az egyiknek, bár jobboldalán feküdt, kezei és lábai ki voltak nyújtóztatva. A másik ellenben zsugorítva volt. Hanyatt feküdt, mellére hajtott karokkal. Lábai erősen fel voltak húzva. Az összezsugorított hossza 148 cm. volt. Az egész koponyán, az arc és állcsontokon vörös festék nyomai látszóttak. A fejtől jobbra 40 cm.-re gyűszűnyi vörös festék volt egy csomóban. Melléklete nem volt, de a földben az egész csontváz körül hol egyes, hol kettős rétegben tarka halotti takaró nyomait véli felismerni. Ilyen takaró nyomait a kinyújtóztatott váz mellett is talált.¹¹⁹⁾

Debrecen. Hortobágyi *Papegháza.* 1910. A laponyag legmagasabb részén 2 m. mélységben 150 cm. széles sírgödör volt, amelyben hiányos csontváz feküdt de a sír rövidségéből és a jobb lábszár helyzetéből arra következtetett Zoltai, hogy ez a halott is zsugorítva lett eltemetve. A koponya táján vörös festék a sírűregben pedig fehér, vörös és barna színű takaró lenyomatok mutatkoztak.¹²⁰⁾

Sárrétudvari. (Bihar megye.) 1910. Zoltai a Balázshalomban végzett ásatásai alkalmával 50 cm. mélységben felér lenyomatok alatt vörös színű lábszárcsontokat talált. Hanyatt fekvő csontváz volt a sírban, melynek karjai tompa szög alatt voltak meghajlítva, lábai pedig kissé fel voltak húzva. A váz alatt a sírfenék színes és kissé domború volt. Feje Ny., lába K., arca D. felé fordult. Az egész csontváz vörös volt. A csontokra tapadt festék nyoma hetek múlva is meglátszott. A fejtől 25 cm.-re pár gyűszűnyi por alakú vörös festék hevert.¹²¹⁾

Izsák. (Pest megye.) 1911. Urna temetőben két zsugorított csontvázat talált Szabó Kálmán. 80 cm. mélységben jobboldalán feküdt fejjel D., lábbal É., arccal K. felé irányítva. Válla mögött 10 cm.-re edény volt. A sír az urna temető közepetáján feküdt.¹²²⁾

Marosgombás. (Alsófehér megye.) 1911. A nagyenyedi múzeum szűkszávú jelentése szerint Bedrogi János zsugorított tetemeket talált.¹²³⁾

Óbesenyő. (Torontál megye.) 1911. Kisléghi Nagy Gyula kutatott az óbesenyői őstelepén ahol a sírokat a lakó telepen találta. Négy sírt tárt fel:

1. 2 m. mélységben, nagyon korhadtt gyermek koponyán több nagyobb csomó okker festék volt.

2. 40 cm. mélységben ülő helyzetben lévő csontváz. Háttal É. felé fordult. A két combcsont D.-i irányban feküdt. Baloldalt egymásrahajmozott tulokszarv, a medence alatt lapos tojásdadalakú nehezék volt.

3. 80 cm. mélységben zsugorított csontváz. Jobboldalán pihent; a két felkar a gerinccel párhuzamosan, az alkarok könyökben behajlítva a medencén feküdtek. A jobb

¹¹⁸⁾ Múz. és Kvtári Ért. 4 : 131—132. II.

¹¹⁹⁾ Jelentés Debrecen sz. kir. város múzeuma 1910. évi állapotáról 38—39. II.

¹²⁰⁾ U. o. 39—40. II.

¹²¹⁾ U. o. 43—48. II.

¹²²⁾ Múz. és Kvtári Ért. 6 : 162. I.

¹²³⁾ U. o. 168. I.

láb annyira erősen fel volt húzva, hogy a térdkalács és a jobb vállcsukló közt alig volt egy arasznyi távolság. A sípcsontok szorosan a combcsontok alá voltak hajlítva. Melléklete nem volt.

4. 15 cm. mélységben zsugorított váz felső és alsó lábszárai feküdtek.^{123a)}

Szeghalom. (Békés megye.) 1913. Szeghalmi Gyula a Kovácsshalom ásatása alkalmával egyéb sírok közt 12 zsugorított csontvázat talált.

1. A halom keleti oldalában, jobboldalán fekvő zsugorított helyzetű váz. Fekvése D.-É., arca K. felé néz. Melléklete: nyéllyukas balta; az állkapoccsal egyirányban cervus elaphus agancsdárda csúcs. Felső lábszárak alatt egy kova és egy csonteszköz; egyik nyílcsúcs, a másik tű.

2. Kettős sír. Anya és gyermeke zsugorított váza. A gyermeket anyja ölébe helyezték, mint azt a csontok elárulják. Mellékletek: A női váz nyaka táján 32 mogyoró nagyságú égetett agyaggyöngy, 3 csonttű, 2 orsókarika. A gyermek nyakában 28 szem kagylóból készült gyöngy, egy átfúrt kagyló és két agyagállatoecska.

3. É.-D.-i irány, arca K. felé nézett, de azért egy kissé eltér az eddigiektől. Mellékletei: Válla mellett kőbalta, bazalt véső; horog alakú, őzagancsból formált eszköz. Egy obsidián penge. A térdek alatt két háló nehezek.

4. 180 cm. mélységben, bolygatatlan sárga agyagon fekvő váz. Alatta tenyérnyi mésztufa. Melléklete: Válla táján kőbalta; agancsvégből való dárda csúcs. Az alkar mellett kova darab. Jáspis penge; a lábnál három kövéső.

5. Az előbbi sírtól D. felé 3-90 m. távolságra 25 cm. mélyen az eddigiektől elütő fekvésű váz. A váz has alá húzott lábakkal, háttal felfelé, kissé balfelé fordított fejjel nyugat felé feküdt. Nyaka táján 12 átfúrt, égetett agyaggyöngy volt felfűzve. Bal felső kar alatt 3 orsókarika; három unio kagyló melyeknek a test felé fordult domború oldalán vörös festék nyomai látszóttak.

6. 120 cm. mélyen egy újabb D.-É.-i fekvésű zsugorított csontváz feküdt, K. felé fordult arccal. Felső teste mélyebben feküdt jobboldalra fordulva. Mellékletei: három kövéső; egy baltatöredék. A fej mögött agancs lándzsacsúcs. Lábánál örlőkő, egy alacsony peremű szilke s egy talpcsöves edény.

7. Az előbbtől 6 méterre, de szintén 120 cm. mélységben erősen zsugorított, arccal K. felé néző váz feküdt. Alatta vastag mésztufa lapok hevertek. Mellékletei: A koponya előtt szarvasagancsnyélbe erősített kőbalta. Két megmunkált agancshegy egy fúrt nyéllyukú kupa (?), vörösre égetett agyagból. A térdek előtt talpcsöves edény. A lábszárak mögött egy csonttű, két megmunkálatlan agancsdarab és három patakkavics volt.

8. 9—10 éves gyermek baloldalon fekvő zsugorított csontváza. Lába Dny. feje Ék., arca K. felé fordult. Mellékletei: két agyaggyöngy, egy agyag állatoecska, három unio kagyló, egy csontsímító, két munkálatlan agancs, két kavics, egy alól csiszolt gránit darab. Jobboldali részei vastagon vannak vörös vasoxyd porral fedve s a koponya bal oldalára vastag anyag tapad.

9. 145 cm. mélységben egy régi tűzpadon jobboldalán fekvő csontváz volt. D.-É.-i irányban K. felé néző arccal. Az alatta lévő földréteg vörösre égett; körülötte szénrögökkel vegyes hamu. Mellékletei: Az arc előtt szarvasagancs dárda csúcs, mellette két csi-

^{123a)} A. É. 31 : 162. 1.

szolt kövéső. A könyök irányában szarvasagancs fókás, közelében egy agancs lyukasztó. A comb mellett talpcsöves edény. A váll mögött vörösre égetett agyag buzogányfej.

10. 150 cm. mélységben kettős sír, melyben egy gyermek és egy felnőtt váza nyugodott. A gyermek váza a felnőtt előtt feküdt. Álla alatt három átfúrt állati fog és egy fúrt agyaggolyó volt. Könyökénél durva szilke. Benne kagylótöredék és egy kicsi kövéső. A nagy (női) váz nyakában 16 fúrt agyaggyöngy és egy henger alakú agyagtárgy. Volt még mellette két csonttű, négy orsógomb és egy símitó csont.

11. Egy zsugorított csontváz mellett három agyaggömböt, két vésőt, egy csontsimitót, megmunkált agancsdarabot, festéktörőt és unió kagylót találtak.

12. K. felé néző zsugorított váz. Helyzete a 4. sírban lévővel egyezik. Mellékletei: két vastag falú edény, mindkettő a jobboldalán. Az egyik lapos kövel volt fedve s benne megszenesedett ételmaradék és három ujjperccsont volt. A másikban négy kövéső, egy csonttű, két agyaggomb, egy agancslyukasztó és megszenesedett gabona szemek feküdtek.¹²⁴⁾

Szarvas. (Békés megye.) 1910. Krecsmarik Endre a Szappanosí dűlőben lévő halomban öt sírt talált, de csak 3 volt háborítatlan. Valamennyi baloldalt feküdt. Fejük Dk., lábuk Ény.-ra volt irányítva.

1. Karja könyökben behajlítva, jobb kézfeje az arc előtt, bal az arc alatt. Alsózárok nem hajlottak túlságosan hegyes szögben a combhoz. A koponya körül okker festék volt.

2. A térd a könyöktől alig egy araszra feküdt. Az alsózárok szögbe túlságosan hegyes. A koponyacsont és a csigolyák fetsékkel voltak behintve.

3. Az előbbivel azonos helyzetű.

A két első körül a föld rögei a felületükön több helyen skarlát piros színű port tartalmaztak, sőt tiszta festék rögök is voltak.¹²⁵⁾

Székesfehérvár. 1913. A város belterületén, homokbányászás közben embervázra találtak. A koponya a partban maradt, a többi rész a leszakadó földdel együtt ledőlt. A csontok helyzetéből meg lehetett állapítani hogy a halott zsugorítva volt. Közelében kis gyermek csontváza és őskori edénytöredékek voltak.¹²⁶⁾

Debrecen. Ludashalom. 1916. Zoltai Lajos a hortobágyi halastavak közelében lévő halom ásatása alkalmával zsugorított csontvázat talált. Feje Ny., lába K. felé volt irányítva. Hanyatt feküdt felhúzott lábakkal. A lábszárak rombusz idomot alkottak. Veres porfestéken kívül semmi melléklete nem volt. A veres festékesomó az alsólábszárak mellett feküdt.¹²⁷⁾

Bodrogkeresztúr. (Zemplén megye.) 1920—1924. A Magyar Nemzeti Múzeum megbízásából Bella Lajos és Hillebrand Jenő dr. ásattak a területen, ahol az öt ízben folytatott ásatások folyamán 44 rézkori sírt tártak fel. A sírokat jellemzi, hogy általában mindenütt a sárgaföldön nyugosznak a halottak s így a sírok mélysége aszerint változik, hogy emelkedettebb, vagy kevésbé emelkedett helyen fekszenek-e? Ennek megfelelőleg

¹²⁴⁾ A. É. 33 : 130 stb. II.

¹²⁵⁾ A. É. 35 : 13—15. II.

¹²⁶⁾ Marosi Arnold levélbéli szíves közlése.

¹²⁷⁾ Múz. és Kvtári Ért. 11 : 156. I.

a temető észak felől lévő emelkedettebb oldalán a sírok 1-30, a mélyebben fekvő déli részen 0-80 m. mélyen találhatók.¹²⁸⁾

1. Női sír. Feje K., lába Ny., arca D. felé nézett. Hátamegett három, térdei előtt egy edény volt. Baloldalán feküdt.

2. Férfi sír. Feje K., lába Ny., arca É. felé nézett. Feje alatt kökés, mellén réztör feküdt, háta megett két, arca előtt egy edény volt. Jobboldalt feküdt.

3. Magában álló koponya, amelytől jobbra és balra két-két edény foglalt helyet.

4. Az eddigiekkel ellentétes irányú sír. Feje D., lába É., arca K. felé nézett. A váz előtt két edény volt. Jobboldalán feküdt.

5. Rendes helyzetű sír. Lába Ny., feje K., arca D. felé nézett. Előtte három edény volt. Baloldalt feküdt.

6. Magában álló alsó állkapocs, egy edény melléklettel.

7. Férfi sír. Feje Ny., lába K., arca É. felé nézett. Baloldalt feküdt. Feje alatt kökés penge, előtte két edény volt.

8. Férfi sír. Feje K., lába Ny., arca É. felé nézett. Feje alatt kökés penge, előtte két edény volt.

9. 6 éves gyermek sírja. Feje K., lába Ny., arca É. felé nézett. Arca előtt két edény feküdt.

10. Rendes irányítású váz. Feje K., lába Ny., arca D. felé nézett. Teste hosszában négy edény volt előtte.

11. Az előbbivel azonos irányítású baloldalt fekvő váz. Felsőteste előtt három edény volt.

12. Ugyanolyan helyzetű és irányítású váz. Előtte három edény.

13. Teljesen azonos fekvésű váz. Fejétől a lábáig hat edény feküdt.

14. Kettős sír, amelyben egy férfi és egy nő csontváza pihent. Mind a kettő irányítása az előbbiekkal megegyezik. A nő a férfi háta megett feküdt. Dereán és kézcuklóján gyöngy volt. A férfi előtt hét edény volt.

15. Azonos irányítású és fekvésű váz, amely előtt három edény feküdt.

16. Férfi csontváz. Feje Ny., lába K., arca É. felé nézett. Feje alatt a már többször előfordult kökés penge. Baloldalon feküdt.

17. Rendes irányítású váz. A szokottnál nagyobb testalkatú. Lába Ny., törzse K. felé néz, mellkasa D. felé fordult. Feje hiányzott. Melléklete nem volt. Baloldalán feküdt.

18. Rendes irányítású gyermek csontváz arca előtt egy edénnyel.

19. Magában álló alsó állkapocs. két edény melléklettel.

20. Rendes irányítású és fekvésű férfi csontváz. Alsóteste mögött két, felsőteste előtt három edény feküdt.

21. Más helyzetű csontváz. Feje K., lába Ny., arca É. felé nézett, előtte egy edény volt. Jobboldalán feküdt.

22. Rendes irányítású és fekvésű váz. Feje mögött, hasa előtt és medencéje felállításában egy-egy edény volt.

23. Az eddigiektől teljesen eltérő irányítású váz. Feje D., lába É., arca K. felé nézett. Feje alatt kökés penge, felsőteste előtt négy edény feküdt egy csomóban. Jobboldalt feküdt.

¹²⁸⁾ Az Orsz. Magy. Régészeti Társulat Évkönyve. I. 7—18. II.

24. Férfi csontváz. Feje K., lába Ny., arca É. felé nézett. Feje alatt kőkéspenge, arca előtt egy edény. Jobboldalt feküdt.

25. Két edény melléklettel felszerelt sír. Feje É., lába D., arca K. felé nézett. Baloldalán feküdt.

26. Erősen felhúzott lábú, rendes irányítású csontváz. Karjai széttárva feküdtek. Arca előtt két edény feküdt.

27. Kettős sír. Férfi és nő csontváza feküdt benne ugyanolyan elhelyezésben, mint a 14. sírban. A férfi mellén kis aranykúp, derekán kagylógyöngy. Alsóteste előtt három edény. A nő hátamögött fejétől a lábáig hét edény. Mindkét váz fekvése és irányítása rendes volt.

28. Rendes irányítású váz, előtte két edény melléklettel.

29. Az előbbivel teljesen egyező helyzetű váz, előtte egy edénnyel.

30. Az eddigiektől teljesen eltérő helyzetű váz. Feje Ny., lába K., arca D. felé nézett. Férfi csontváz volt; jobboldalán feküdt előtte lévő két edény melléklettel.

31. Rendes irányítású és fekvésű női csontváz. Előtte hat edény.

32. Jobboldalt fekvő, fejével K., lábbal Ny., arccal É.-nek néző váz. Előtte két edénnyel.

33. Baloldalán fekvő, fejével É., lábbal D., arccal K. felé fordult csontváz. Melléklete nem volt.

34. Férfi csontváz. Fejével K., lábbal Ny., arccal É. felé tekintett. Feje alatt kőkéspenge. Előtte két edény. Jobboldalán feküdt.

35. Az előbbivel egyező helyzetű férfi csontváz. Előtte két edény.

36. Fejével É., lábbal D., arccal Ny. felé irányított csontváz, hátamögött egy, előtte két edény.

37. Kettős sír. Az eddigi kettős síroktól eltérően, mind a két váz fekvése és irányítása különböző. Az egyiknek feje Ék., lába Dny., arca Ény. felé tekint és jobboldalán fekszik, a másiknak feje É., lába D., arca K. felé néz és baloldalán fekszik. Egyiknek lábainál négy, a másikénál két edény volt.

38. Fejével Ny., lábbal K., arccal É. felé forduló váz. Baloldalán feküdt és öt edény volt előtte félkörben elhelyezve.

39. Férfi csontváz. Feje K., lába Ny., arca É. felé fordult. Feje alatt kőkéspenge. Egyéb melléklete nem volt.

40. Az előbbihez hasonló fekvésű váz, de egy kissé Ény.-Dk. irányban van eltolódva. Hátamögött két edény volt. Szintén jobboldalán feküdt.

41. Kettős sír. Mindkettő férfi váza. Egyik fejével K., lábbal Ny., arccal É. felé nézett. Feje alatt kőkéspenge, hátamögött négy edény volt. Előtte feküdt az ugyancsak jobboldalán fekvő másik férfi Dk.-Ény. irányítással, Ék.-re néző arccal. Semmi melléklet nem volt mellette.

42. K.-Ny. irányítású, arccal D.-re tekintő, baloldalt fekvő váz. Melléklete nem volt.

43. Ugyanolyan helyzetű és irányítású váz. Hátamögött egy, előtte két edénnyel.

44. Három test és melléklet nélküli koponya részleges temetkezéssel.¹²⁹⁾

¹²⁹⁾ A bodrogkeresztúri temető publikálatlan anyagát Dr. Hillebrand Jenő ásatási tervrajza alapján, az ő szívességéből közlöm.

Debrecen. Ohati puszta. 1923. Zoltai Lajos az ohati pusztán levő Dunahalomban 2-05 m. mélységben tűzhely mellett, zsugorított csontvázat talált. Feje Ny., lába K. felé volt irányítva. Lábai erősen fel voltak húzva. A bal könyök mellett kavics, a koponyától jobbra, a lábaktól balra piros festék maradványait találta.¹³⁰⁾

Debrecen. 1924. A Hortobágy vize melletti Halászlaponyagok egyikében 170 cm. mélységben zsugorított csontváz volt. Egyetlen melléklete a bal könyökön kívül fekvő emberi csigolya. Kevés vasoxyd is volt mellette.¹³¹⁾

Esztergom. Zamárd hegy. 1924. Hajdu István primási jószágigazgató szőlőjében a munkások gyermekcsontvázat találtak, amely mellett talpcsöves edényke s egy másik pohár és kisebb töredékek voltak. A munkások elbeszéléséből zsugorított helyzetre lehetett következtetni. Arca K. felé nézett.¹³²⁾

Kenézlő. (Szabolcs megye.) 1925. Kiss Lajos a Fazekas zug legészakibb dombján ásatva, fejjel Ék., lábbal Dny. felé irányított zsugorított csontvázat talált. Hosszúsága a nyaktól a bokáig 1 m. volt. A csontváz déli oldalán, a has előtt, talpcsöves edény alsó része feküdt, amely körül díszített és díszítetlen cserépdarabok voltak. Ezek — megállapítása szerint — a halott korával nem voltak összefüggésben. A váz alatt harcscs csigolyák és edénytöredékek hevertek, amelyekről ugyanezt állapította meg. Volt olyan csontváz is, amely fejjel Ny., lábbal K. felé feküdt. Mellékletek általában nem voltak, mert az eke már megrongálta a temetőt.¹³³⁾

Pusztá-Istvánháza. (Jász-Nagykún-Szolnok megye.) 1925. Dr. Hillebrand Jenő a Magyar Nemzeti Múzeum megbízásából tárta fel azt a rézkori temetőt, amelyet az 1919. évi árvíz munkálatok alkalmával a Körös gátjának megerősítésére hordott föld kitermelésekor véletlenül megtaláltak. Összesen 15 sírt talált.

1. Baloldalán fekvő zsugorított váz. Feje É., lába Ny., arca D. felé fordult. Arca előtt öt edény feküdt. Térdeitől kezdve egy későbbi, bronzkori lakógödör háborgatta meg a holttestet.

2. Ugyanolyan irányításban fekvő, melléklet nélküli, zsugorított csontváz. Erősen zsugorított helyzetben volt.

3. Az előbbihez hasonló irányítású váz. Feje és lábai körül kilenc edény foglalt helyet.

4. Ugyanolyan irányítású, mérsékelten zsugorított csontváz. Öt edény volt mellette s lábfeje és csípője körül márványkőből készült gyöngyök feküdtek.

5. Hármassz. Egyszerre eltemetett férfi nő és gyermek csontváza volt benne. A gödör északi oldalában feküdt a nő csontváza edényekkel körülveve. Térde felett csonttör volt. Előtte feküdt a férfi csontváza, előrenyújtott kézzel, amelyen egy kb. 10 éves gyermek csontváza nyugodott. A gyermek váza az eddigiektől eltérőleg baloldalon feküdt, szüleivel szembe fordítva. Mind a három csontváz lábfeje hiányzott.

6. A sírban csontváz nem volt, jöllehet a bolygatásnak semmi nyoma sem volt megállapítható. Hat edény feküdt egysorjában abban az irányításban, ahogy a vázak szoktak feküdni. Közvetlenül az edények mellett egy nagyobb kőkés töredéke és egy

¹³⁰⁾ Jelentés 1923. 12. 1.

¹³¹⁾ Jelentés 1924. 8. 1.

¹³²⁾ Dr. Balogh Albin levélbeli szíves közlése.

¹³³⁾ Szabolcsmegyei alispáni jelentés 1925. II. 95. l.

árhoz hasonló rézszerszám feküdtek. Hillebrand megállapítása szerint valószínűleg szimbolikus temetéssel van dolgunk.

7. Csak a felsőkarcson és a koponya maradt meg. Arca előtt öt edény feküdt. A sír többi részét még a bronzkorban feldúlták. Csak azt lehetett megállapítani, hogy a fekvése rendes volt.

8. Rendes irányítású gyermek csontváz maradványai, amelyről nem lehetett megállapítani, hogy zsugorított helyzetű volt-e? Arca előtt két kis edényke volt. A gyermek kora kb. fél éves lehetett.

9. A rendesen irányított zsugorított váz mellett négy edény volt.

10. A sírmezőtől 10 m. távolságra nyugat felé az eddigiekkel ellenkező irányítású váz feküdt. Nyújtóztatás iránya K.-Ny., de az arc É. felé nézett. Lábsontjaiból csak a calcaneus és az astrogallus volt meg. Feje alatt hosszú kőkés feküdt. Valószínűleg előkelő férfi csontváza lehetett. Arca előtt egy edény volt.

11. D. felé néző zsugorított váz. Arca előtt két edény.

12. Rendes irányítású váz, öt edény melléklettel. Bal lábán kögyöngyökkel.

13. Feldúlt sír, amelynek csak a lábszár töredéke maradt meg. Két edény volt mellette. Arca É.-ra fordult és baloldalán nyugodott.

14. É. felé irányított arcú zsugorított váz, négy edény melléklettel.

15. A leggazdagabb sír az egész temetőben. Egy méterrel mélyebben feküdt a többinél. Baloldalon feküdt, feje alatt igen finom kőkés pengével. Fejénél három, lábánál két edény volt. É. felé nézett. Minden valószínűség szerint igen előkelő ember sírja volt.¹³⁴⁾

Paszab. (Szabolcs megye.) 1925. Az úgynevezett Hordozó-dűllőben négy sírt talált Kiss Lajos.

1. Oldalt fekvő Ény.-ra néző, rossz fenntartású, zsugorított csontváz. Lábszárai mellett, a has előtt, gömbhasú, füllel ellátott edény és egy kisebb kabakcsésze, a farcsont iránt virágcserephöz hasonló bütyökdíszes edény.

2. Az elsőől délkeletre másfél méterre, találta a másodikat. Koponyája Ny. felé nézett. Mellette bütyökdíszes edény és egy nyílalakú fehér kavics volt. A koponya mellett volt még néhány edény.

3. Az elsőől északra 2 méter távolságra feküdt a harmadik. Forgócsontjánál ugyanolyan edény, mint az elsőnél. Az edény előtt 18 cm. hosszú kovakés.

4. Az első és harmadik közt volt a negyedik váz, északra 1 m. távolságra. Koponyája alatt 15 cm.-es kovakés, faránál 10 db. hálósúly, az előbbihez hasonló gömbös és egy kávészá formájú edényke volt.¹³⁵⁾

Tiszaug. (Szolnok megye.) 1924. és 1926. Szabó Kálmán a kiseréti partban, telephelyen, két zsugorított csontvázat talált.

1. 82 cm. mélyen konyhahulladékok mellett fejjel Dk., lábbal Ény., arccal D.-re néző csontváz, melynek arca előtt a bodrogkeresztúri emlékeztető edény volt.

2. Az elsőbitől 3 m.-re, ugyanolyan mélységben, azonos helyzetű váz feküdt. Az

¹³⁴⁾ Wiener Prähistorische Zeitschrift 1926. 27—37. II.

¹³⁵⁾ Alispáni jelentés 1925. II. 95. I.

arc előtt és a medence táján két edény volt. Lábai és karjai erősen össze voltak húzva. Ujjpercei egész az állkapocs alatt voltak.¹³⁶⁾

Gödöllő. (Pest megye.) 1926. Az állami burgonya telepen egy csontváz feje alatt réz késpengét talált egy munkás. Minden valószínűség szerint a váz az istvánháziak mintájára zsugorítva volt temetve és korra is megegyezik azokkal.¹³⁷⁾

Ószentiván. (Torontál megye.) 1926. E sorok írója a község határában két temetőt talált. Az egyik a község Vedresháza felé eső oldalán lévő vályogos gödrök mellett, nagyobbrészében földülva; a másik a község közepén áthaladó ér balpartján emelkedő Kovács-féle halomban volt. Az egyik helyen két, a másik helyen 11 sírt talált. A szélmalom melletti lakótelepen is volt egy sír.

1. 31 cm. mélységben hiányos csontváz, melynek csak gyengén összehajlított lábai és alsó állkapcsának egy kis töredéke volt meg. Éény.-Ddk. felé volt irányítva. A hiányos váz lábától 25 cm.-re kis füles edény, állkapocs töredékétől 30 cm.-re nagyobb edény töredéke hevert.

2. 60 cm. mélységben erősen zsugorított, jobb oldalon fekvő váz. Feje É., lába D. arca K. felé fordult. Alsó és felső lábszárai csaknem párhuzamosan feküdtek. Kezei könyökben felhajlított karokkal, kissé a fej alatt, illetve az arc előtt feküdtek. Az alsó lábszár közepe táján szájjal fölfelé, de kissé elfordult kétfülű edény feküdt. Egyéb melléklete nem volt. Az egész vázat „in situ” felvettük.

3. Szétszórt emberi csontok két tál töredék melléklettel. Mélysége 60 cm.

4. Az előbbtől 4 m.-re nyugat felé, 60 cm. mélységben ép zsugorított csontváz. Feje Ék., lába Dny., arca Dk. felé fordult. Jobboldalán feküdt. Bal válla annyira előre esett, hogy a lapocka és az egész hátgerinc látszott. Lábaiak helyzete elárulja, hogy a zsugorításkor külön-külön húzhatták fel azokat. Kezei az előtte fekvő edények alá nyúlnak. Mellékletei: Arcától 30 cm.-re szájával lefelé fordított edény töredéke, mellette egy nagyobb tál kétharmad része és egy lefelé fordított füles edény. A koponya alatt és a nyakcsigolya táján 12 dentáliumból és 23 fehér, szürke és kék, mészgöngyből álló gyöngysor. A takaró földrétegben széndarabkák voltak. Az alábbiakban mindenütt volt szén.

5. Az előbbtől 2 m.-re északnyugat felé, 72 cm. mélységben fej nélküli zsugorított csontváz. Lába Dny., nyaka Ék. felé volt irányozva s jobboldalán feküdt. Melle Dk. felé fordult. Térdétől 26 cm.-re szenesedett rög. Lábszárai csaknem párhuzamosak s egymáson feküdtek. A fej helyén néhány égett lapos csont feküdt. Három edény volt mellette. A nyak mögött 10 cm.-re szájával elforduló edény, a medence és a bordák közt szájával elforduló edényke, melynek szája előtt keresztbe fordult fedő volt.

6. 45 cm. mélyen fekvő tűzhely alatt, halomba rakott embercsontok mellett egy tál és egy fazék feküdt. A váz és a mellékletek mélysége közt 25 cm. különbség volt. Látszott, hogy a vázat utólag mélyebbre ásták.

7. A 4. sírtól délre 2 m.-re, 60 cm. mélységben szétszórt csontok feküdtek. A mellékletekből is csak egy edénydarabka maradt meg.

8. Az 5. sírtól délnyugatra 3 m. távolságra, 65 cm. mélyen jobboldalt fekvő zsugorított csontváz volt. Feje Dny., lába Ék., arca K. felé fordult. Lábai kevésbé vannak

¹³⁶⁾ Szabó Kálmán szóbeli szíves közlése.

¹³⁷⁾ Hillebrand Jenő szóbeli szíves közlése.

zsugorítva, de a felső lábszárok a gerincoszloppal derékszög alatt állottak. Kezei az arc előtt feküdtek. Az arc előtt és a gerincoszlop közepe táján egy-egy edény. A medencén egy átfúrt kagyló; a nyakon egy csiszolt csont darab. A vázat „in situ” felvettük.

9. Az előbbi sírtól délre 2-50 m. távolságra 80 cm. mélységben újabb zsugorított csontváz volt. Feje Ny., lába K., arca D. felé fordult. Jobboldalán feküdt. Lábai, bár határozottan külön-külön fekszenek, erősen fel vannak húzva. Látszik, hogy külön-külön kötötték őket össze. Az egyik kéz a mell előtt kinyújtva, a másik az arc előtt feküdt. Mellékletei: A fej háta mögött 15 cm.-re kétfülű edény, benne egy helix austriaca. A hát mögött, a hátgerinc közepén kisebb méretű edény. A jobb felsőkar mellett folyami kagyló.

10. Közvetlen az előbbi sír mellett hasra fektetett csontváz. Alsó lábszárai és a combcsontok egyrésze hiányzott. A jobb láb csontjai azonban megvoltak. Épen a meg-lévő láb helyzetéből látszik, hogy dacára hason fekvésének, zsugorított helyzetben volt. A jobbkar a medence alá hajlítva, a bal a váz hosszában feküdt. Feje Kdk., lába Ény., kissé lefelé fordított arca É.-ra nézett és kissé jobboldalt feküdt. A váz helyzete any-nyira határozottan hason fekvő, hogy ez nem lehet véletlen dolga. A lábszárok hiánya a mellette fekvő sír felbontásának következménye. Mellékletei: A fejtől északra 18 cm.-re szájával a váz felé fordult talpcsöves edény, amelyen vörös nyomok látszanak. E mellett egy kisebb csésze. A bal medencén folyami kagyló.

11. Közvetlen közelében egy eredeti helyén fekvő könyök és combizület feküdt 61 cm. mélyen. A csontok helyzete baloldali fekvésre mutat. Egy kis edénytöredék volt. mellette, 12 cm.-re a könyöktől. A helyzet határozottan zsugorításra mutatott. A meg-bolygatás valószínűleg faültetéskor történt. Lába Ny., feje K., arca D.-re nézhetett eredetileg.

12. A 7. sírtól Ény.-ra másfél méter távolságra találtunk egy újabb sírt 75 cm. mélységben. Feje Ény., lába Dk., arca Ék. felé fordult. Jobb oldalán feküdt. A föld nyo-mása következtében lapockája és hátgerince látszott. Ballábszárának térdizülete és az egész alsó lábszára hiányzott, egyébként teljes volt. Jobb keze a homlok magasságában tenyerével és ujjaiával felfelé fordítva feküdt; a bal kéz a mellé temetett tál alatt volt. Egy csomóban három edény feküdt mellette. Egy tál, egy kétfülű kancsó és egy kisebb csupor.

13. A 7. sírtól keletre 3-5 m.-re, 65 cm. mélységben nagyon rossz állapotban lévő zsugorított vázat találtunk. Feje Dk., lába Ény., arca eredetileg Ék.-re nézett, de a föld elnyomta. Kezei az arca előtt feküdtek. Lábai olyan erősen fel voltak húzva, hogy az összes alsó és felső csontok egy csomóba összepréselve feküdtek. Az összekötözésnek olyan tipikus példáját mutatták, hogy „in situ” fölveltük a lábakat. Arca előtt egy kis csésze feküdt. Egyéb melléklete nem volt.

14. A szélmalom melletti halomban a felásás alkalmával a 22. lakógödörben 175 cm. mélységben erősen zsugorított csontváz került elő. Baloldalán feküdt. Feje D., lába É. arca K. felé nézett. Melléklete nem volt, de az alatta lévő bolygatott földből 2 m.-ig temérdek edénycserép s nagyobb edénydarabok kerültek elő.

Tószeg. 1926. A tószegi nagyrét egyik kimagasló pontján a Telek nevű magaslaton Márton Lajos, jobboldalán fekvő zsugorított helyzetű vázat talált, minden mel-léklet nélkül.¹³⁸⁾

¹³⁸⁾ Márton Lajos levélbeli szíves közlése.

Az itt időrendben ismertetett temetkezéseken kívül meg nem állapítható időben a következő helyeken találtak zsugorított temetkezéseket.

Tevel, Simontornya, Morágy. (Tolna megye.) A nevezett helyeken a lengyeliekkel azonos sírokra akadtak, de a sírokat avatatlan munkások bontották fel. Még a csontokat is egyenként bontották ki s így a zsugorított helyzetet hitelesen megállapítani nem lehetett. De a mellettük lévő köeszközök s a lengyeliekkel egyező talpcsöves edényekből, amelyek nálunk csak zsugorított temetkezések mellett fordulnak elő, Wosinszky arra következtet, hogy feltétlenül zsugorítva voltak eltemetve. Sajnos, még csak a sírok számát sem tudjuk.¹³⁹⁾

Kécsa. (Torontál megye.) 40 cm. mélységben zsugorított csontvázat találtak, amely mellett cserepeken kívül semmi sem volt.¹⁴⁰⁾

Versec. (Temes megye.) 150 cm. mélységben, u. n. katlan sírban fejjel Ny. felé fekvő vázat találtak, amelynek lábai annyira fel voltak húzva, hogy a térdei egész a fej közelébe kerültek.¹⁴¹⁾

Detta. (Temes megye.) Meg nem nevezett helyen guggoló csontvázat találtak.¹⁴²⁾

Sopron. Burgstall. Bella Lajos két kőkamrába temetett, zsugorítva fekvő csontvázat talált, amelyek oldalt feküdtek és kezük az arcuk alatt volt. Mellékletet nem talált.¹⁴³⁾

Kún-Szt.-Márton. (Szolnok megye.) Kőládában zsugorítva ülő csontvázat találtak, kőkori mellékletekkel.¹⁴⁴⁾

Tiszapolgár. (Szabolcs megye.) A Hajdúnánás felé vezető országút építése alkalmával Tiszapolgártól egy kilométer távolságra, a munkások csontvázakra, mellettük nyolc talpcsöves edény töredékére, több másféle edényre, két szép kovakésre, egy bronz (?) és egy átfúrt bronz (?) lemezre akadtak. Dr. Bender Béla értesülvén a leletekről, a helyszínére kiment, de ekkorra a csontvázakat már szétdőlték s csak három csontvázon figyelhette meg a fekvést. Ezek Dny.-i irányban, arccal Ny. felé fordulva, jobb oldalra fektetve, kinyújtott karokkal és zsugorodott helyzetben lévő lábakkal feküdtek. Egyiknél 12 laposra csiszolt fehér márványból (?) készült gyöngyszemekből álló övet találtak. Az öv közepe táján voltak a nagyobb gyöngyök a végek felé fokozatosan kisebbek. Egy gyermek csontváz mellett összenyomott apró tálak s egy 5 cm. hosszú kovakés volt. Egy másik csontváznál a térdhajlásnál egy talpcsöves edény. Felső tál részében egy csontkanál, a fej mellett egy kis ételestál, s állítólag ebben újabb tál volt. A térdhajlásnál apró állatcsontok, egy nagy lapockacsont, egy csontár, vadkanagyar. Egy tégelyalakú edényben két kis kék patinás rézrög volt. A koponya környékén négy darab kovahulladék és két szarvasagancs eszköz. Egy hanyattfekvő csontváznál egy vörösrégetett nagy edény, egy talpcsöves edény, csiszolt kővéső, három kovakés, két kovavakaró egy obsidián penge, egy nucleus, egy kovakalapács, egy ovális dolgozókö (?) , egy-egy vadkanagyar és fenékö darab voltak. Egy másik zsugorított csont-

¹³⁹⁾ Wosinszky: Tolna megye története I. 70—71., 189—190., 197—198., 200—201. II.

¹⁴⁰⁾ Milleker: Délnagyarország a honfoglalás előtt. 60. I.

¹⁴¹⁾ U. o. 160. I.

¹⁴²⁾ U. o. III. I. f. 27. I.

¹⁴³⁾ Wosinszky: i. m. III. 63. I.

¹⁴⁴⁾ U. o.

váz mellett durva, csücskös fazékszerű edény, arca előtt bögre, feje mögött szátmállott kettős tál voltak. (Az anyag összetétele inkább a rézkori temetésre enged következtetni. A dolgozat már szedés alatt állott, amikor ezt az adatot Leszich Andor szíves közlése folytán megkaphattam.)

Eredmények.

A statisztika végigolvasásából azonnal szembetűnik, hogy az eddig előkerült leleteket két nagy csoportba oszthatjuk. Vannak olyanok, amelyeknek anyagát csak nagy óvatossággal használhatjuk, mert a megfigyelés és a leírás minden kétséget kizáró hitelességre nem számíthat. Ebbe a csoportba sorolhatók azok a leletek, amelyekről a leírók csak beszámoló alapján szereztek tudomást. Hogy ezeket mégis belevettük a statisztikába, annak az az oka, hogy véleményünk szerint bármennyire felületesnek látszik is a megfigyelés, annak a megállapítására mindég elegendő, hogy egy vidéken lehet-e remélni újabb leleteket, s esetleg azok számában, akik a leleteket más szempontból vizsgálják egy látszólag semmitmondó lelet is láncszem lehet, amely nélkül akár a terület, akár más téren kapcsolatuk megszakadhat. Hogy ezekből a leletekből lehet-e következtetéseket levonni, az mindég attól függ, hogy a közelben előfordult hitelt érdemlő leletek támogatják-e ezt a nem szakzerű megfigyelést. Kihagyásuk miatt pedig könnyen érhetne az a vád, hogy összeállításukban bizonyos szempontok szerint való válogatás vezetett bennünket. Ebbe a csoportba tartoznak a békéscsabai, csepői, gyiroki, keszthelyi, jassenovai, sarkadi, marosbogáti, szentesi, tasnádi és esztergomi leletek.

A másik csoportba lehetne sorozni a többieket. De ezekben is szeretnénk legalább is annyi különbséget tenni, hogy külön emeljük ki azokat, amelyek teljesen tervszerű feltárás eredményei. Ez a csoportosítás nem akar a többiek megbízhatóságában kételkedni; de természetes, hogy olyan helyen, ahol a véletlen egy-egy sírt hozott napvilágra, következtetéseket levonni nem lehetett, ahol azonban a véletlen folytán előkerült sírokat egy-egy kisebb vagy nagyobb sírmező követte, már lehetett bizonyos általánosító következtetésekre jutni, amelyeknek helyességét természetesen most már az egész összegyűjtött anyag fogja eldönteni. E csoportba sorolhatók az anarcsi, lengyeli, vládházai, gyertyánosi, bedellői, bogojevai, egyeki, óbébai, csókai, az összes Debrecen környéki, óbessenyői, szeghalmi, szarvasi, paszabi, bodrogkeresztúri, istvánházai és ószentiváni leletek.

Ezek alapján kell a *korok szerinti* szétválasztást is megcsinálni. Itt is természetes, hogy azok a sírok, amelyeknek hiányos megfigyelésen kívül semmi kézzelfogható támasztéka nincsen, figyelembe nem jöhetnek.

Paleolith kori sírunk a felsoroltak közt egyetlen egy sincs, de van annál több, amelyik kétségtelenül neolitikus. Idetartoznak az anarcsi, gyi-

roki, lengyeli, gyertyánosi, bedellői, bogojevai, tápéi, tiszakeszi, csókai, szeghalmi, szarvasi, esztergomi, kenézlői, teveli, simontornyai, morágyi és kúnszentmártoni sírok, de valószínűleg idetartoznak a koroncói, keszthelyi, jassenovai, királyhelmei és tószegi sírok is.

Rézkoriak a pusztaszeri, paszabi, tiszauzi, bodrogkeresztúri és a pusztai Istvánháza sírok.

A bronzkorból valók a kumándi, egyik esztergomi, kecskeméti, Ladánybenei, óbébai, szomolányi, sopronkeresztúri, izsáki és ószentiváni sírok és minden valószínűség szerint az egyeki, a sarkadi és szeged-percsorai is.

A többi sírok korát mellékletek hiányában meghatározni nem lehet, de őskori eredetüket nehéz kétségbevonni.

A sírok túlnyomó nagyrésztében a vázak *oldalt*, ritkábban *hanyatt*, vagy *hasonfekvő* helyzetben voltak zsugorítva. Ülőhelyzetű zsugorított vázak voltak Békéscsabán, Keszthelyen, Kumádon, Zentán, Dévaványán, Versecen, Szeged-Percsorán, Királyhelmei, Szomolányon, Marosbogáton, Egyeken, Csókán és Óbessenyőn. Ülőhelyzetű nyújtott lábú csontvázakat találtak Koroncón, Csepen, Csepelszigeten és Dettán.

Hanyattfekvő, felhúzottlábú csontvázakat néhány helyről ismerünk. Előfordultak: Dévaványán, Okládon, Bogojeván, a debreceni Pipás- és Ludashalomban, Sárrétudvarin és az egyik lengyeli sírban. Hasonfekvő zsugorított temetkezést ismerünk Rakamazról, Bogojeváról, Szeghalomról és Ószentivánról.

Az egyes szórványosan előforduló síroktól eltekintve, a temetkezések vagy *külön temetőkben*, vagy *lakótelepeken* történtek. Előfordul az is, hogy az egyes lelőhelyeken mind a két helyen vannak sírok, sőt olyan hely is van, ahol két temető található (Lengyel, Ószentiván).

Külön temető volt Kumádon, Anarcson, Lengyelen, Dévaványán, Vládázán, Gyertyánoson, Bedellőn, Királyhelmei, Okládon, Pusztarábolyon, Egyeken, Ladánybenén, Óbébán, Paszabon, Ószentivánon, Bodrogkeresztúron és Pusztai Istvánháza. Határozottan *lakótelepen* feküdtek egy lengyeli, tápéi, tószegi és ószentiváni sír és a csókai, bogojevai, óbessenyői, tiszauzi, szeghalmi és szarvasi sírok. Ezek a sírok a temetőkben lévőknél általában sokkal mélyebben s rendszeren lakógödörben fordulnak elő. Egyik ószentiváni példánál igen jól megfigyelhető volt az ilyen sír elkészítési módja. A már addig felgyülemlett hulladékokat bent hagyták a gödörben, de tiszta földréteggel borították le s arra helyezték a halottat. Aztán leföldelve elhagyták a lakást, amit az is bizonyít, hogy a felsőbb rétegekben újabb hulladék nem fordult elő. De lakógödör mellett is előfordul a temetkezés, mint azt az egyik csókai sír bizonyítja. Szeghalmon az egyik csontváz egy elhagyott tűzpadon feküdt. Tószegen ledöngölt fenekű lakógödörben volt a csontváz.

Lengyelen és Ószentivánon két temető is volt és mégis előfordul mind a két helyen a telepen való temetkezés is.

A sírok mélysége és nagysága nagyon különböző és még az egyes helyeken is nagy eltéréseket mutat. Általában 0·22—3·00 közt váltakozik. A legmélyebbet Dévaványán, a legkisebb mélységűt Csókán találták. Keszthelyen 1·50 m. mélységű sírt találtak sziklába vágva. A rendelkezésre álló adatokból megállapítható az egyes lelőhelyek sírjai közt lévő nagy eltérés. Kumándon 3—5 láb, Dévaványán 2—3 m., Lengyelen 0·23—1·25, Gyertyánoson 0·40—1·50, Oklándon 1—1·50, Bogojeván 1·20—1·40, Egyeken 0·50—1·40, Óbébán 0·25—0·50, Csókán 0·22—1·80, Óbessenyőn 0·40—2·00, Szeghalmon 0·85—1·80, Ószentivánon 0·31—1·75 m.-ig. És ez a változás egyáltalában nincs összefüggésben a talajviszonyokkal. A keszthelyi 1·50 m.-es sír sziklában, az ószentiváni 0·31 m.-es sír homokban feküdt. Hogy a sírok mélysége mivel volt összefüggésben, határozottan megállapítani nem lehet; Pusztá-Istvánházán például a leggazdagabb sír egy méterrel lejjebb feküdt a többinél.

A sírok nagyságáról kevés adat áll rendelkezésre, de ami van, az egyáltalában nem szól amellett, hogy a gödörásásnál takarékoskodtak volna. Az egyik dévaványai sír mérete 200×100 , a tiszaezlári 170×71 , a csókaiak 140×90 , 100×200 , 300×100 ; a Debrecen-Papegyházai 150 cm. széles.

A sírok külső megjelöléséről határozottsággal csak ott beszélhetünk, ahol feljők tumuluszt emeltek. A halmok lábainál, vagy keleti oldalán fekvő sírok ilyeneknek nem tekinthetők.

Tumuluszt ismerünk Vláházáról, Gyertyánosról és Bedellőről, ahol a halottak felé kettős boltívet emeltek kőből, miután a halottakat földdel is betakarták. A kőburkolatra újra földet hordtak. Bedellőn határozottan megfigyelhető volt, hogy a boltívekbe a legnagyobb köveket épen ott tették, ahol a csontvázak feküdtek. A Debrecen környéki síroknál határozottan megállapították, hogy a síma földre fektetett halott fölé emelték a halmot.

Kőkamarás sírokat Keszthely környékén és a Sopron melletti „Bécsi-domb”-ban találtak. A Keszthely-egregyi kőbányában folvosós, kunolás sziklasírt, a Csókakő melletti kőbányában egyszerű sziklasírt hozott felszínre a véletlen.

Kúnszentmártonban kőládás temetkezés fordult elő. Ehez számíthatunk még a vláházai tumulusz harmadik sírját is, ahol csak a fejet rakták kövekkel körül, úgy, hogy három oldalra helyezett kőlapokra egy vízszintesen fekvőt helyeztek a fej védelmére. A szomolányi kettős sír hatalmas kőlapokkal volt borítva, a tiszaezlári sírnál pedig láda nyomát állapították meg.

A sírok feneke legtöbb helyen a talai változásáig megy le, s így a csontvázak agvagon, vagy homokon, esetleg kavicsos nyugosznak. Épen ezért bajos a sírok hollétére előre következtetni. A pusztá-istvánházai és ószentiváni sírok hollétét csak akkor lehetett megállapítani, amikor az ásó a vázat vagy a mellékleteket érte.

Legtöbb esetben nincs is semmi különösebb megfigyelni való a sírok fenekén. Annál érdekesebb tehát a kumándi sír, amelynek feneke homorú volt.

A sárrétudvari sír feneke domború és festéknyomok látszanak rajta. Nagy általánosságban azért a sírok feneke síma. Van ugyan rá eset, hogy a felső- vagy az alsótest magasabban, vagy alacsonyabban fekszik. Az egyik csókaí sírban a felsőtest, egyik szeghalmi sírban az alsótest, egyik lengyeli sírban pedig a fej feküdt magasabban.

A sírfenek gondos kiképzésével ritkán találkozunk. A koroncói sír feneke agyagba rakott cserepekkel, az egyik bogojevai sír csak cserepekkel volt kirakva. A lengyeli síroknál a fenék mésztufával volt kirakva, aminek tervszerűsége különösen a 13. és 14. sírokban volt megfigyelhető. Mésztufát állapítottak meg két szeghalmi sírban is. A lengyeli sírok közt olyan is volt, amelyiknek a feneke ki volt égetve (38.). Feketére égett földön feküdt a csontváz Királyhelmeceen is. A tiszaezlári sír feneke agyaggal volt lesímítva.

De a sírok *készítésmódja* sem volt tökéletesen egyező. Némely helyen sírt ástak, másik helyen nem. A lengyeli síroknál a gondos megfigyelés folytán kitűnt, hogy a halottakat egyszerűen a földre fektették, esetleg a már említett mésztufára s úgy rakták rájuk a földet. E tekintetben különösen a 10. sír érdemel figyelmet. Ugyanígy jártak el a vládházai síroknál is, ahol a pusztai földre fektetett halott felé emelték a kövelbélelt tumuluszokat. A Debrecen-vidéki halmoknál ugyanezt láttuk.

A tumuluszok és néhány e célra emelt halom kivételével, aligha tettek külső jelt a sírok felé, sőt sírhalmokat se igen készíthettek. Ezt bizonyítja a sírok háborgatása. Nem a későbbi — talán véletlen folytán bekövetkezett — háborgatásokra, esetleg kirablásokra gondolunk, hanem az egykorúakra. Azokra, amelyek egy újabb temetkezéskor következhetek be. Ilyen eset előfordult a lengyeli temetőben is, továbbá Ószentivánon, ahol egyik, épen hasonfekvő csontváznak lábaszárait, a mellette fekvő sír ásásakor lemetszették. Ha a sírok felé hantot emeltek volna, ez be nem következik. Pedig a csontok fekvéséből azt is meg lehetett állapítani, hogy ez a sérülés még akkor érthette a halottat, amikor a csontokat összetartó izomzat sem pusztult el egészen.

Ennek a feltevésnek látszólag ellentmondanak a kettős sírok, vagy az utántemetések, amelyekről még bővebben szólnunk.

Sorostemetőt kevés helyről ismerünk. Egyeken a sorban ásott sírok 1—1.50 m. távolságra feküdtek. Óbébán három sorban sorakoztak egymás mellett. Pusztai-Istvánházán is volt bizonyos rendszer a sírok elhelyezésében.

A sírok *tájékozásának* kérdése nem olyan egyszerű, mint amilyennek látszik; bár a meglévő adatokból megállapítható, hogy a keletelés (ha nem is mindig egészen pontosan) az általános, de a többi világtáj felé irányítás is gyakran előfordul. Hogy a lengyeli temetőben annyi sír között került

nem egy, amelyik a két, épen ellentétes tájolási főiránytól eltér, ezt — annyi közt — természetesnek találjuk. De a különböző tájolási irány a sokkal kisebb temetőkben is előfordul.

Leletstatistikánkból a tájolásnál figyelembevehető adatok közül az arc helyzetét 181, a fej helyzetét 175, a láb helyzetét 172 esetben ismerjük pontosan. Azokat az eseteket, ahol az egyik, vagy másik adat a többiek összevetéséből kétséget kizárólag megállapítható nem volt, teljesen figyelmen kívül hagytuk.

Az arc irányítása 181 esetből az egyes világtájak szerint a következő volt: É. 17, Ék. 4, K. 82, Dk. 3, D. 63, Dny. 2, Ny. 6, Ény. 4. A fej irányítása 175 esetből: É. 12, Ék. 13, K. 63, Kdk. 1, Dk. 11, D. 47, Ddny. 1, Dny. 2, Ny. 18, Ény. 6, Éény. 1. A láb irányítása 172 esetből: É. 47, Éék. 1, Ék. 2, K. 15, Kdk. 1, Dk. 6, D. 12, Dny. 13, Ny. 63, Ény. 11, Éény. 1.

Az adatokból leginkább az arc irányítása érdekel bennünket. (Általában nem csak az őskori, de a népvándorláskori síroknál is az arc helyzete a fontos, amely rendszeren a kelet felé nyúló lábakon keresztül néz kelet felé.) Ezek között pedig a keleti és déli irányítás a túlnyomó. Nem hiszünk azonban, hogy a többi csupán a véletlen következménye lenne. A szigorú értelemben vett keletelésnél azt látjuk, hogy az irány a nap felkelésének változó pontjai felé irányul, tehát a mindenkor nap felé néz. Önként vetődik fel az a kérdés, nincs-e összefüggés az arc irányítása és a temetés időpontja közt? Nem volt-e szokásban az, hogy az arcot egyenesen a nap felé irányították?

Erre a kérdésre csak azok a sírok adhatnak feleletet, amelyek kisebb vagy nagyobb temetőkben fordultak elő. A lengyeli egyik temetőben az arc K., a másikban D. felé néz és csak kivételesen fordul elő olyan sír, amelyben a halott Ny., Dk., vagy É. felé nézne. Az anarcsi sírokban valamennyi K. felé tekintett. Dévaványán szintén. A vládházaikból kettő D., kettő Dny., kettő Ény. felé nézett. Bogojeván három Ny., egy K. felé. Egyiken öt K., egy, amelyikben utántemetés is van, más, meg nem határozott irányba tekint. Óbébán 11 sírból nyolc K. felé néz s csak egy van, amelyik É. felé van irányítva. Csókán valamennyi K. felé fordul, Szeghalmon szintén. Ószentivánon három K., kettő Dk., kettő D. és egy É. felé néz, Istvánházán tíz D., öt É. felé, Bodrogkeresztúron tizennégy É., huszonkettő D., öt K. és egy-egy Ny., Ény. és Ék. felé nézett.

A felkelés pontját változtató nap felé irányítás gondolatát a statisztika adataival összevetve úgy látszik, hogy a legtöbb esetben napkeltekor, délben vagy napnyugtakor temettek. Valamennyi időpont a napiárásával könnyen meghatározható. Ehez irányították tehát a halottakat is. Könnyen elképzelhető, hogy az élettelen testtől való félelem, vagy iszonyat nem engedte, hogy a nappal meghaltakat éjszakára lakásaikban tartsák, hanem még napnyugtakor eltemették. Az éjszaka meghaltakat már korán reggel eltakarították. Halotti szertartásuknak kétségtelenül legfontosabb részét, a láb zsugorítását, még a hullamerevség beállta előtt úgy is el kel-

lett végezniök. Ha pedig ezzel készen voltak, semmi sem akadályozhatta őket az eltemetésben. A gyors eltemetés mellett szól az is, hogy a lengyeli temető 20. sírjának körülményei tetszhalott eltemetésére engedtek következtetést.

Vannak esetek, amikor a halott irányítása a napjárásával nem magyarázható meg. Ezek a kivételes esetek, amelyeknek legszebb példáit épen a legrendszeresebben és leggondosabb megfigyeléssel feltárt bodrogkeresztúri és pusztai-istvánházi temetőkből ismerjük, valami különösebb üszteletadással magyarázhatók meg. Mind a két helyen azok a vázak voltak ilyen helyzetben, amelyeknek feje alatt kőkéspengét találtak, ami ott sem volt általánosnak tekinthető.

Ezzel a kérdéssel szorosan összefügg a *halott fektetésének* kérdése is. Hogy a halottat a pihenésnek, az adott körülmények közt egyedüli lehetséges helyzetébe hozták, az természetes. Nem a keleten és délen lakó népek guggoló helyzetére gondolunk, hanem a felhúzott lábakkal való alvásra. Szerintünk a halott helyzetének meghatározásában nagyobb szerepe van annak a körülménynek, hogy a kisméretű, földbevéjt lakásokban a pihenő ember csak összehúzódva tudott elhelyezkedni, mint a guggoló helyzetnek. Ha a lehető legnagyobb méretű lakógödröket vesszük is figyelembe, az összehúzódás még akkor is szükségszerű, mert az aránylag kis helyen a család több tagjának kellett elhelyezkednie. Ebben a helyzetben pedig igazi pihenésről természetesen csak akkor lehet szó, ha valaki oldalt fekiúdt. Néhány szórványos esettől eltekintve, ahol a halott felhúzott lábakkal hanyatt fekiúdt (Dévaványa 4. sír, Lengyel 36. sír, Oklánd 1. sír, Bogojeva 3. és 4. sír, továbbá a sárrétudvari, Debrecen-Pipáshalmi és ludashalmi sírok), általában ezt az oldalfekvő helyzetet találjuk. Abban azonban egyelőre semmi rendszert nem lehet megállapítani, hogy a halott miért fekszik egyik, vagy másik oldalán.

Anarcon mind a tizenkét váz baloldalt fekiúdt; Lengyelen az egyik remető halottai jobboldalt fekiúdtak, de a másik temető, általában baloldalt fekvő, halottai közt egy jobboldalt fekvő is került. Vláházán vegyesen fordultak elő; Bogojeván még hanyatt fekvő is volt; Egyeken az ismert fekvésűek baloldalon; Óbébán vegyesen; Szeghalmon jobboldalon, Szarvason baloldalon; Ószentivánon egy hason és egy baloldalon fekvő kivétellel valamennyi jobboldalon fekiúdt. Bodrogkeresztúron és Pusztai-Istvánházán általában jobboldalon fekiúdtak s csak azok voltak baloldalon, amelyek feje alatt a már említett kőkéspenge volt. És ebben az elhelyezésben annyiival is kevésbé lehet rendszert találni, mert teljesen azonos irányítás mellett is előfordul a különböző oldalon való fekvés.

Több figyelmet érdemelnek azok a sírok, amelyekben a halottat *hasonfekve* találjuk. Ebben a helyzetben volt a halott Rakamazon, a bogojevai 2., a szeghalmi 8. és az ószentiváni 10. sírban. A rakamázi elporladt állapotban minden melléklet nélkül fekiúdt. A bogojevai szárnyas és emlésrakamáz csontok és cseréptöredékek közt veremalakú sírban. A szeghalmi nya-

kán égetett agyaggolyók, bal felsőkarja alatt három orsókarika és ugyanannyi uniókagyló feküdt. Az ószentiváni mellett két edény volt, a lábai egy későbbi sírásánál megsérültek. Mind a négy sír pontos és hiteles megfigyelés alapján lett leírva. Az első kettőnél melléklet nem volt, de a két utóbbi mellékletekkel együtt került elő. Ebből is látszik, hogy ha a sír bolygatva volt is, nem a mellékletek elrablása céljából bontották fel. Lehet azonban, hogy ezt a különös helyzetet mindjárt az eltemetéskor nyerték a halottak, de az sincs kizárva, hogy másodlagos temetkezéssel, illetőleg szándékosan megháborgatott sírral állunk szemben. Ha tényleg másodlagos temetéssel van dolgunk, az még akkor következhetett be, amikor a hullán az izmok is rajta voltak. Másképp ez a teljes megfordítás el nem képzelhető. De akár az első, akár a második esettel állunk is szemben, azt egész határozottsággal állíthatjuk, hogy ebbe a helyzetbe nem a véletlen folytán kerültek. Ennek a ritka jelenségnek valami mélyenfekvő oka lehet. Valami ethnologiai magyarázatot kell keresnünk ennek megértésére.

Az analógiát magyarországi példával szeretnők megvilágítani. Általában a közismert s úgy a hazai, mint a külföldi irodalomban nagyon elterjedt és ismeretes s minden tekintetben helytálló, vadnépektől vett, példák helyett a hazai ethnológiának ebben a vonatkozásban nem igen keresett példáival szándékozom bizonyítani, mint amelyeknek indítóoka az egyszerű ember babonás hitében keresendő, amely sokszor, — ha csökevényesen is, — megőrzött egy-egy vonást a primitív lélek megnyilvánulásából. Természetes, hogy a vadnépek lelki világa közelebb áll az őskori népek gondolkodásához, de a hazai példák között is sok bizonyítékot vélünk feltalálni.

1903-ban Abrudbánya környékén borzalmasan megcsonkítottak egy halottat. A halott öregasszonyról a szomszédok azt tartották, hogy boszorkány volt. Hogy többé haza ne járjon a sírjából, szomszédai tüzes nvárssal átszúrták a szívét, száját vasdarabokkal töltötték meg, s aztán hátával felfelé tették vissza a koporsóba.¹⁴⁵⁾ A boszorkánnyá, vámpírrá, prikulissá vagy strigojjá vált halott elleni védekezés igen gyakori a magyarországi népszokásokban, mint arra még lejjebb rá fogunk mutatni.

De nem csak abban az esetben fordult elő a halott megfordítása, ha a halottat valami természetfölötti lénynek tartották. Lázár említi,¹⁴⁶⁾ hogy a magyarlapádi halottkém járvány idején azzal ment az orvoshoz, hogy egy pár héttel előbb meghalt öregasszony nem jó oldalon fekszik a sírjában, azért viszi az embereket. Javasolta, hogy az öregasszony sírját bontsák ki és fordítsák meg a koporsóban. Privigye környékén azt tartották, hogy a kolera járvány alábbhagy, ha egy halottat hasra fektetve temetnek el.¹⁴⁷⁾

¹⁴⁵⁾ Ethnografia: 15 : 84. l.

¹⁴⁶⁾ Alsófehér megye magyar népe 557. l.

¹⁴⁷⁾ Sztancsek: Privigye környékén gyűjtött babonák. Ethnográfia 20 : 296—298. II

Ilyen és ehhez hasonló okok játszhattak közre az ősembernél is. Mint látni fogjuk, a visszajáró halottól való félelem volt egyik oka a zsugorított temetkezésnek is. Könnyen elképzelhető tehát, hogy ha a primitív lelkű ősembernél ki volt fejlődve a halottól való babonás félelem, az egyes halál-esetek alkalmával — bár azoktól függetlenül — bekövetkezett eseményeket csak a halott természetfölötti erejével tudta megmagyarázni, s ilyenkor még jobban félt az elköltözöttől s rendkívüli eszközökkel védekezett ellene. Hogy ez csak ritkán fordult elő, semmivel sem gyengíti feltevé-sünket.

Ezzel a kérdéssel kapcsolatban még egy olyan dologra kell kitérni, amelynek okai szintén a primitív lélekben rejlenek: a *feldúlt sírok* kérdésére.

A lengyeli 6. sírban a talpcsöves edény és a kistalpú öblös edény hiány nélkül megvolt, a csontok azonban egymásra dobálva fekiüdtek. Az óbébai feldúlt sírban mellékletek nem voltak s a koponya is hiányzott. Az ószentiváni 1. sírban csak az alsótest és a két edény volt meg, a felsőtest teljesen hiányzott. A 3. sírban az — úgy látszik — eredetileg is tört edények megvoltak, a csontok pedig egymásra hányva feküdtek. A 6. sírban a mellékelt két edény épségben és eredeti helyén volt, az összedobált csontok pedig 25 cm.-rel lejjebb voltak ásva. A 7. sírban a csontok teljesen szét voltak szórva, s csak egy kis edénytöredék volt mellettük.

Ezek a sír feldúlások nem történhettek rabló szándékkal, hiszen a mellékletek a szokott helyen megmaradtak. Az sem képzelhető, hogy későbbi időben bolygatták volna meg, mert a későbbi bolygató is kivette volna az edényeket a sírból. Valószínűnek látszik tehát, hogy a csontok szétszórásának is valami babonás oka lehetett.

A sírok bolygatását, mint már láttuk, nálunk is ismerjük. Az ok pedig, mint látni fogjuk, mindég valami makacsul visszajáró, kárttevő lélek megsemmisítésére való törekvés.

A ruthének azt tartják, hogy a vámpírt csak úgy lehet ártalmatlanná tenni, ha szétdarabolják és elégetik.¹⁴⁸⁾

Ipolyi említi,¹⁴⁹⁾ hogy az oláhoknál tövises botot tesznek annak a sírjába, aki vámpírság gyanujában állott. A bot akadályozza a visszátérésben. Sőt, hogy még jobban biztosítsák magukat, a szívét is keresztül szúrják, hájjal kenik be s kiásott tetemét elégetik.

De több példát is hozhatunk fel a sírbolygatásra, amellyel a bíróság is kénytelen volt foglalkozni. 1899-ben három ilyen eset is történt. Nagybecskerekén egy özvegyen maradt szerb ember újra meg akart házasodni, de senki se akart hozzá menni, mert abban a hírben állott, hogy meghalt felesége éjjelenként visszajár hozzá. A férfi tehát, hogy a hazajárásnak elejét vegye, kiment a temetőbe, kitépte a sírraülletett bodzafát, átfúrta a

¹⁴⁸⁾ Die ungarische Ruthenen, Globus, 4 : 369. l.

¹⁴⁹⁾ Magyar mythologia 365—366. ll.

sírkeresztet, felásta a sírt, a koporsót darabokra törte. Az asszony haját levágta, a selyemkendő egy darabját s a szoknyát darabokra tépte.¹⁵⁰⁾

Egy Nagyvárad vidéki öreg oláhasszony azt hitte, hogy az ura szel-leme meg akarja fojtani. Többek tanácsára a sírt felásta és az ura szívébe hegyes karót szúrt.¹⁵¹⁾

Oláhtyúkoson egy meghalt öregasszonyról azt híresztelték, hogy megrontja az állatokat. A sírját tehát felbontották, a szívét kivágták, holt-testét összevagdalták s kivágott szívét a temetőben körülhurcolták.¹⁵²⁾

1903-ban Vereckén szintén állatbetegségek okozásával vádoltak néhány halottat. Sírjaikat felbontották, a holttesteket feldarabolták, hogy többet ki ne jár hassanak a sírból.¹⁵³⁾

Hósdáthon azt tartják, hogy ha valakinek a temetése után dög pusztít a faluban, azt a halott csinálja, aki strigojjá változott. Ilyenkor a sírt éjjel kiássák és a halottat szétdarabolják.¹⁵⁴⁾

Ha a XX. században egyes halottaknak ilyen nagy erőt tulajdonítanak, s ellenök ilyen brutális módon védekeznek, mennyivel inkább fel lehet tételezni ezt a műveltség legalacsonyabb fokán álló primitív emberről.

De vannak ezeken kívül olyan sírok is, ahol vagy a fej, vagy az egyes végtagok, vagy azok részei hiányoznak. A lengyeli 16. sír egyik csontvázának a feje hiányzik, jöllehet az egész vázon a bolygatásnak nyoma se látszott. A 27. sír minden melléklete megvolt, a váz háborítatlanul feküdt, de a feje hiányzott, a 40. sír ugyanilyen helyzetben volt. A bodrogkeresztúri 17. sír melléklet nélkül eltemetett csontvázának a feje hiányzott. A tószegi egyik melléklet nélküli sírban szintén fej nélküli váz fordult elő. Az ószentiváni 5. sírből hiányzott a koponya, de a mellékletek megvoltak; a fej helyén égett lapos csontok feküdtek, az alsó állkapocs pedig a váz lábaihoz volt dobva.

Itt kell megemlékezni a végtagjaikban *megcsonkított* vázokról is. A lengyeli 34. sír csontvázának lába bokában volt levágva, bár közelében semmi olyan földbolygatás nem volt, amely alkalmat adott volna a véletlen levágásra. A 38., 39. sírokban a lábfejek a szárakkal együtt lettek levágva. A 66. sírban ugyancsak a lábfeiek hiányoztak. A nuszta-istvánháza három sírban mind a három váz lába hiányzott. Az ószentiváni 12. sírban a váz mellékletekkel együtt teljesen háborítatlanul feküdt, de a jobb lábaszára a lábfejjel együtt hiányzott.

Kétségtelen, hogy ezekben az esetekben az őskori emberáldozatoknak legalább is részleges fajtájával állunk szemben, amelvekre úgy Európában, mint Afrikában elég példát ismer az irodalom. Ha Forrer kivételesnek mondja is ezt a szokást, a felhozott példákból látszik, hogy — ha

¹⁵⁰⁾ Ethnografia 10 : 80. l.

¹⁵¹⁾ U. o. 334. l.

¹⁵²⁾ U. o.

¹⁵³⁾ Ethnogr. 15 : 447. l.

¹⁵⁴⁾ Kolumbán S.: A hósdáthiak népszokásai. Ethnogr. 6 : 123. l.

szórványosan is, de — nálunk is megtalálható. Hogy ez az emberáldozat egyszersmind az emberevéssel is összefüggésben van-e? azt, a rendelkezésre álló adatokból megállapítani nem lehet. A felhozott eseteknél e szempontból csak az említett ószentiváni sír gyanús, ahol a szabályosan eltemetett törzsnél, a fej helyén égett koponyaacsontok feküdtek.

Ennek az ószentiváni sírnak a helyzete különben is nagyon emlékeztet arra a sírra, amelyet Weinzierl 1897-ben Gross-Czernosek mellett talált.¹⁵⁵⁾ A koponyából csak néhány égett csont volt meg, a váz tehát csak részleges égetést szenvedett, de alsókarjai is hiányoztak. A lelet körülményeiből óvatosan bár, de emberevéésre következtetett.

Ellentmond azonban ennek a feltevésnek az, hogy az ószentiváni egyik temetőben, magában eltemetett lábfejet, Bodrogkeresztúron pedig magában eltemetett alsó állkapcsokat és koponyákat találtak.

Utántemetéssel találkozunk Kumándon, ahol több sírnál megállapították a későbbi temetés nyomait. A lengyeli 22. sírban két csontváz volt egymás mellett, de nem egészen egy mélységben. Megállapítható volt, hogy a kissé mélyebben fekvőt valamivel későbbben temették, mikor is az előbb eltemetettnek a karcsontja is megsérült s fejének felsőrésze is elveszett. A 46. sírban a felnőtt váz lába feletti részben egy 3—4 éves gyermek korhadt csontjai feküdtek. A 48. sírban a korhadtcsontú gyerek váza a könyök mellett feküdt. Az 53. sírban két felnőtt csontváza feküdt azonos helyzetben, de az egyik 17 cm. mélyen a másik alatt volt. Az egyeki 7. sírban a csontváz feje egy másik váz fejével érintkezett. A csókai 6—7 sír felső csontváza 80 cm. mélységben volt, az alsó pedig 130 cm.-re. A felső felett a föld le volt döngölve.

Hogy a lengyeli sírok itt felemlített gyermek csontvázait is csak utántemetésnek tekintjük, annak az a magyarázata, hogy, mint látni fogjuk, az egyidejűleg eltemetett gyermekcsontvázat szabályszerűen helyezték el. Hogy ezek a csontvázak egy családhoz tartoztak-e? arra határozott választ adni bajos volna. Ez a gondolat azonban feltételezné a síroknak külső megjelölését, amelyről már fentebb épen ellenkező értelemben szövegtünk. Az utántemetett vázoknak szabálytalan elhelyezése és a régebben eltemetett vázak sérülései újra megerősítik fentebbi állításunkat. Nem is foglathatjuk fel másképp ezeket az utántemetéseket, minthogy nem sokkal az első temetkezés után következtek be, amikor még a régi sír nyomai jól, rosszul meglátszottak. Az utántemetett gyermekeknél azonban még azt is feltehetjük, hogy azoknak külön sírt nem ástak, hanem egy épen akkor eltemetett felnőtt sírjába tették őket s nem is hozták abba a helyzetbe, amely a felnőttöz tartozandóságát mutatná. Nagyobb gyermekeknek külön sírja Bodrogkeresztúron, Pusztá-Istvánházán, Tószegen és Ószentivánon is előfordult.

¹⁵⁵⁾ Weinzierl: Die neolithische Ansiedelung bei Gross-Czernosek. Mitteilungen der Anthropol. Ges. im Wien 1897. 57—72. II.

Egészen más a helyzet a *kettős*, vagy *többes síroknál*. Többes sírokat ismerünk Bedellőről, ahol az egyik tumuluszban, a kettős kőboltozat alatt két váz feküdt egymás mellett és alattuk, vékony réteggel elválasztva, ismét kettő. A gyertyánosí egyik sírban hat csontváz feküdt, ezeken kívül még ötnek szétdobált csontjait találták. Lehet, hogy ezeket akkor szórták szét, amikor a későbbi temetkezéshez helyet csináltak. Ez az eset külföldi példánál akkor fordul elő, ha kőkamrákba, vagy kősírládákba temetkeztek.

Pusztai-Istvánházaán hármassal családi sírt találtak, amelyben a két szülő és egy gyermek voltak eltemetve.

A vládházai tumuluszokban már csak 2—2 vázat találtak. Kettős sír a lengyeli 1. is, ahol a szabályszerűen temetett női váz fejénél kis gyermek csontváz volt. A 13. és 14. sírban két-két csontváz feküdt egyforma mélységben. A bedellői egyik tumuluszban két csontváz úgy volt elhelyezve, hogy térdszögeik egymásba illettek. A szomolányi kettős sírt egy közös, hatalmas kőlap fedte. A bogojevai 3. sírban két csontváz feküdt teljesen ellentétes irányításban. Gátán egymás fölött két csontváz feküdt. A szeghalmi 2. sírban a női csontváz ölében gyermek csontváz volt; a 10-ikben a gyermek váza a felnőtté előtt feküdt.

Bodrogeresztúron négy kettős temetkezést találtak; és pedig a 14., 27., 37. és 42. sírban. A 37. sírban a vázak egymásnak hátat fordítva feküdtek, ellentétes oldalra irányítva. Egyiknek két, másiknak három edény melléklete volt. A többiekben lévő két-két csontváz irányítása megegyezett. A 41. sírban két férfi volt, de míg az egyiknek négy edény melléklete volt és a feje alatt kőkés penge feküdt, addig a másiknak semmi melléklete nem volt. (Erősen valószínűnek látszik Hillebrand velem közölt feltevése, hogy úr és szolga van együtt eltemetve.) A másik két sírban egy-egy férfi és nő váza feküdt. Egyikben a nőnek edényeken kívül aranyékszer melléklete is volt, a másikban semmi melléklet nem volt hozzátevé. A férfiakkal mindkét sírban voltak mellékleteik. Egyikben a nő feküdt elől, a másikban a férfi.

A gyermekes síroknál bizonyos, hogy a gyermeket a megholt anyával együtt temették el. Ennek a szokásnak maradványát kell látnunk abban a szokásban, hogy az oláhoknál a meghalt anya sírjába annyi bábút tesznek, ahány élő gyermeke maradt.¹⁵⁶⁾

Azokból a leletekből, ahol a két együtt temetkező nemét is ismerjük, lehet Schraderrel¹⁵⁷⁾ együtt az elevenen eltemetés, vagy feláldozás szokására következtetni. A többiekből azonban egyelőre bajos következtetést levonni.

Ismertetett sírjaink közt találunk olyanokat, amelyek *tűzhely mellett*

¹⁵⁶⁾ Moldován G.: Magyarországi románok. 198. l.

¹⁵⁷⁾ Schrader: Totenhochzeit. 1904. (Ism. Zentralblatt f. Anthropologie. 1905. 146. l.)

feküsznek, de találunk olyanokat is, amelyek a régi tűzhely alá temetkezésnek csak emlékét őrizték meg.

Közvetlen tűzhely közelében feküdt a lengyeli 4. sír két csontváza. A 17. sírban közvetlenül a halott alatt voltak égetett földdarabok. A 29. mellett csekély mélységben lévő tűzhely mellett a halotti tor maradványait találták. A 38. sírban a halott alatt tapasztott tűzhely volt; a sír feke is ki volt égetve. A gyertyánosi egyik tumuluszban a váz közelében tűzpad volt, amelyen állati csontok feküdtek, hamu és faszénnel vegyesen. Királyhalmecen a halott feketére égett földön feküdt. A bogojevai 1. sírban vörösre égett föld volt; a 4. sírban szintén. A csókai 1. sírban, a sír fölött tűzpadtörmelékek voltak. A szeghalmi 9. sírban a halott egy régi tűzpadon feküdt. A Debrecen-ohati pusztán lévő sír tűzhely mellett volt. Az ószentiváni 6. sír szétdobált csontjai is tűzhely mellett voltak.

Ezek a példák is bizonyítják, hogy a tűzhely mellé való temetkezés a paleolithikumból a neolithikumba is átvitt s vagy teljes formájában megmaradt, vagy csak szimbolikusan. Szimbolikusan tekinthetjük azokat az eseteket, ahol a halott mellé hamut is temettek. Hogy e tekintetben leletstatisztikánk nem nyújt teljes képet, azt könnyen megérthetjük, ha figyelembe vesszük, hogy rendszeresen feltárt és jól megfigyelt sírjaink száma aránylag kevés.

Hamut találtak a dévaványai 2. és 4. sírban. Az előbbiben a váz fölött 1—2 cm. vastag hamuréteg volt, az utóbbinál e réteget a fej mellett találták. A lengyeli 23. sír gyermek csontváza alatt 23 cm.-re egy méteres hamuréteg volt. A vládházai 1. sírban hamuval vegyes szén feküdt. Az egyik gyertyánosi sírban ugyanilyen összetételben találták a hamut. A szeghalmi 9. sírban szintén.

Azokban a sírokbán, ahol hamu volt, kevés kivétellel *szenet* is találtak. Az ilyenekben természetesen a szén se jelenthet egyebet, mint a hamu. Szimboluma a tűzhely melegének. De a szénnek nem csak meleget, hanem a világosságot is szimbolizálnia kell: a hosszú álomba merült éjszakáját is meg kell világítania. Ha a halottnak szüksége volt a sírbatett mellékletekre, a világosságot se nélkülözhetette. Az ószentiváni sírok mindegyikében volt egy kis darab faszén, valószínűleg ezzel a jelentéssel. Lehet, hogy ezek égő állapotban kerültek a sírba.

A tűznek, mint a világosság forrásának nagy szerepe jut a magyarországi népek temetkezési szokásaiban is. A haldoklástól a sírbatételig, sőt még azután is végigkísérhetjük legalább gyertya képében.

A torontáli szerbek a nagybetegnek gyertyát adnak a kezébe, hogy soká ne kínlódjék és megtalálja az üdvözüléshez vezető utat.¹⁵⁸⁾ A bolgárok a haldokló feje fölé gyertyát gyújtanak.¹⁵⁹⁾ A temesmegyei szerbeknél a halottnézők egy-egy gyertyát hoznak és a ravatalnál meggyújtják.¹⁶⁰⁾

¹⁵⁸⁾ Torontál vármegye. (Magyarország Vármegyéi és Városai.) 165—166. ll.

¹⁵⁹⁾ U. o. 168. l.

¹⁶⁰⁾ Temes vármegye. (M. V. és V.) 145. l.

A bácsbodrogi magyaroknál a haldokló kezébe adják a gyertyát.¹⁶¹⁾ A tótoknál a temetés után három napig kivilágítják a szobát.¹⁶²⁾

Az oláhoknál általános szokás, hogy egy idegen ember a haldokló kezébe, vagy feje felett sárga viaszgyertyát tart, hogy a másvilágon is legyen világossága. A gyertyát a fűrésztésig tartják a halott kezében; majd a temetés után három este újból meggyújtják. A koporsóba is tesznek a halott kezébe gyertyát, de nem gyújtják meg; majd az fog neki világítani. A halottlátogatók mind visznek gyertyát s vagy a nagy gyertyatartón meggyújtják, vagy gyújtatlanul a szentképre teszik. Azt tartják, hogy a halott a meggyújtott vastagabb gyertyára támaszkodik a mennyország pallóján. Ezt a nagy gyertyát akkor gyújtják meg, amikor a koporsót kiviszik, aztán a menet élén haladnak vele s a templomba érve a koporsóra helyezik. A temetés alatt egy darabját otthon égetik. A temetésen megmaradt darabot hazahozzák és naplementtől lefekvésig égetik a halott feje helyén, mert ha ez a gyertya nem ég, a halott lelke bolyong a mennyországban. Ezt a gyertyát két nap múlva a síron újból meggyújtják, s addig égetik, míg háromszor meghajolnak. A koporsódeszkák gyaluforgácsát is azért teszik a koporsóba, hogy azzal tüzet gyújthasson a másvilágon.¹⁶³⁾ Az alsófehérmegyei oláhok, a temetés után három reggel tüzet visznek a házból a temetőbe a sírra s a tüzes edényt a kereszt mellé teszik.¹⁶⁴⁾

A tótoknál is mindenki gyújt gyertyát és legalább a kezével érinti a halottat. A koporsóba pedig, vagy a halott mellényzsebébe pénzdarabot tesznek, hogy legyen mivel gyertyát vásárolni a túlvilágon, mert különben saját újjait kell gyertya helyett meggyújtania.¹⁶⁵⁾

A szerbeknél általában azt tartják, hogy aki gyertya nélkül hal meg, annak a lelke a sötétségben fog tévelyegni. Ha a beteg már nem képes a gyertyát tartani, más tartja helyette. A ravatal melletti két nagy templomi gyertyatartóra mindenki hoz egy-egy gyertyát, aki a halottat megnézi. A szentelt gyertyát egy évig tartják s évfordulókor újra meggyújtják.¹⁶⁶⁾

Szentelt gyertyát adnak a kézbe a ruthéneknek is, akik a kis gyermek koporsójába kis viaszgyertyát is tesznek.¹⁶⁷⁾

A palócoknál az állapotos asszony és a halvaszületett gyermek mellé kis inget, vékony gyertyát és krajcárt tesznek, hogy legyen min megvenni a világosságot. A gyertya pedig a kereszteléskor kell. A temetésen hat lámpát visznek.¹⁶⁸⁾ A kiterítés után az ágy szalmáját a sok vitára alkalmat adott „hamvas“-ba ürítik s a temető árkában elégetik.¹⁶⁹⁾

¹⁶¹⁾ Bács-Bodrog megye. 337. l.

¹⁶²⁾ U. o. 366. l.

¹⁶³⁾ Moldován G.: Magyarországi románok. 197. l.

¹⁶⁴⁾ Moldován: Alsófehér megye román népe. 1008. l.

¹⁶⁵⁾ Pechány A.: A magyarországi tótok. 119—121. ll.

¹⁶⁶⁾ Juga V.: A magyarországi szerbek. 151—155. ll.

¹⁶⁷⁾ Szabó O.: A magyar oroszokról. 165—170. ll.

¹⁶⁸⁾ Istvánffy Gy.: Újabb adalékok a palócok néprajzához. Ethn. 5 : 181—184. il.

¹⁶⁹⁾ Pintér S.: A palóc születése, házassága és halála. Ethn. 2 : 107—109. ll.

A beteg feje felé szentelt gyertyát gyújtanak a baranyai Hegyhát vidékén is; a koporsóra pedig három-négy viaszgyertya tekercset tesznek.¹⁷⁰⁾

Hódmezővásárhelyen is szokásban van a haldokló kezébe szentelt-gyertyát adni; régebben az égő gyertyát az ablakba tették.¹⁷¹⁾ Nagyszalontán évfordulókor égetik a gyertyát, amikor a halott visszatér.¹⁷²⁾ Szegeden és a tanyavilágban a kis darab égő gyertyát az énekesasszony teszi a haldokló kezébe s vele imádkozik. A halál beálltakor égő gyertyát tesznek az ablakba. A ravatalra vastag viaszgyertyát tesznek, a fáklya-vivőknek, az idősebb embereknek és asszonyoknak vékonyabbat vesznek. A megmaradt gyertyákat elteszik és az elköltözött nevenapján, vagy halottanapján lelkeüdvéért elégetik.¹⁷³⁾

A moldvai csángóknál is megvan a gyertyagyújtás szokása s ott is a fürösztésig tartják a halott kezébe. Mikor a halottat kiviszik, két-két gyertyát visznek a feje és a lába mellett. Mikor a koporsó lent van a sírban, egy égő gyertyát, egy élő tyúkot és egy kis háziszőttest adnak át a síron.¹⁷⁴⁾

A gyertyagyújtás és sírbaadásnál a főszerepet a túlvilágon való világítás gondolata játsza a felsorolt példáknál. Ennek a gondolatnak csíráját kell tehát az őskori sírok szén mellékleteiben is keresnünk. De a tűzgyújtásának még más jelentősége is van, mint azt Sartori¹⁷⁵⁾ a sok példából helyesen észreveszi. „Célja a tűznek, hogy a gonosz befolyásokat úgy a haldoklóktól, mint a halottaktól, de a visszamaradottaktól is távolartsa. Némely helyen még a látogatók is védik magukat. A gonosz szellem legjobban a halál pillanatában érvényesül, tehát akkor kell leginkább égetni”. Véd az életben a vadállatoktól, a halál után a gonosztól, a rossz szellemektől.

Sírajaink közt aránylag kevés helyen találkozunk olyanokkal, amelyekben a halott mellé *festéket tettek*, vagy *a halottakat festették*.

A dévaványai 2. sírban a fej baloldala mellett tyúktörzs nagyságú és alakú, hártyszerű burokkal körülvett, cinóberszerű por volt, összeálló állapotban. A 3. sírban a festék a bal lábnál volt. A csókai 7. sírban diónagyságú festék volt a váz mellett. A 8. sírban az öv táján fekvő szarvasagancs tör mellett volt két darab vörös festék. A 9. sírban festék nem volt, de a felső karcsontokon és a koponyatetőn festés nyomai látszottak. A debreceni Pipáshalom egyik csontvázán, úgy az egész koponyán, mint az arc és állcsontokon vörös festék nyomai látszottak s a fejtől 40 cm.-re gyűi-

¹⁷⁰⁾ Albert I.: Halotti szokások a baranyai Hegyhát vidékén. Ethn. 12 : 26. l.

¹⁷¹⁾ Kiss L.: Hódmezővásárhelyi temetkezési szokások. Ethn. 31 : 81—85. ll.

¹⁷²⁾ Szendrői: Ember és természetfeletti lények a szalontai néphitben. Ethn. 25 : 323. l.

¹⁷³⁾ Cserzy: Temetkezési népszokások Szeged vidékén. Népr. Ért. 12 : 256. l.

¹⁷⁴⁾ Wichmanné: A moldvai csángók szokásaiból. Ethn. 18 : 293. l.

¹⁷⁵⁾ Sartori: Feuer und Licht im Totengebrauche. (Zeitschrift des Vereins für Volkskunde 1907.)

szűnyi vörös festék volt egy csomóban. A Hortobágy-Papegyházi sírban is volt vörös festék a koponya táján. A sárrétudvari sírban a csontok vörösek voltak; a fejtől 25 cm.-re pedig pár gyűszűnyi poralakú vörös festék hevert. Az óbessenyői 1. sírban lévő gyermek koponyán több nagyobb csomó okker festék volt. A szeghalmi 5. sírban a uniókagylóknak a csontváz felé fordított részén látszott a vörös festék nyoma. A 8. sír vázának jobboldali részei voltak vastag vasoxyd porral fedve. A szarvasi 1. sírban a koponya körül volt okker festék. A 2. sírban a koponya és a csigolyák voltak festékekkel behintve. A debreceni Ludashalom csontvázának bal láb-szára mellett feküdt a vörös festékcsonló. A Debrecen-ohati pusztai sírjában a koponyától jobbra és a lábszáraaktól balra piros festék maradványai feküdtek. A debreceni Halászlaponag csontváza mellett kevés vasoxyd volt.

Figyelmet érdemel ezenkívül a lengyeli 7. sír, ahol egyéb mellékleteken kívül, egy fél patakkavicsot találtak, amelyet, a rátapadt festékanyag tanúsága szerint, vörös vasoxyd törésére használhattak.

Egészen világos, hogy itt három kategóriát kell megkülönböztetni. Az elsőbe tartoznak azok a sírok, ahol a csontvázak egyes részei mutatnak festéknyomokat. A másodikba azok, ahol a test különböző helyein festékcsonló van elhelyezve. A harmadikba pedig azok, ahol festéktörő eszközök vannak a sírban elhelyezve.

A két utóbbi csoportot csak úgy kell felfognunk, mintha akármilyen más melléklettel volna dolgunk. Ahogy nem nélkülözhetette a halott a más-világon a pengéket, edényeket, ékszereket, úgy szüksége volt az életben megszokott festékre is épen úgy, mint a festéktörő eszközökre.

Nem ilyen egyszerű a kérdés a festett csontokat illetőleg. Ezzel a kérdéssel a külföldi irodalom igen behatóan foglalkozott már. Hogy a halottaknál a hiányzó vér pótlására való volt-e a festés, vagy más jelentősége volt-e, e tekintetben eltérők a vélemények. Az a gondosság, amelyet a halott körül — ha nem is csupán kegyeletből — kifejtének, valószínűvé teszi Duhn megállapítását: „der Tote ist hilflos, wenn er bleich daliegt, deshalb verlangt er durch die Lebensfarbe gegen böse Einflüsse geschützt zuwerden“.¹⁷⁶⁾ De hogy a halottat féltik-e a gonosz szellemtől, vagy maguk borzadnak-e a viaszsárga arctól s félnek az ilyenkor legártalmasabb gonoszlélek hatásától, ez is gondolkozásra kényszerít.

A halottfestésnek csökevényével a magyar szokások közt is találkozunk. Régebben Bonyhán borral is lemosták a holttestet s ezt a szokást máig is megtartották Balavásáron. Okául azt mondják, hogy a halott arca színes legyen.¹⁷⁷⁾ Az alsófehérmegyei oláhoknál a koporsó leszögezése előtt a halottat sok helyen borral öntik le.¹⁷⁸⁾ Hódmezővásárhelyen éjtsza-

¹⁷⁶⁾ Duhn: Roth und Tot. Arch. für Religionswissenschaft. 9: 1—24. li

¹⁷⁷⁾ Sámuel A.: Kisküküllő vmegye ref. népének temetkezési szokásai. Ethn. 29: 92. l.

¹⁷⁸⁾ Moldován: i. m. 1008. l.

kára spirituszos, vagy ecetes ruhát tesznek a halott arcára, hogy üde legyen.¹⁷⁹⁾ Itt kell megemlítenünk a bácsbodrogi magyaroknak azt a szokását, hogy a gyerekeket piros koporsóba teszik.¹⁸⁰⁾

Az előbbi dolgok mindenesetre összefüggésbe állanak a halott arcának elváltozásával, amelyből több helyen következtetést vonnak arra, hogy fiatal vagy öreg megy-e utána a családból aszerint, amint az arc öregre vagy fiatalra változik.¹⁸¹⁾ Hogy a babonára hajlamos ember az arc üdítésével magát megnyugtanni igyekszik, az — ha nem is vallja be — erősen valószínűnek látszik.

A halott körül kifejtett kegyeletos gondoskodás, úgy látszik, inkább a halott bosszújától való félelem következménye. A moldvai csángó azt tartja, hogy a halott árthat, de jót tenni nem tud.¹⁸²⁾ Innen van az utolsó kívánság teljesítése épúgy, mint a kedvenc tárgyak veletemetése is.

A sír *mellékletek* keletkezése is ezzel magyarázható. Zsugorított temetkezéseink legnagyobb részében megtaláljuk a mellékleteket. Természetes, hogy a szükséges mellékletek eltemetése a túlvilági fizikai élet hitével is összefügg.

Ha teljesen figyelmen kívül hagyjuk azokat a mellékleteket, amelyeknek vallási vonatkozása van (imakönyv, olvasó, szentképek stb.), a profán tárgyakat is megtaláljuk hazai népeinknél. Szeged környékén törölközőt, zsebkendőt, kalapot, fésűt és pénzt tesznek a koporsóba.¹⁸³⁾ A ruthéneknek kalapot, pipát, pirostojást;¹⁸⁴⁾ a szerbek kedvenc tárgyakat, pipát, virágot, játékot;¹⁸⁵⁾ az oláhoknál gyöngy, vagy pénzsort, pénzt, keskenővel díszített botot, rossz sarlót, sőt, pirostojást, csecsemőnek anyatejet;¹⁸⁶⁾ az alsófehérmegyeiek a sírba vízzel telt csuprot, kalácsot, kis gyertyát;¹⁸⁷⁾ Küüllő megyében ékszereket, az iskolás gyerekeknek könyvet, írkát, plajbászt; pipát, sőt Búzásbessenyőn a részeges mellé teleíveget;¹⁸⁸⁾ Hódmezővásárhelyen kalapot, sípkát a koporsó fedelére szegezve, pipát, bort, pálinkát, s az asszonyoknak gyöngyöt, gyűrűt, a papisták kártyát adnak a kezébe, hogy szerencsés legyen, a kálvinisták a bontófésűt teszik a koporsóba;¹⁸⁹⁾ Németprónán a kendőket és fejdíszeket a sírba dobják;¹⁹⁰⁾ Somogyban a nőrokonok a könnyáztatta zsebkendőket dobják a sírba;¹⁹¹⁾ mindennek az okát is megmagyarázza a Privigye környéki tót

¹⁷⁹⁾ Kiss Lajos: i. m. 85. l.

¹⁸⁰⁾ Bácsbodrog megye. 337. l.

¹⁸¹⁾ Cserzy: i. m. 255. l.

¹⁸²⁾ Wichmanné: i. m. 292. l.

¹⁸³⁾ Cserzy: i. m. 255. l.

¹⁸⁴⁾ Szabó O.: i. m. 165—170. ll.

¹⁸⁵⁾ Juga V.: i. m. 151—155. ll.

¹⁸⁶⁾ Moldován: i. m. 197. l.

¹⁸⁷⁾ Moldován: i. m. 1008. l.

¹⁸⁸⁾ Sámuel: i. m. 92—95. ll.

¹⁸⁹⁾ Kiss L.: i. m. 85. l.

¹⁹⁰⁾ Richter: Halotti szokások Németprónán és vidékén. Ethn. 7 : 405. l.

¹⁹¹⁾ Somogy megye 211. l.

szokás, ahol a halott legkedvesebb holmiját adják vele,¹⁹²⁾ a moldvai csángók szokása, akik a pipás férfi mellé a pipáját teszik,¹⁹³⁾ a nógrádmegyei szokás, ahol kalap, pipa, csizma, dohányzacskó s egyéb apróság mind a sírba kerül,¹⁹⁴⁾ hogy haza ne járjon a halott. Idetartozik a baranyai Hegyhát vidék ama szokása is, mikor a haldoklóhoz kenyérkereső szerszámát, ásót, kapát behozzák, s megmutatják, hogy ez fogja megásni a sírját is.¹⁹⁵⁾

A mellékletekkel kapcsolatban kell megemlékezni arról is, vajjon ruhástól temették-e el az őskor emberei halottaikat? Könnyen feltehető, hogy ha az életben szükséges eszközöket vele adták, veletemették azt a primitív ruházatot is, amit életében viselt. Sírjaink közt nem egy van, ahol a halott a különböző csigákból, kagylókból, sőt aranyból való ékszereit magával vitte, ami szintén a ruházat kiegészítéseként tekinthető. Az is valószínűnek látszik, hogy halottaikat valami takaróval védték a rájuk hulló föld ellen. Ilyen takarónyomokat több helyen állapítottak meg.

A Debrecen-pipáshalmi sírban semmiféle melléklet nem volt, de a földben az egész csontváz körül, hol egyes, hol kettős rétegben tarka halottitakaró nyomait ismerték fel. A Debrecen papegyházi sírban szintén találtak fehér, vörös és barna színű takaró nyomokat. A sárrétudvari sírban fehér lenyomatok voltak. A szeghalmi 8. sír gyermek csontvázának koponyájára rostosanyag volt rátapadva.

Ebből a kevés anyagból valóban nehéz általános következtetést levonni, bár a többi gondoskodás mellett, ez ellen is nehéz lenne érveket felhozni.

Az ismertetett anyag és a magyarországi népek szokásainak összevetéséből keressük most már az *okát* a zsugorított temetkezéseknek.

Közismertek azok a feltevések, amelyek a hazai és külföldi irodalomban e kérdés tárgyalásával kapcsolatban megvitatásra kerültek. A vita négy különböző ok köré csoportosítható: Voltak, akik a foetus helyzetével, akik a hellyel való takarékossággal, akik az alvás helyzetével és akik a halottól való félelemmel igyekeztek az okot megmagyarázni.

A foetus helyzetével magyarázni, mint arra többen rámutattak, az ősember anatómiai ismeretének hiánya miatt lehetetlen. De ettől eltekintve, az ismertetett anyag megfigyelése semmivel sem támogatja ezt a feltevést. Sírjaink közt nincs olyan, amelyikben a váz az összezsugorításnak azt a helyzetét mutatná, amelyben a foetus van. Ez a helyzet a halottnak olyan összekötözését, lábának, kezeinek és fejének olyan elhelyezését hozta volna magával, amelyre nálunk példa nem található. E tekintetben legfeljebb azok a vázak jöhetnének figyelembe, amelyek ülő helyzetben voltak zsugorítva. De a rendelkezésünkre álló anyag még itt sem támogatja a feltevést.

¹⁹²⁾ Stancsek: i. m. 296—298. II.

¹⁹³⁾ Wichmanné: i. m. 292. I.

¹⁹⁴⁾ Nógrád megye. 163—164. II.

¹⁹⁵⁾ Albert I.: i. m. 27. I.

A hellyel való takarékoságot megdönti az, amit már a sírok nagyságáról általában mondtunk. A sírok mélységének és kiterjedésének különböző méretei csak esetlegességekről, de nem tervszerű takarékoságról szólnak. Az a tény pedig, hogy sziklábavágva mélyebb sírokat találtak, mint a tiszta homokos talajban, határozottan ellene mond a takarékoságnak. De ellene mond a lengyeli telepen, Debrecen környékén, Bedellőn, Vláházán talált temetkezési mód is, ahol a pusztta földre fektetett vázakra a földet egyszerűen rákaparták. Ha a takarékoság lett volna az ok, ezekben az esetekben nem kellett volna zsugorítani a csontvázakat. Hazai anyagunk tehát ezt a feltevést se támogatja.

A harmadik és negyedik ok nem választható el egymástól. Az összekuporodott helyzetben való alvás az adott viszonyok közt az egyetlen nyugalmi helyzet, mint erről már fennebb szó volt. Egészen természetes tehát, hogy az álombamerültnek látszó halottat ebbe — az élő álmában mindenkor elfoglalt helyzetbe hozták. Ez azonban még csak a lábaknak enyhe összehúzását hozta volna magával és nem az alsó- és felsőlábszáraknak azt a — sok esetben párhuzamos — helyzetét, amely a sírok föltáráinak sok esetben feltűnt. A lábszárak szögeinek 45 foknál kisebb mérete semmi szín alatt sem tekinthető az önként elfoglalt nyugalmi helyzetnek. A lábszárakon lévő hús és izomzat sem engedheti bizonyos szög-nél kisebb szögű elhelyezkedésbe a szárakat. Ha még azt is figyelembe vesszük, hogy az ősember életkörülményei miatt aligha lehetett elhízott, olyan elhelyezkedését látjuk a lábszáraknak, amely még így is csak erőszakosan, csak összekötözés által volt elérhető.

Ennek az összekötözésnek példáját látjuk a lengyeli 22. sírban, ahol a láb mellett fekvő gyöngyök helyzetéből Wosinszky arra következtetett, hogy a szorosan egymás mellett fekvő csontokat, mikor még hús volt rajtuk, átkötötték s a kötésre rakták a gyöngyöket. Az óbébai 1. sírban a kagylósort az összehúzott karon találták.

Feltűnően erősen zsugorítva volt a csontváz a lengyeli 15., 16., 20., 22., 25., 34., 35., 36., 37., 38., 42., 44., 45., 46., 47., 48., 49., 51., 53., 55., 56., 58., 63., 65., 66.; a bogojevai 3. és 4.; a tápéi; ladánybenei; monostorszegi; pusztaszeri; a csókai 3. és 4.; a Debrecen-pipáshalmi; az óbessenyői 3.; a szeghalmi 7.; a szarvasi 2.; az ószentiváni 2., 5., 9., 13., 14.; és a verseci sírokban. Ezek közül az ószentivániakat e sorok írója bontotta fel és ott a lábszárak helyzetéből feltétlenül arra kellett következtetni, hogy a zsugorítás alkalmával összekötötték azokat.

Nem lehet azonban minden esetben megállapítani, hogy az összekötözés mindkét lábon egyforma volna. Vannak sírjaink, ahol határozottan megállapítható, hogy a lábakat külön-külön kötötték össze. Ilyenek a bogojevai 1. és 3.; és az ószentiváni 4. és 9. sírok.

Némelyik sírnál nem csak a lábakat, de a kezeket is összekötötték. A lengyeli 15., 25., 36., 39.; a monostorszegi; a csókai 2. és 6. sírok mutatják a példákat. Ezek között a monostorszegi sír érdemel különösebb figyelmet, ahol a jobb kart erősen hátra is húzták.

Mindezek az adatok kétségtelenné teszik, hogy a halott elhelyezésénél a szokásban lévő fekvő mód volt ugyan az irányadó, de az erős zsugorítás okát másban kell keresnünk.

Ha figyelembe vesszük, hogy némely helyen, mint például Vlád-házán, Bedellőn és Gyertyánoson a halott felé kőburkolatot emeltek, hogy Bedellőn a kőburkolat legnagyobb kövei épen a csontvázak felett feküdtek, hogy a szomolányi sír felett hatalmas kőek voltak, hogy — mint már említve volt — a halott felé hatalmas halmot emeltek, akkor ennek az okát is ugyanott kell keresnünk, mint a zsugorítást.

Az ősemlék biztosítani akarta magát a visszatérő halottaktól s addig, míg ennek legradikálisabb módját a halott hamvasztásban meg nem találta, összekötözött lábbal temette el őket. A ma is élő természeti népek temetkezésével ezt már be is bizonyította úgy a hazai, mint a külföldi irodalom.

De bizonyítékait megtaláljuk a hazai népek temetkezési szokásaiban is. A mai ember is borzad a visszajáró halottól s tőle telhető őskeletű babonákkal védekezik ellenök.

Ma is sok helyen megvan a kéz és láb összekötözésének szokása. Igaz, hogy ezt azzal igyekeznek megmagyarázni, hogy a kéz és láb egyenesen merevedik meg. Sámuel Aladár¹⁹⁶⁾ írja, hogy „a halott öltöztetéséhez tartozik a kéznek és lábnak összekötése is, azon célból, hogy egyenesen merevedik meg. Ez a szokás már csakis Hosszúaszón van divatban, a fiatal és vén asszonyoknál, de ez a szokás itt is a többi halottaknál aként módosult, hogy a halottnak csak a lábát kötik össze. Még pedig Balavásáron, akiknek félreáll a lábuk és Bonyhán a csecsemőknek a nagy lábujját, az utóbbi helyen a felmőtteknél a lábközépnél. Ádámoson, Búzásbesenyőn, Marosugrán Nagyteremiben, Radnóthon és Szőkefalván a bokánál“. A szokás módosulása is mutatja, hogy az összekötés igazi oka apránként teljesen elmosódott.

Megtaláljuk az összekötést Hódmezővásárhelyen, ahol ronggyal kötik össze, de régebben a kezet is összekötötték. 1788-ból való feljegyzés tanúsítja, hogy a temetéshez kellett „1 drb. fátyol kezet összekötni és kék galand lábakötni“. ¹⁹⁷⁾ Az oláhok vörös zsebkendővel kötik össze a lábukat. ¹⁹⁸⁾ Szegeden olvasót fonnak a kézre. ¹⁹⁹⁾ Borsodban a matyók a lenvűtött kézre csavargatják az olvasót. ²⁰⁰⁾ E sorok írója több ízben látta Békésen, hogy a halott nagy lába ujjai össze voltak kötve.

Még radikálisabb védekezési módot ismerünk Hósdátról, ahol Kolumbán²⁰¹⁾ szerint „a koporsótétel napján egy alkalmas pillanatban az efélékben járatos ismerős hosszú vasszeget ver a boldogult koponyájába a

¹⁹⁶⁾ Sámuel: i. m. 94—95. l.

¹⁹⁷⁾ Kiss L.: i. m. 83. l.

¹⁹⁸⁾ Moldován: i. m. 186. l.

¹⁹⁹⁾ Cserzy: i. m. 255. l.

²⁰⁰⁾ Istvánffy: Borsodi matvó népélet. Ethn. 7: 281. l.

²⁰¹⁾ Kolumbán: A hódátiak népszokásai. Ethn. 6. 121—122. ll.

haja közé, hol nem látszik, avagy a szívébe: nehogy élet maradjon benne s kikelvén sírjából, mint strigoj haza járjon s ott a többi családtagok, vagy a házi állatok sorában pusztulást idézzon elő". Az aradmegyei Zöldes közösségben az egyik meghalt férfit kampós szeggel a koporsóhoz szegezték, hogy haza ne járjon.²⁰²⁾ A bánáti oláhoknál a visszatérés ellen a szívet átszúrják.²⁰³⁾

Idetartoznak azok az esetek is, amelyeket a sírbolygatás és hullacsonkításnál már említettünk. A szív átszúrásnak ma már tudattalan emléket kell látnunk abban a küüllőmegyei szokásban, hogy a halott mellé tört tesznek. „A tör halotti áldozat s abból a hitből származott, hogy azzal a halottnak tisztességet tesznek, s maguknak hazajáró lelke, vagy álombeli megjelenése ellen megnyugvást szereznek”.²⁰⁴⁾

A lábösszekötésnek emlékét látjuk abban a szokásban is, hogy aki fél a halottól, az megfogja, vagy épen megnyomkodja a halott lábujját. Ezt a szokást megtaláljuk a küüllőmegyei Ádámoson, Balavásáron, Nagyteremiben,²⁰⁵⁾ Hódmezővásárhelyen,²⁰⁶⁾ Szegeden,²⁰⁷⁾ Privigye környékén²⁰⁸⁾ és a zalamegyei Kisszigeten, ahol a nagyujjat megmaszítják, mikor a holttest a koporsóban van.²⁰⁹⁾

De más eszközök is vannak, amelyekkel a visszatérést megakadályozni igyekeznek. Ipolyi említi, hogy Gömörben fűrészt tesznek a koporsóba, hogy a felkelni szándékozó ruhájával megakadjon és fekvé maradjon. Az oláhoknál tövises botot tesznek különösen a vámpirgyanús halottak koporsójába.²¹⁰⁾ A bánáti oláhoknak ezt a szokását említi Moldován is: „A mellére fakeresztet, vagy szentképet tesznek; vadrózsaágot, amely akadályozza a visszatérésben”.²¹¹⁾ Küüllőmegyében a sírbaszúrt karókkal, a lélek hazatérését akarják megakadályozni.²¹²⁾ Ennek a szokásnak maradványa az a nógrádmegyei szokás, hogy a felhantolás után, a kapanyéllal keresztet tesznek a sírhant mindkét oldalára.²¹³⁾

Joggal veti fel Ipolyi azt a kérdést, hogy a „Bod Péter kéziratából felhozott temetési szokás, hogy a sírba mielőtt leeresztették a koporsót, lövöldözni szoktak, a tisztelgési szertartás mellett nem áll-e szintén azon jelentéssel is, hogy azáltal a halott nyugalma biztosíttatik, az élők tőle menekülni igyekezzenek”.²¹⁴⁾

²⁰²⁾ Ethnográfia. 16 : 318. l.

²⁰³⁾ Moldován: i. m. 188. l.

²⁰⁴⁾ Sámuel: i. m. 92—95. ll.

²⁰⁵⁾ U. o. 98. l.

²⁰⁶⁾ Kiss L.: i. m. 86. l.

²⁰⁷⁾ Cserzy: i. m. 258. l.

²⁰⁸⁾ Sztancsek: i. m. 296—298. ll.

²⁰⁹⁾ Huhn Gyula levélbeli szíves közlése.

²¹⁰⁾ Ipolyi: Magyar Mythologia. 365—366. ll.

²¹¹⁾ Moldován: i. m. 188. l.

²¹²⁾ Sámuel: i. m. 102. l.

²¹³⁾ Nógrád megye. 163—164. ll.

²¹⁴⁾ I. m. 366. l.

A védekezésnek szelíd eszközét látjuk a dolhai ruthéneknél, akik a holttestet törött mákkal hintik be, hogy ha vissza akarna térni, olvassa a körülötte lévő mákot és ne érjen rá visszatérni.²¹⁵⁾

A visszajáró halottól való félelem annyira általános, hogy az ellene való védekezést a halál pillanatától kezdve az eltemetés utánig végig kísérelhetjük.

Mikor a halál beáll, hogy a lélek akadály nélkül (tehát hamarabb) mehessen a másvilágra, az ablakot azonnal kinyitják. Ezt a szokást ismerjük a baranyai Hegyhátról²¹⁶⁾ és Temes megye magyar lakta vidékeiről.²¹⁷⁾

Ugyanakkor Bessenyőteleken a tükröt fekete ruhával fedik le s az órát megállítják, hogy a halott lelke haza ne járjon.²¹⁸⁾ Az órát a temesmegyei magyarok is megállítják.²¹⁹⁾

Míg a halott a szobában van, gondosan vigyáznak arra, hogy egér, kutya vagy macska be ne jöjjön, mert a halott annak az állatnak a képében fog visszajárni. Ha a nevezett állatok közül valamelyik a halottat átugorja, boszorkány lesz belőle. Ez a hit az oláhoknál általánosan el van terjedve,²²⁰⁾ de a Dolha vidéki ruthéneknél is ismerjük.²²¹⁾

Amíg a halott a szobában van, a szemetet az asztal alá kell seperni, mert különben a szalontai hit szerint visszajár a lélek.²²²⁾ Privigye környékén a visszajárás ellen, mikor koporsóba teszik a halottat, háromszor hintenek rá sőt visszajáról és a zsebébe kenyeret tesznek.²²³⁾

A visszajárás megakadályozására való a halott kivitelekor a székek feldöntése és a küszöb vagy ajtófélfá háromszori megérintése a koporsóval. Az előbbivel a palócoknál találkozunk, ahol ezt azzal indokolják, hogy a halott is olyan nyugodtan aludjék, mint ahogy a székek a temetés alatt pihennek.²²⁴⁾ Az utóbbival Borosienőn,²²⁵⁾ a Cserhát vidékén,²²⁶⁾ Privigye vidékén²²⁷⁾ általában a tótoknál,²²⁸⁾ a ruthéneknél²²⁹⁾ és Nagyszalontán.²³⁰⁾

Nagyszalonta környékén, amikor a halottat kiviszik a házból az ud-

²¹⁵⁾ Sztripszky: Dolha és vidékének népraiza. Népr. Ért. 17 : 145—147. II.

²¹⁶⁾ Albert: i. m. 28. I.

²¹⁷⁾ Temes megye. 133. I.

²¹⁸⁾ Berze Nagy János: Babonák, babonás alakok és szokások Bessenyőteleken. Ethn. 21 : 26—27. II.

²¹⁹⁾ Temes megye. 133. I.

²²⁰⁾ Moldován: i. m. 188. I.

²²¹⁾ Sztripszky: i. m. 146—147. II.

²²²⁾ Szendrey: i. m. 323. I.

²²³⁾ Sztancsek: i. m. 296—298. II.

²²⁴⁾ Istvánffy: Ethn. 8 : 184. és 22 : 229. II.

²²⁵⁾ Somogyi: Arad megye monográfiája. 347. I.

²²⁶⁾ Ethn. 11 : 105. I.

²²⁷⁾ Sztancsek: i. m. 296—298. II.

²²⁸⁾ Pechány: i. m. 119—121. II.

²²⁹⁾ Szabó: i. m. 165—170. II.

²³⁰⁾ Szendrey: i. m. 323. I.

varra, a halott visszatérése ellen azonnal összesepregetnek.²³¹) Ezt a szokást megtaláljuk Bessenyőteleken is.²³²) A zalamegyei Kísszigeten ugyanekkor háromszor a kemencébe néznek.²³³)

Hódmezővásárhelyen amíg a halott a házban van, nem gyújtanak tüzet, hogy a lélek haza ne járjon.²³⁴) Szegeden és a tanyákon még a torra is kint főznek.²³⁵)

Hogy vissza ne járjon és hogy a családtagok ne féljenek tőle, sok helyen szokásban van, hogy a halott hajával, szemfedelének egy darabjával, koporsóról vagy fejfáról vágott fadarabkával megfüstölik a hátramara-dottakat, esetleg a kenyeret. Szokásos ez Nagyszalonta környékén,²³⁶) Hódmezővásárhelyen²³⁷) és általában az oláhoknál.²³⁸) Vásárhelyen a halott elégetett ruha darabjának a hamuját is megitatják az ijedőssel. Ez a szokás Küiküllön is megvan.²³⁹) Nagyszalontán, hogy a halott vissza ne térjen, a temetési menetben minden keresztútnál leteszik.

Sok helyen a feledést is gyorsítani akarják, ami természetesen újra a félelemmel van összefüggésben. Nagyon el van terjedve az a szokás, hogy a halottra egy-egy rögöt dobnak s a gyászolók nyakába földet tesznek az ing alá. Hogy ez a szokás csakugyan ezzel a gondolattal van összefüggésben, azt igazolja a nagyszalontai néphit, ahol azt tartják, hogy visszatér a halott, ha a sírba három göröngyöt nem dobnak.²⁴⁰) Hódmezővásárhelyen göröngyöt csak az asszonyok dobnak a sírba.²⁴¹) Privigye környékén nemcsak göröngyöt, de aprópénzt is dobnak a sírba.²⁴²) Ágyán az özvegynek mezítelen hátához teszik a földet,²⁴³) Tornynos Pálcán a gyászolók nyakába.²⁴⁴) Radnóton csak az ájult nyakába tesznek földet, hogy ne lássa a halottat és felejtse el.²⁴⁵) Ez a szokás megvan a ruthének-nél is.²⁴⁶) A göröngyöt a palócok is a halottól való félelem megszüntetése végett dobják a sírba.²⁴⁷)

Kint a temetőben, mintegy a halott szemeláttára végeznek el olyan dolgokat, amelyekkel a halottakat meg akarják nyugtatni. A baranyai Hegyháton a sír befedése után a bejelentő rokon a paphoz és kántorhoz

²³¹) Szendrey: i. m. 323. l.

²³²) Berze Nagy: i. m. 26—27. ll.

²³³) Huhn Gy. levélbeli szíves közlése.

²³⁴) Kiss L.: i. m. 85. l.

²³⁵) Cserzy: i. m. 257. l.

²³⁶) Szendrey: i. m. 323. l.

²³⁷) Kiss L.: i. m. 86 l.

²³⁸) Moldován: i. m.

²³⁹) Sámuel: i. m. 202. l.

²⁴⁰) Szendrey: u. o.

²⁴¹) Kiss: i. m. 90. l.

²⁴²) Sztancsek: i. m. 296—298. ll.

²⁴³) Somogyi: i. m.

²⁴⁴) Kiss Á.: Tornynos Pálcai babonák. Ethn. 2 : 250—252 ll.

²⁴⁵) Sámuel: i. m. 102. l.

²⁴⁶) Szabó: i. m. 165—170. ll.

²⁴⁷) Pintér: i. m. 107—109. ll.

lép s megkérdi, mennyi a fáradsága díja s ott azonnal mindkettőt kiízetí, hogy a halott lássa, hogy a temetés költségeivel senkinek adósok nem maradtak.²⁴⁸⁾

A hódátiaknál, mikor gyermeket temetnek, a sír két szélére áll a halottal egykorú idegen gyermek és a meghaltnak egyik testvére. Kettőszakítanak a sír felett egy kétágú dió-, vagy almafa galyat, amelyiknek vége kis kalácsba van szúrva. A kalácsba kétfelé vágott krajcárost tettek. Ezt a kalácsot úgy tépik szét, hogy mindenkinek egy fél jusson, aztán megcsókolják egymást és a kezükbe maradt gallyal külön-külön térnek haza. Útközben visszanezni nem szabad, mert akkor a halott hazajár és kínozni fogja őket. Ezzel a jelenettel is a halottat akarják megnyugtatni. Lássa, hogy van már új testvér helyette, ne járjon tehát haza „vérét szívni és magához vinni“.²⁴⁹⁾

A visszajárástól való félelmet fejezi ki a tatrangi csángó asszony búcsúszava is: „A zisten nyugtasson meg, hogy sohase kelj ki a földnek gyomrából“.²⁵⁰⁾

Privigye vidékén azt tartják, „ha haza jössz a temetésről, nézz háromszor a kéménybe, úgy elfelejted a holtat és éjjel is békéd lesz tőle“.²⁵¹⁾

A halotttör is a könnyebb felejtés elősegítésére való: „mely mulató gyülekezethetnek főképpen az a célja, hogy a megkeseredett szívű atyafiak felejtkezésbe hozassanak“.²⁵²⁾

A baranyai Hegyháton szokás,²⁵³⁾ hogy „a halott ágyát azonmód hagyják, s abba, ha a férj halt el, a feleség, ha feleség halt el, a férj fekszik bele, hogy a halott álmában tudtára adva kívánságát, teljesíthesse azt, mert az utolsó kívánságát bármi legyen is az, teljesíteni kell, mert különben a halott visszajár“.

És dacára annak, hogy a visszatérés ellen mindent megtesznek, hiszik, hogy a halott lelke vagy az első, vagy a harmadik nap visszatér, hogy a szállást megköszönje. A borsodi palóc a csizmáról leveszi a patkót, hogy ne kopogjon, ha visszamegy a szállást megköszönni.²⁵⁴⁾ S hogy a halottat kellő pompával várják, a tisztaszoba asztalát szép tiszta terítővel borítják le s arra egy szelet kenveret és egy pohár vizet tesznek. Ezt a szokást az aradmegyei szerbeknél²⁵⁵⁾ és a felvidéki tótságnál is megtaláljuk.²⁵⁶⁾

Még a temetés lezajlása után is megteszik az óvóintézkedéseket. Hódmezővásárhelyen nem merik a halottat nagyon siratni, ruháját nem főzik ki, s csak annak adják, akinek akarta. A temetés napján a kerti seprőt a

²⁴⁸⁾ Albert I.: i. m. 32. l.

²⁴⁹⁾ Kolumbán: i. m. 122. l.

²⁵⁰⁾ Pál András: A csángó nép gvászának humora. Ethn. 21 : 295. l.

²⁵¹⁾ Sztancsek: i. m. 296—298. ll.

²⁵²⁾ Mészöly G.: Az Őrség száz évvel ezelőtt. Ethn. 28 : 112. l.

²⁵³⁾ Albert: i. m. 32. l.

²⁵⁴⁾ Istvánffy: i. m. 229. l.

²⁵⁵⁾ Somogyi: i. m. 488. l.

²⁵⁶⁾ Pehány: i. m. 119—121. ll.

pitarajtóba támasztják s az ajtót gatyamadzaggal bekötözik; pohár vizet, sőt, fokhagymát tesznek az asztalra s a család minden tagja öklét háromszor a ház ereszébe üti, sőt még a ház négy sarkát is háromszor megkerüli. Két kis cipőt sütnek a koldusoknak s még a kalapját is neki adják.²⁵⁷⁾

Szalontán a ruháit a szegényeknek adják, ágycsészét, ágyneműjét eladják s a temetés estéjén az ajtó kilincsére fokhagyma koszorút akasztanak és a seprőt az ajtóhoz támasztják.²⁵⁸⁾

És még ez se nyújt biztonságot, mert a hazajáró lelkeket csak úgy tudják elriasztani, ha három göröngyöt hoznak a sírjáról és abba a szobába teszik, ahol járni szokott. Aztán a szemfedél paraszával füstölnek a szobában.

A rendelkezésünkre álló anyag kétségtelenül bizonyítja, hogy az egyszerű ember ma is fél a hazajáró halottaktól. Hogy ma csak a visszajáró lélektől fél, azt a túlvilágról megváltozott, megtisztult keresztény fogalmakkal magyarázhatjuk meg. S bár a törvény és a vallás ezeket a babonákat üldözi, máig fenntartották magukat, mert az örök emberi lélekben rejlenek.

Mennyivel inkább félhetett az őskori ember, aki sír mellékleteinek tanúsága szerint a halál után is fizikai életet képzelt, ahonnan szintén visszajártak a halottai. Babonáit, a védekezés terén kétségtelenül megvolt apró szokásait nem ismerjük, de a zsugorított temetkezést, mint a gondolat egyetlen megmaradt kifejezését, a nyugalmi helyzetbe hozás mellett, feltétlenül erre az okra vezetjük vissza.

Banner János dr.

²⁵⁷⁾ Kiss L.: i. m. 92. l.

²⁵⁸⁾ Szendrev: i. m. 323. l.